

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. «ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΝΤΜΙΡΑ-ΙΩΑΝΝΑ ΝΤΟΥΣΚΟΥ

**Η μελέτη της κυκλοφορίας των ρεπουμπλικανικών ρωμαϊκών δηναρίων στη
Χαονία και την Ιλλυρία: ιστορία και οικονομία με βάση τη
μαρτυρία των θησαυρών**

Εξεταστική Επιτροπή
Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Καθηγήτρια, Κατερίνη Λιάμπη
Καθηγητής, Ι.Ε. Τζαμτζής
Επίκουρος Καθηγητής, Ηλίας Κουλακιώτης

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

**Η μελέτη της κυκλοφορίας των ρεπουμπλικανικών ρωμαϊκών δηναρίων στη
Χαονία και την Ιλλυρία: ιστορία και οικονομία με βάση τη
μαρτυρία των «θησαυρών»**

ΕΝΤΜΙΡΑ-ΙΩΑΝΝΑ ΝΤΟΥΣΚΟΥ

Μεταπτυχιακή Εργασία υποβληθείσα για την
εκπλήρωση των προϋποθέσεων απονομής
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

2021

© (Εντμίρα-Ιωάννα Ντούσκου)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	4
Εισαγωγή	5
Κεφάλαιο 1: Η ρωμαϊκή παρουσία στη Χαονία και την Ιλλυρία κατά την ρεπουμπλικανική περίοδο	7
1.1. Ιστορική επισκόπηση της Χαονίας και της Ιλλυρίας από τον 5^ο αι. π.Χ. έως την ρωμαϊκή κατάκτηση	7
1.2. Οι φυσικοί πόροι της Χαονίας και της Ιλλυρίας και οι εμπορικές διασυνδέσεις με την Ιταλία .	13
1.3. Η εγκατάσταση των Ιταλών στη Χαονία και την Ιλλυρία και η ανάπτυξη του οδικού δικτύου	17
Κεφάλαιο 2: Η μελέτη της κυκλοφορίας των ρεπουμπλικανικών δηναρίων στη Χαονία και την Ιλλυρία	24
2.1. Θησαυροί νομισμάτων με δηνάρια των ρεπουμπλικανικών χρόνων στη Χαονία και την Ιλλυρία	24
2.2. Κατάλογος νομισμάτων	31
2.3. Ιστορική και οικονομική αποτίμηση των «θησαυρών»	82
Κεφάλαιο 3: Η εδαφική εξάπλωση των Ρωμαίων στο πλαίσιο της <i>humanitas</i> (;)	97
3.1. Οι επεμβατικές δραστηριότητες της Ρώμης πριν από την πλήρη κατάκτηση	97
3.2. Η ιδεολογική στάση των Ρωμαίων απέναντι στους κατακτημένους λαούς	101
3.3. Πτυχές του «εκρωμαϊσμού» στη Χαονία και την Ιλλυρία	104
Συμπεράσματα	110
ΧΑΡΤΕΣ	111
ΕΙΚΟΝΕΣ	118
Φιλολογικές Πηγές	120
Βιβλιογραφία	121
ΕΙΚΟΝΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ	128

Πρόλογος

Η παρούσα εργασία με τον τίτλο «Η μελέτη της κυκλοφορίας των ρεπουμπλικανικών ρωμαϊκών δηναρίων στη Χαονία και την Ιλλυρία: ιστορία και οικονομία με βάση τη μαρτυρία των θησαυρών» εκπονήθηκε ως διπλωματική στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Αρχαίος Κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία», με κατεύθυνση την Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Ιστορία το διάστημα μεταξύ Ιανουαρίου και Δεκεμβρίου του 2021.

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους όσους συνέβαλαν στην εκπόνησή της. Πρωτίστως θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτρια και επόπτριά μου, κ. Αικατερίνη Λιάμπη, η διδασκαλία της οποίας υπήρξε καθοριστική για την προσωπική μου πορεία, από το ξεκίνημα ήδη των προπτυχιακών σπουδών, καθώς μου μετέδωσε την αγάπη για την Ιστορία και τη Νομισματική και με ενθάρρυνε να συνεχίσω σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Ευχαριστώ επίσης θερμά τους καθηγητές μου, και μέλη της εξεταστικής επιτροπής, Ιωάννη Τζαμτζή και Ηλία Κουλακιώτη οι οποίοι είναι υποδειγματικοί καθηγητές και πάντα υπήρξαν υποστηρικτικοί και ενθαρρυντικοί απέναντί μου. Ως καθηγητές χαρακτηρίζονται από υψηλού επιπέδου κατάρτιση ενώ ως άνθρωποι διακρίνονται από ευγένεια και ήθος. Ευελπιστώ λοιπόν με την περάτωση του κύκλου μεταπτυχιακών μαθημάτων να φάνηκα αντάξια του ήθους και της ποιότητας της διδασκαλίας τους.

Επιπλέον, χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην φίλη μου και συμφοιτήτριά μου, Αλεξάνδρα Κακκάβα, για όλη την βοήθεια που μου προσέφερε, κατά τη συλλογή της βιβλιογραφίας λόγω του περιορισμένου εύρους υπηρεσιών των Βιβλιοθηκών κατά το έτος εκπόνησης της παρούσας εργασίας που συνέπεσε με την πανδημία. Ιδιαίτερες ευχαριστίες επίσης θα ήθελα να απευθύνω στην υποψήφια διδάκτορα και πολύ καλή μου φίλη, Βασιλική Χαντέλη, για σημαντικά στοιχεία που μοιράστηκε μαζί μου, σε ό,τι αφορά την επικράτεια των Χαόνων, θέμα το οποίο είχε αναπτύξει στην διπλωματική της εργασία.

Τέλος, θα ήθελα εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου για όλη τη στήριξη, τη συμπαράσταση και την κατανόησή τους, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Εισαγωγή

Στην προσπάθεια να προσδιοριστούν τα εθνικά όρια των περιοχών της αρχαιότητας που κατοικούνταν από διαφορετικές εθνικές ομάδες έρχεται κανείς αντιμέτωπος τόσο με τις αντιφάσεις της αρχαίας γραμματείας όσο και με τις συγκρουόμενες απόψεις των νεότερων ιστορικών μελετητών. Ιδιαίτερη δε δυσκολία αντιμετωπίζει κανείς μελετώντας τα γεωγραφικά όρια της Χαονίας και της Ιλλυρίας. Η Χαονία, μια από τις σπουδαιότερες περιοχές των Ηπειρωτών, αποτελούσε τη βορειοδυτική παράκτια ζώνη της αρχαίας Ηπείρου και σύνορο του ελληνισμού έναντι των ιλλυρικών φύλων. Νοτιοανατολικά οι Χάονες γειτνιάζαν με τους Μολοσσούς και στα νότια με τους Θεσπρωτούς¹ (χάρτ. 1). Με τον όρο Ιλλυριοί αναφερόμαστε σε μια ομάδα φύλων της αρχαιότητας, εντοπιζόμενα στο δυτικό τμήμα της χερσονήσου του Αίμου. Ειδικότερα, οι περιοχές εγκατάστασης των ιλλυρικών φύλων κάλυπταν το μεγαλύτερο τμήμα των εκτάσεων της πρώην ενιαίας Γιουγκοσλαβίας και της σημερινής βόρειας και κεντρικής Αλβανίας² (χάρτ. 2). Το ανώτερο ηπειρωτικό όριο, σύμφωνα με τον Στράβωνα είναι η μετέπειτα Εγνατία Οδός, στο σημείο όπου ενώνονται οι οδικοί άξονες της Επιδάμνου και της Απολλωνίας, κοντά στον ποταμό Shkumbin/Γενούσο³. Αρκετοί νεότεροι μελετητές συμφωνούν ότι ο ποταμός Γενούσος οριοθετούσε τα ιλλυρικά φύλα από τη Χαονία⁴ και στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιηθεί αυτή η γεωγραφική οριοθέτηση. Μέρος, ωστόσο, της βιβλιογραφίας που μελετήθηκε καλύπτουν Αλβανοί ιστορικοί και αρχαιολόγοι, οι οποίοι επιδιώκουν να συνδέσουν τους σύγχρονους Αλβανούς με τους αρχαίους Ιλλυρίους με αποτέλεσμα συχνά η ανασύσταση της ιστορίας των Ιλλυριών να μεταβάλλει τα γεωγραφικά όρια της Χαονίας και ως εκ τούτου να προκύπτει μια διαφορετική εικόνα για την ταυτότητα των Χαόνων και των Ιλλυριών. Σκοπός της εργασίας δεν είναι να παρουσιάσει τις απόψεις αυτές και να προσπαθήσει να τις αντικρούσει καθώς αποτελεί ένα ιδιαίζον ζήτημα που δεν θα ήταν δυνατό να αναπτυχθεί πλήρως ως μια υποενότητα της εργασίας μας.

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη της κυκλοφορίας των ρεπουμπλικανικών ρωμαϊκών δηναρίων στη Χαονία και την Ιλλυρία και κατ' επέκταση της ιστορίας και της οικονομίας με βάση τα ιστορικά τεκμήρια και τη μαρτυρία των «θησαυρών». Η ανακάλυψη νομισματικών θησαυρών προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες επί του γεωγραφικού χώρου ανεύρεσής των. Η συμβολή της νομισματικής μαρτυρίας και η αξία εύρεσης «θησαυρού» είναι ιδιαίτερα μεγάλη, όταν αφορά τη διερεύνηση περιοχών που υπήρξαν πεδία πολεμικής δραστηριότητας ή πολιτικών εξελίξεων, καθώς και για την ανασύσταση του εμπορικού δικτύου και των ανθρώπινων συναλλαγών. Οι «θησαυροί» που μελετήθηκαν ανευρέθηκαν στη Χαονία και

¹ Ψευδο-Σκύλαξ, *Περίπλ.* 28 «Μετὰ δὲ Ἰλλυριοὺς Χάονες».

² Wilkes, 1999, 25· Εκτός από το καθαυτό ιλλυρικό στοιχείο στην ευρεία αυτή γεωγραφική περιοχή υπήρξε έντονη η ελληνική επιρροή η οποία επιβεβαιώνεται από ιστορικές και αρχαιολογικές πηγές, βλ. Ujes 2004, 86-97.

³ Στραβ. 7.7.4 «ταύτην δὴ τὴν ὁδὸν ἐκ τῶν περὶ τὴν Ἐπίδαμνον καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν τόπων ἰοῦσιν ἐν δεξιᾷ μὲν ἐστὶ τὰ Ἡπειρωτικά ἔθνη κλυζόμενα τῷ Σικελικῷ πελάγει μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ ὄρη τὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἃ προδιήλθομεν, καὶ τὰ ἔθνη τὰ παροικοῦντα μέχρι Μακεδονίας καὶ Παιόνων». Ο γεωγράφος σε άλλα χωρία παραδίδει τα σύνορα νοτιότερα (τα Κεραύνια ὄρη, 7.7.5 «Χάονες μὲν οὖν καὶ Θεσπρωτοὶ καὶ μετὰ τούτους ἐφεξῆς Κασσωπαῖοι (καὶ οὗτοι δ' εἰσὶ Θεσπρωτοὶ) τὴν ἀπὸ τῶν Κεραυνίων ὁρῶν μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου παραλίαν νέμονται χώραν εὐδαίμονα ἔχοντες»).

⁴ Liampi 2016, 787· Δάκαρης 1997, 111-113· Ευαγγελίδης 1947, 9.

την Ιλλυρία, οπότε κρίθηκε αναγκαίο στο πρώτο κεφάλαιο να γίνει μια ιστορική επισκόπηση των δύο περιοχών με σκοπό την καλύτερη κατανόηση της ρωμαϊκής παρουσίας στο χώρο αυτό, η οποία είχε ξεκινήσει από την ρεπουμπλικανική περίοδο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στους φυσικούς πόρους των δύο γεωγραφικών περιοχών καθώς υπήρξαν πόλος έλξης για πολλούς Ιταλούς εμπόρους και επιχειρηματίες, αρκετοί από αυτούς ανέπτυξαν μόνιμες εγκαταστάσεις. Η παρουσία τους επέφερε αλλαγές στις υφιστάμενες οικονομικές πρακτικές με σημαντικότερο παράγοντα την ανάπτυξη οδικού δικτύου που ένωνε την δυτική Αδριατική ακτή με την ανατολική, φτάνοντας έως το Βυζάντιο.

Για μια πιο διακριτή εικόνα του περιεχομένου των «θησαυρών» συστήθηκε, στο επόμενο κεφάλαιο, κατάλογος τον οποίο ολοκληρώνουν οι εικόνες των νομισμάτων που είχαν αποκρυβεί σε αυτούς. Ο κατάλογος παρουσιάζει συγκεντρωμένα τα ρωμαϊκά δηνάρια κατά χρονολογική και ποσοτική προσέγγιση ανά «θησαυρό». Αμέσως μετά επιχειρείται η ιστορική και οικονομική αποτίμηση των «θησαυρών» δίνοντας απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούν τη γεωγραφική θέση ανεύρεσης των «θησαυρών», την ποσότητα των ρωμαϊκών δηναρίων, αλλά και την συνύπαρξή τους με άλλα νομίσματα καθώς και τον λόγο που οδήγησε στην απόκρυψή τους.

Στο τελευταίο κεφάλαιο επιχειρείται η εξέταση της ρωμαϊκής εξάπλωσης στη Χαονία και την Ιλλυρία, με αφετηρία τις επεμβατικές δραστηριότητες της Ρώμης που οδήγησαν στον Α΄ Ιλλυρικό πόλεμο. Στη συνέχεια, αφού εξεταστεί η ιδεολογική στάση των Ρωμαίων προς τους κατακτημένους λαούς, και κατ' επέκταση στους Χάονες και τους Ιλλυριούς, ερευνώνται οι πτυχές του «εκρωμαϊσμού» που έλαβε χώρα μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση, σε όποιο βαθμό κι αν αυτός πραγματοποιήθηκε κατά την ρεπουμπλικανική περίοδο, που σίγουρα είναι αρκετά μικρός σε σχέση με τη μετέπειτα αυτοκρατορική περίοδο. Η σύνθεση των τριών αυτών κεφαλαίων έχει σκοπό να προσφέρει μια ολοκληρωμένη εικόνα των «θησαυρών», καθώς η νομισματική μαρτυρία συμπληρώνεται κι από άλλες πηγές, φιλολογικές, επιγραφικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες, ενισχύοντας περισσότερο τη μελέτη της κυκλοφορίας του νομίσματος ενός κράτους σε ξένο έδαφος.

Κεφάλαιο 1: Η ρωμαϊκή παρουσία στη Χαονία και την Ιλλυρία κατά την ρεπουμπλικανική περίοδο

1.1. Ιστορική επισκόπηση της Χαονίας και της Ιλλυρίας από τον 5^ο αι. π.Χ. έως την ρωμαϊκή κατάκτηση

Οι Χάονες συγκροτούσαν ένα έθνος ηπειρωτικό, και διακρίνονταν από κοινά χαρακτηριστικά όπως κοινή γλώσσα, κοινά ήθη και έθιμα, και κοινές λατρευτικές παραδόσεις⁵. Ως ηπειρωτικό έθνος ήταν ελληνικό, αφού η γλώσσα τους ήταν η ελληνική και οι πολιτικοί τους θεσμοί έφεραν ελληνική ορολογία και πρακτικές, επίσης λάτρευαν το ελληνικό πάνθεο, ενώ η αναγωγή της καταγωγής τους στην κοινή ομηρική παράδοση καλλιεργούσε δεσμούς συγγένειας⁶. Η περίοδος της μεγαλύτερης ακμής του έθνους συμπίπτει με τις αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ., και πρέπει να διήρκησε έως και τον 5^ο αι. π.Χ.⁷. Για την ανασύσταση της πολιτικής και διοικητικής οργάνωσης της Χαονίας αδιάσειστη μαρτυρία αποτελεί ο Θουκυδίδης, ο οποίος παραδίδει την αρχαιότερη καταγραφή της πολιτικής οργάνωσης του χαονικού έθνους, που χρονολογείται το 429 π.Χ.⁸.

Κατά τον 5^ο αι. π.Χ. η Χαονία γνώρισε σημαντική εδαφική συρρίκνωση και ύστερα από αποτυχημένες εκστρατευτικές επιχειρήσεις, τις οποίες περιγράφει και πάλι ο Θουκυδίδης⁹, ακολούθησαν νέες διευθετήσεις μεταξύ των ηπειρωτικών εθνών¹⁰. Η αποδυνάμωση της Χαονίας γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτή κατά την ιλλυρική επιδρομή στην Ήπειρο το έτος 385 π.Χ., οπότε οι Χάονες δεν συμμετείχαν καθόλου στην αναχαίτιση των ιλλυρικών δυνάμεων¹¹. Ωστόσο παρά

⁵ Το ζήτημα των ορίων του Ελληνισμού στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα αφορά τον ελληνικό ή μη χαρακτήρα των ηπειρωτικών εθνών και τα όρια μεταξύ αυτών και των βόρειων γειτόνων τους, Ιλλυριών. Την εθνική ταυτότητα των αρχαίων ηπειρωτικών εθνών θα πρέπει να την αναζητούμε κυρίως στα στοιχεία εκείνα τα οποία ορίζονται από τα αντικειμενικά κριτήρια, που έθεσε ο Ηρόδοτος, δηλαδή το “*ῥμαιόν*”, το “*ὁμόγλωσσον*”, τα “*θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ καὶ θυσίαι*” και τα “*ἡθέα τε ὁμότροπα*” (8.144.2), βλ. Χατζόπουλος 1997, 140. Ο ελληνικός χαρακτήρας τόσο της Χαονίας καθώς και των υπόλοιπων ηπειρωτικών εθνών επιβεβαιώνεται και από τους καταλόγους των θεαροδόκων των πανελλήνιων ιερών, βλ. Cabanes 1988, 230-233. Ως πρώτος αναφέρεται εκείνος της Επιδαύρου, που αφορά την πρόσκληση στην γιορτή των Ασκληπιείων και χρονολογείται το 360-355 π.Χ. (IG IV²,1.95). Η Meyer (2013, 65) ωστόσο, εκτιμά ότι οι κατάλογοι ενείχαν ρόλο τιμητικό ως προς τους θεαροδόκους, χωρίς να προσφέρουν μια πλήρη εικόνα για τα διάφορα έθνη ως πολιτικές οντότητες. Αντίθετα ο Cabanes (1979, 183-199) αναφέρει για τους Χάονες πως μιλούσαν ιλλυρικά κι ότι ήταν ημι-Ιλλυριοί, ενώ οι Ρωμαίοι αναγνώριζαν την ελληνικότητα του έθνους, όπως επιβεβαιώνεται από τον Καίσαρα (*De Bello Civili* 3.9, 3.11), ο οποίος φτάνοντας στην Ήπειρο το 48 π.Χ. αποκαλεί τους κατοίκους του Ωρικού (στη Χαονία) *Graeci* ενώ τους Ιλλυριούς βάρβαρους.

⁶ Χατζόπουλος 1997, 140-2.

⁷ Cabanes 2007, 229-230. Hammond 1997, 56.

⁸ Θουκυδίδης 2.80.5 «*βάρβαροι δὲ Χάονες χίλιοι ἀβασίλευτοι, ὧν ἡγοῦντο ἐπετησίῳ προστατείᾳ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ γένους Φώτιος καὶ Νικάνωρ*». Η έκφραση «ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ γένους» μπορεί έμμεσα να υποδηλώνει ότι προέρχονταν από το βασιλικό γένος, βλ. Δάκαρης 1964, 53.

⁹ Θουκυδίδης 2.68.9 (εναντίον του Αμφιλοχικού Άργους) και 2.80.1 (κατά της Ακαρνανίας).

¹⁰ FGtH 115 F 382/ Στράβ. 7.7.5 «*πρότερον μὲν Χάονας, ὕστερον δὲ Μολοττοῦς, οἱ καὶ διὰ τὴν συγγένειαν τῶν βασιλέων ἐπὶ πλέον ἠϋζήθησαν (τῶν γὰρ Αἰακιδῶν ἦσαν), καὶ διὰ τὸ παρὰ τούτοις εἶναι τὸ ἐν Δωδώνῃ μαντεῖον, παλαιόν τε καὶ ὀνομαστόν ὄν*».

¹¹ Διοδ. Σικ. 15.13.2-3.

την εξασθένησή της η Χαονία κατάφερε να διατηρήσει την αυτοκυριαρχία της την στιγμή που ήδη άλλα ηπειρωτικά φύλα βρέθηκαν υπό μολοσσική επικυριαρχία, γεγονός που επιβεβαιώνει ο κατάλογος των θεαροδόκων του Άργους το 330 π.Χ.¹². Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. παρατηρείται εκτεταμένη αστικοποίηση και δημογραφική αύξηση σε όλη την Ήπειρο και κυρίως στη Χαονία¹³. Εύλογο επομένως ήταν η νέα κατάσταση να επιφέρει και επακόλουθη οικονομική αναδιοργάνωση, ευνοώντας περισσότερο τις ανταλλαγές και τις συναλλαγές και οδηγώντας τους Χάονες στην έκδοση των πρώτων τους χάλκινων νομισμάτων ως έθνος¹⁴. Όσον αφορά την ένταξη της Χαονίας στην Ηπειρωτική Συμμαχία ή *Ἀπειρο*¹⁵, η οποία γίνεται αντιληπτή από την σύγχρονη έρευνα με την έννοια της «συμπολιτείας»¹⁶, διατηρώντας ωστόσο την αυτονομία της στο εσωτερικό αυτού του οργανισμού¹⁷, θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά το 296/5 π.Χ., έτος κατά το οποίο ο Πύρρος ανήγειρε την πόλη Αντιγόνεια στην περιοχή της Χαονίας¹⁸, ενώ αργότερα οι Χάονες συμμετείχαν επίσης στις εκστρατευτικές επιχειρήσεις του βασιλέως στη Δύση από το 280 π.Χ.¹⁹ και στη Σπάρτη το 272 π.Χ.²⁰. Ο νέος κρατικός μηχανισμός με το όνομα *Ἀπειρος* άντλησε τα οικονομολογικά θέματα για τα νομίσματά του τόσο από τους Μολοσσούς όσο και από τους Χάονες και το εθνικό που αναγραφόταν πλέον ήταν Α-Π (ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ), ενώ οι ανεξάρτητες κοπές νομισμάτων των διαφόρων εθνών εξέπεσαν²¹. Η κατάλυση του βασιλικού καθεστώτος των Μολοσσών το 232/1 π.Χ. οδήγησε τα ηπειρωτικά έθνη να συγκροτήσουν ένα δημοκρατικό οικοδόμημα με το όνομα *Κοινόν των Ἀπειρωτῶν* ή *των Ἑπειρωτῶν*, του οποίου η ανώτατη αρχή ήταν ο ενιαύσιος στρατηγός²².

¹² Charneux 1966, 157.

¹³ Σύμφωνα με τον Cabanes (1984, 27), στο πλαίσιο του Έθνους γεννιούνται αστικοί οικισμοί, όπου είτε μια ομάδα χωριών διευρύνεται, και βλέπει τις λειτουργίες του να διαφοροποιούνται και ο πληθυσμός του να αυξάνεται, ή η κατοικία ενός ισχυρού άνδρα προσελκύει στη περιοχή όσους ανήκουν στην πελατεία του και αναζητούν προστασία. Για την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων μεταξύ ισχυρών οικογενειών και λιγότερο προνομιούχων, αλλά παρ' όλα αυτά ελεύθερων πολιτών, βλ. του ιδίου 1997, 90.

¹⁴ Τα νομίσματα απεικονίζουν ως εμπροσθότυπο την κεφαλή της Αθηνάς προς τα δεξιά με κορινθιακό κράνος και ως οπισθότυπο το μονόγραμμα των δυο πρώτων γραμμάτων του ενωνυμίου τους, «ΧΑ[ΟΝΩΝ]», μέσα σε δάφνινο στεφάνι, βλ. Gjongecaj 2013, 10-12.

¹⁵ Το ανώτερο χρονικό όριο που είχε οριστεί για την ίδρυσή του ήταν το 343/2, βλ. Δάκαρης 1980, 33. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η αναχρονολόγηση ενός τύπου χάλκινου νομίσματος της Συμμαχίας (Δίας/ Νίκη που οδηγεί τέθριππο, ένα από αυτά βρέθηκε στην Κασσώπη), στα χρόνια του Πύρρου κι όχι του Αλεξάνδρου Α', βλ. Λιάμπη 2017, 279-291. Φαίνεται να συμφωνεί χρονολογικά με την πρώτη επιγραφική μαρτυρία του ομοσπονδιακού σχήματος μεταξύ 317-297 π.Χ. όπου για πρώτη φορά παραδίδεται ο όρος *Ἀπειρος*, βλ. Larsen 1968, 278.

¹⁶ Larsen 1968, 277-8.

¹⁷ Cabanes 2007, 237.

¹⁸ Cabanes 2007, 234-5. Του ιδίου (1997, 86), όπου υποστηρίζει ότι οι Χάονες εισήλθαν στη Συμμαχία υπό «ειδικό προνομιακό καθεστώς».

¹⁹ Διον. Αλικ. 20.1.2 «ἐπὶ μέσῃ δὲ τῇ φάλαγγος Θεσπρωτοῦς τε καὶ Χάονας» και 20.1.5 «συναφὲς δὲ τῷ τρίτῳ τὸ τέταρτον ἔστησαν κατὰ τοὺς Μολοττοῦς τε καὶ Χάονας καὶ Θεσπρωτοῦς».

²⁰ Πλουτ., Πυρ. 28.1 «ὁ Πύρρος ἐβιάζετο κατὰ στόμα τοῖς ὀπλίταις πρὸς ἀσπίδας πολλὰς τῶν Σπαρτιατῶν ἀντιπαρεταγμένας, καὶ τάφρον οὐ περατὴν οὐδὲ βάσιν ἀσφαλῆ τοῖς μαχομένοις παρέχονσαν ὑπὸ χαυνότητος. ὁ δὲ παῖς Πτολεμαῖος, ἔχων δισχίλους Γαλάτας καὶ Χαόνων λογάδας».

²¹ Η Liampi (2017a, 280-9), με βάση τις νομισματικές μαρτυρίες διαβλέπει εκτός από τον στρατιωτικό και πολιτικό χαρακτήρα του νέο ομοσπονδιακού οργανισμού και οικονομικο-εμπορικούς στόχους.

²² Δάκαρης 1965, 63· Cabanes 1976, 546.

Η Χαονία στους ρωμαίο-ιλλυρικούς και ρωμαίο-μακεδονικούς αγώνες που ακολούθησαν τάχθηκε με την φιλορωμαϊκή μερίδα. Για το λόγο αυτό κατάφερε να αποφύγει τις καταστροφές που υπέστησαν οι Μολοσσοί, οι Θεσπρωτοί και οι Κασωππαίοι το 168/7 π.Χ. από τον Αιμίλιο Παύλο. Η μετάβαση στη ρωμαϊκή κυριαρχία χαρακτηρίζεται στην πραγματικότητα από καταστροφές στη Μολοσσία και εν μέρει στη Θεσπρωτία, αλλά χαρακτηρίζεται αντ' αυτού από μια ουσιαστική συνέχεια όσον αφορά την Χαονία. Οι Χάονες μετά την ήττα των Μολοσσών από τον Αιμίλιο Παύλο οργανώθηκαν γύρω από την πρωτεύουσα του έθνους τους, Φοινίκη, και έφερε την ονομασία «κοινὸν τῶν Ἑπειρωτῶν τῶν περὶ Φοινίκην»²³, γεγονός που ενισχύουν και οι νομισματικές μαρτυρίες. Μετά την λήξη του πολέμου, τα νομισματικά τεκμήρια επιβεβαιώνουν την πολιτική και οικονομική ανεξαρτητοποίηση των Χαόνων από την υπόλοιπη Ἑπειρο, καθώς για το διάστημα από το 168-148 π.Χ. κυκλοφορούν νέα νομίσματα, των οποίων ωστόσο, η εκδίδουσα αρχή δεν είναι πλέον το έθνος των Χαόνων, αλλά οι πολίτες της Φοινίκης «ΦΟΙΝΙΚΑΙΕΩΝ»²⁴. Οι πρόσφατες έρευνες με επικεφαλής την ιταλική-αλβανική αποστολή στον αρχαιολογικό χώρο της Φοινίκης, δείχνουν μια συνεχή αστική ανάπτυξη η οποία, από την ύστερη ελληνιστική εποχή, συνεχίζεται στη ρωμαϊκή εποχή. Δεν μιλάμε μόνο για συνεχή κατοίκηση στα οικοδομήματα που είχαν χτιστεί κατά την ελληνιστική εποχή, αλλά και για σημαντικές φάσεις αναδιαμόρφωσης, ακόμη και νέα κτίρια, συμπεριλαμβανομένων μερικών από τα πιο σημαντικά μνημεία της πόλης²⁵.

Όσον αφορά τους Ιλλυριούς, σύμφωνα με μια ευρέως αποδεκτή θεωρία, το όνομα Ιλλυριοί κάποτε προσδιόριζε έναν μόνο λαό, που ήταν εγκατεστημένος σε ένα μικρό και σαφώς προσδιορισμένο κομμάτι της νότιας ακτής της Αδριατικής²⁶, γύρω από τη λίμνη Σκόδρα, εκατέρωθεν των σημερινών συνόρων Αλβανίας - Μαυροβουνίου²⁷. Η παλαιότερη σωζόμενη περιγραφή των ιλλυρικών λαών προέρχεται από τον *Περίπλου*, μια περιγραφή του περίπλου της Αδριατικής, όπου ως βόρειο σύνορο των Ιλλυριών ορίζεται ο ποταμός Καταρβάτης²⁸. Με βάση τη μυθολογική γενεαλογία των Ιλλυριών, που παραδίδει ο Αππιανός, το ίδιο όνομα χρησιμοποιούνταν και ως γενική ονομασία για διάφορους λαούς που κατοικούσαν σε μια πολύ ευρύτερη περιοχή, αυτή των δυτικών Βαλκανίων μεταξύ του μέσου Δούναβη και της Αδριατικής²⁹. Ο Αππιανός κάνει λόγο για *γένη Ἰλλυριῶν* (*Ιλλυρική* 1.3) και ο Στράβων μιλάει για *ιλλυρικά ἔθνη* και *τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνη* (C 321, 326, 332), χωρίς ωστόσο να αναφέρονται με το όνομα Ιλλυριοί σε ένα συγκεκριμένο λαό. Οι μαρτυρίες του Πλίνιου του Πρεσβύτερου και του Πομπόνιου Μέλα, σύμ-

²³ Cabanes 2007, 237.

²⁴ Οι εικονογραφικοί τύποι αντιγράφουν τους τύπους των νομισμάτων του Κοινού των Ἑπειρωτῶν, βλ. Gjongecaj-Picard 2005, 58.

²⁵ Giorgi 2017, 1-20.

²⁶ O Hammond (1966, 241) υποστηρίζει ότι ο όρος Ιλλυριοί ακολούθησε μια εξελικτική πορεία. Αρχικά προσδιόριζε μια μικρή φυλή που κατοικούσε στην κοιλάδα Mati και στη συνέχεια αποδόθηκε στους ανθρώπους που μιλούσαν την ίδια γλώσσα και ακολουθούσαν τον ίδιο τρόπο ζωής, επεκτεινόμενοι μέχρι την χερσόνησο της Ίστριας και φτάνοντας έως την βόρεια Ιταλία. Η εξέλιξη αυτή επαληθεύεται στο έργο του Ηροδότου (9.43, 1.196, 9.49.2).

²⁷ Wilkes 1999, 130.

²⁸ Ψευδο-Σκύλαξ, *Περίπλους*, 21-22 «Μετὰ δὲ Ἰστρὸν Λιβυρνοὶ εἰσὶν ἔθνος...Καταρβάτης ποταμός...Μετὰ δὲ Λιβυρνοὺς εἰσὶν Ἰλλυριοὶ ἔθνος, καὶ παροικοῦσιν οἱ Ἰλλυριοὶ παρὰ θάλατταν μέχρι Χαονίας τῆς κατὰ Κέρκυραν τὴν Ἀλκινόου νῆσον».

²⁹ Αππ., *Ιλλυρική* 2.

φωνα με τις οποίες το όνομα «Ιλλυριοί» χρησιμοποιούνταν ως προσδιοριστικό ενός συγκεκριμένου λαού που κατοικούσε σε ένα μέρος του σύγχρονου Μαυροβουνίου και της σημερινής βόρειας αλβανικής ακτής, και αναφέρονται ως «ορθώς επονομαζόμενοι Ιλλυριοί»³⁰, θεωρούνται ως ανάμνηση του ιλλυρικού βασιλείου που ήταν γνωστό από τον 4^ο αι. π.Χ.³¹. Η διεύρυνση της σημασίας «Ιλλυρία» ή «Ιλλυρικό» και η αναγωγή της σε προσδιορισμό ολόκληρου του χώρου που απλώνεται μεταξύ Αδριατικής και Δούναβη έγινε μεταγενέστερα, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο³².

Οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν μια ιδιαίτερη λέξη για το ιλλυρίζειν («ομιλείν την ιλλυρικήν»), αναγνωρίζοντας έτσι πως πρόκειται για μια γλώσσα διαφορετική από τη δική τους³³. Η προέλευση του ίδιου του όρου Ιλλυριοί παραμένει αβέβαιη, ωστόσο έχει προταθεί ότι προέρχεται από την ελληνική λέξη *ιλλίς* και *ιλλός*, η οποία ενέχει την έννοια της συστροφής και συνδέεται με την λατρεία των φιδιών³⁴. Οι όροι που χρησιμοποιούνταν στην αρχαιότητα για να αναφερθούν στην οργάνωση των ιλλυρικών οικισμών ήταν το έθνος, προφανώς με την έννοια ενός μικρού φυλετικού κέντρου, και μερικές φορές ο όρος πολίσματα ως συνώνυμο. Εναλλακτικά χρησιμοποιούνταν οι όροι *πόλις*, *civitas* και *urbs*³⁵.

Κατά τον 8^ο αι. π.Χ. είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται φυλετικές ομάδες που ανέπτυξαν την συνείδηση μιας κοινής ταυτότητας υπό την άσκηση εξουσίας ανεξάρτητων φυλάρχων. Η εποχή της εμφάνισης των ιλλυρικών βασιλείων παραμένει ακόμα αδιευκρίνιστη. Οι πηγές είναι ιδιαίτερα φειδωλές όσον αφορά την ιστορία της Ιλλυρίας, γιατί επικεντρώνονται κυρίως σε γεγονότα που ήταν σημαντικά για τους Έλληνες και τους Ρωμαίους, τις περισσότερες φορές στα πλαίσια πολέμων και συγκρούσεων, στις οποίες συμμετείχαν Ιλλυριοί ηγεμόνες. Οι γραπτές πηγές δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικές για τους πρώτους Ιλλυριούς βασιλείς ώστε να τους ταυτίζει

³⁰ Πλιν., *Φυσική Ιστορία*, 3.144 «*praeterea multorum Graeciae oppidorum deficiens memoria nec non et civitatum validarum: eo namque tractu fuere Labeatae, Senedi, Rudini, Sasaei, Grabaei; proprieque dicti Illyri et Taulanti et Pyraei retinent nomen*». Πομπ. Μέλ., 2.3.55 «*hoc mare [the Adriatic], magno recessu litorum acceptum et vaste quidem in latitudinem patens, qua penetrat tamen vastius, Illyricis usque Tergestum, cetera Gallicis Itali<ci>sque gentibus cingitur. Partheni et Dassaretiae prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleae [corr. Olivarius : encele V], Phaeaces. Dein sunt quos proprie Illyrios vocant, tum Piraei et Liburni et Histria*».

³¹ Dzino 2014, 46-7.

³² Το *Illyricum* δημιουργήθηκε *de iure με την lex Vatinia de imperio Caesaris* το 59 π.Χ., βλ. Dzino 2010, 84.

³³ Σχεδόν ανύπαρκτες είναι οι αναφορές των αρχαίων συγγραφέων για τη γλώσσα των Ιλλυριών, εξ ου και η μελέτη της ιλλυρικής γλώσσας βασίζεται κατ' εξοχήν στα ιλλυρικά ονόματα (φυλετικά, ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια), που διασώθηκαν στην αρχαία λογοτεχνία και τις επιγραφικές πηγές. Οι γλώσσες που μιλούσαν όσοι λαοί κατοικούσαν στην ιλλυρική επικράτεια ήταν συγγενικές, αν όχι απόλυτα όμοιες μεταξύ τους και υπάκουαν στον ινδοευρωπαϊκό τρόπο σχηματισμού ονομάτων, βλ. Wilkes 1996, 106.

³⁴ Το φίδι συνδεόταν με την αθανασία της ψυχής και σύμφωνα με τον μύθο του Κάδμου και της Αρμονίας αφού κυβέρνησαν στην Ιλλυρία κι απέκτησαν εκεί έναν γιο, τον Ιλλυριό, μεταμορφώθηκαν σε φίδια και οδηγήθηκαν από τον Δία στα Ηλύσια Πεδία (Ψευδο-Απολλ. Γ.5.4 «*ὁ δὲ Κάδμος μετὰ Ἀρμονίας Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγχελέας παραγίνεται. τούτοις δὲ ὑπὸ Ἰλλυριῶν πολεμουμένοις ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἰλλυριῶν κρατήσιν, ἐὰν ἡγεμόνας Κάδμον καὶ Ἀρμονίαν ἔχωσιν. οἱ δὲ πεισθέντες ποιοῦνται κατὰ Ἰλλυριῶν ἡγεμόνας τούτους καὶ κρατοῦσι. καὶ βασιλεύει Κάδμος Ἰλλυριῶν, καὶ παῖς Ἰλλυριὸς αὐτῷ γίνεται. αὐθις δὲ μετὰ Ἀρμονίας εἰς δράκοντα μεταβαλὼν εἰς Ἡλύσιον πεδίον ὑπὸ Διὸς ἐξεπέμφθη*»), βλ. Šašel Kos 1993, 116· Mayer 1958, 54.

³⁵ Ο Dyczek (2013, 195) επισημαίνει ότι με τον όρο «ιλλυρική πόλη» οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονταν στις ελληνικές αποικίες που ιδρύθηκαν στην Ιλλυρία, καθώς και στις πόλεις που αναπτύχθηκαν στη συνέχεια από τις ήδη ιδρυθείσες.

με κάποιο συγκεκριμένο έθνος ή φυλή αλλά μόνο γενικά με τους Ιλλυριούς³⁶. Σταδιακά οι Ιλλυριοί άρχισαν να εμφανίζονται αναμεμιγμένοι στις ελληνικές υποθέσεις και να εξαπολύουν μια σειρά από επιθέσεις³⁷ και οι διαρκείς πολεμικές συγκρούσεις με την Ήπειρο και την Μακεδονία έφερναν την Ιλλυρία όλο και πιο κοντά με τον ελληνικό κόσμο³⁸. Επακόλουθο των επαφών με τον ελληνικό κόσμο υπήρξαν οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην κοινωνική και οικονομική ζωή της περιοχής. Σημειώθηκε δημογραφική αύξηση και αστική ανάπτυξη, που οδήγησαν στην αποδυνάμωση της παραδοσιακής φυλετικής οργάνωσης και προώθησαν τις συναλλακτικές δραστηριότητες. Είναι ενδεικτικό ότι τα νομίσματα που κόπηκαν στο Ιλλυρικό βασίλειο, στους ελληνιστικούς χρόνους, αναφέρουν μόνο τα ονόματα μεμονωμένων πόλεων ή ηγεμόνων ενώ δεν αναφέρουν ποτέ την Ιλλυρία ή τους Ιλλυριούς³⁹, υπονοώντας έμμεσα ότι αυτός ήταν ένας όρος που χρησιμοποιούσαν οι ξένοι⁴⁰. Οι πρώτες γνωστές εκδόσεις ιλλυρικών νομισμάτων ανήκουν στον βασιλιά Μονούνιο που κόπηκαν στο Δυρράχιο, στη συνέχεια εκδόθηκαν από τον διάδοχό του Μύτιλο⁴¹, ενώ η πιο πλούσια παραγωγή νομισμάτων ανήκει στον βασιλιά Γένθιο⁴². Μια ιδιάζουσα περίπτωση αποτελεί ο βασιλιάς Βαλλαίος⁴³, καθώς η περίοδος της βασιλείας του δεν έχει προσδιοριστεί επειδή καμία σωζόμενη ιστορική πηγή δεν κάνει σχετική αναφορά. Ωστόσο, με βάση τις νομισματικές μαρτυρίες, φαίνεται ότι το νομισματοκοπείο του λειτουργούσε στην πόλη Ρίζων και νομίσματά του έχουν βρεθεί τόσο στις ακτές της ανατολικής Αδριατικής όσο και στην Ιταλία, γεγονός που επιβεβαιώνει τις εμπορικές επαφές μεταξύ των δύο ακτών της Αδρια-

³⁶ Πολύβ., 2.2.4 «*Άγρων ό τών Ιλλυριών βασιλεύς*»· Ζωναράς 8.19.1 «*Άγρωνι τῷ τών Σααρδιαίων βασιλεῖ, γένους Ιλλυρικοῦ*». Σύμφωνα με μια θεωρία ο Άγρωνας είχε χτίσει το βασίλειό του στηριζόμενος σε μια υπερφυλετική ένωση, βλ. Rajakowski 1981, 19.

³⁷ Διοδ. Σικ., 14.92.4 (393/2 π.Χ. εναντίον της Μακεδονίας), 15.13.2 (385 π.Χ. εναντίον της Ηπείρου), 16.2.8-9 (359 π.Χ. εναντίον πάλι της Μακεδονίας).

³⁸ Κατά την διάρκεια της βασιλείας του Πύρρου στην Ήπειρο, αναπτύχθηκαν δεσμοί με τους Ιλλυριούς μέσω του γάμου του βασιλέως με την Βιρκένα, κόρη του Ιλλυριού βασιλιά Βάρδυλι, βλ. Wilkes 1999, 191· Σπουδαία μαρτυρία της επίδρασης του ελληνικού στοιχείου αποτελούν οι επιγραφές των νομισμάτων, με τον τίτλο και το όνομα του εκάστοτε βασιλέως να είναι γραμμένο στα ελληνικά. Αρχής γενομένης από τον βασιλιά Βαλλαίο (ΒΑΛΛΑΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ), του οποίου το πορτρέτο είχε τοποθετηθεί στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, φέροντας αρκετά χαρακτηριστικά όμοια με εκείνα των ελληνιστικών βασιλέων, και ως οπισθότυπο τα νομίσματα απεικόνιζαν τη θεά Άρτεμη, ενδεχομένως μιμούμενος τη νομισματοκοπία της Ακαρνανίας, βλ. Dyczek 2013, 198-9, Šašel Kos 2007, 125-132.

³⁹ Wilkes 1999, 234-238.

⁴⁰ Αππ., *Ιλλυρική*, 1.5 «καί περί μὲν τῶν νομιζομένων εἶναι τοῖς Ἑλλήσιν Ἰλλυριῶν τοσαῦτά μοι προελέχθω»· Ο Hammond (1966, 241) ανάγει την προέλευση του ονόματος *Ιλλυριοί* στην εποχή του Χαλκού στηριζόμενες σε αρχαιολογικά τεκμήρια, μινωικά και μυκηναϊκά, τα οποία επιβεβαιώνουν εμπορικές δραστηριότητες την εποχή εκείνη.

⁴¹ Για τους νομισματικούς τύπους του Μονούνιου και του Μύτιλλου, βλ. B.M.C., *Thes.*, Pl. XIV.10, 11 και Head 1911, 316-317.

⁴² Για τα νομίσματα που εξέδωσε ο Γένθιος βλ. Σιόντης 2013, 92-105.

⁴³ Νεότερες μελέτες Πολωνών αρχαιολόγων τοποθετούν χρονολογικά τον βασιλιά Βαλλαίο στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ., με πρωτεύουσά του την πόλη Rhizon, βλ. Dyczek 2013, 197.

τικής⁴⁴. Ένα νομισματικό σύστημα, τόσο πρώιμο και μοναδικό στην Ιλλυρία, συνεπάγεται την ύπαρξη δικτύου εμπορικών ανταλλαγών, καθώς και μια ισχυρή και συγκεντρωτική εξουσία⁴⁵.

Στη διάρκεια του 3^{ου} π.Χ. αιώνα άρχισε να διαμορφώνεται μια σταθερότερη πολιτική οργάνωση όσο αφορά γενικότερα τους Ιλλυριούς υπό την ηγεσία του Άγρωνα, βασιλέα των Αρδιαίων, ενός ιλλυρικού λαού της νότιας Αδριατικής, που η γεωγραφική του θέση του επέτρεψε να επωφεληθεί από την αδυναμία των βασιλείων της Ηπείρου στα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. Ο Άγρων το 232 ή 231 π.Χ. ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα του Μακεδόνα βασιλιά Δημητρίου Β' που αφορούσε στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά της Αιτωλικής Συμπολιτείας και βγήκαν νικητές⁴⁶. Όταν η εξουσία πέρασε στα χέρια της χήρας του Άγρωνα, Τεύτας, οι Ιλλυριοί άρχισαν να επιδίδονται σε πειρατικές ενέργειες υπό την αιγίδα πάντα της βασίλισσας, λεηλατώντας τα παράλια του Ιονίου και τρομοκρατώντας τους παράκτιους πληθυσμούς⁴⁷. Το 230 π.Χ. η Τεύτα κατέλαβε τη Φοινίκη και προέβη σε δήωση της χώρας της⁴⁸. Η Φοινίκη ήταν η πλουσιότερη πόλη της Ηπείρου και ήδη είχε αναπτύξει εμπορικές σχέσεις με την Ιταλία, συνεπώς η παρέμβαση των Ιλλυριών σ' αυτό το εμπόριο οδήγησε και στην πρώτη ρωμαϊκή επέμβαση στην απέναντι ακτή της Αδριατικής. Μετά τις επανειλημμένες διαμαρτυρίες Ρωμαίων εμπόρων προς την Σύγκλητο, επειδή οι πρώτοι υφίσταντο σε αφόρητο βαθμό τα δεινά της πειρατείας των Ιλλυριών στο Ιόνιο πέλαγος και την Αδριατική, η Ρώμη κήρυξε τον πόλεμο στη βασίλισσα Τεύτα. Ο πόλεμος έληξε με την υπογραφή συνθήκης ειρήνης με όρους που εξανάγκαζαν τους Ιλλυριούς να παραδώσουν όσες από τις πρόσφατες κτήσεις τους βρίσκονταν νότια του Δρίνου⁴⁹. Η ιλλυρική δύναμη σημείωσε ανάκαμψη υπό τον Δημήτριο τον Φάριο στον οποίο παραχωρήθηκε η διακυβέρνηση του παλιού βασιλείου της Τεύτας από τους Ρωμαίους, χάρη στη φιλορωμαϊκή στάση που είχε επιδείξει. Σύντομα όμως λησμόνησε όσα του είχε παραχωρήσει το ρωμαϊκό κράτος (Πολύβιος, *Ιστορίαι* 3.16.2 «συνέβαινε γὰρ κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς Δημήτριον τὸν Φάριον, ἐπιλελησμένον μὲν

⁴⁴ Wilkes 1999, 176-7· Τα νομίσματα που φέρουν τον τίτλο *Βασιλεύς* προέρχονται κυρίως από την αρχαία Ρίζωνα ενώ όσα δεν φέρουν τον τίτλο προέρχονται κυρίως από τη νήσο Φάρο, βλ. Šašel Kos 2007, 127. Για τους νομισματικούς τύπους βλ. B.M.C., *Thes.*, Pl. XIV.14 και Head 1911, 317.

⁴⁵ Σχετικά με την οργάνωση των Ιλλυριών, στη δεκαετία του 1960 δημιουργήθηκε μια ακαδημαϊκή διαμάχη μεταξύ του Hammond και της Papazoglou, εστιάζοντας στη φύση του «ιλλυρικού βασιλείου». Η Papazoglou (1965, 143-179) υποστήριξε πως με βάση τις διαθέσιμες γραμματειακές πηγές παρατηρείται μια δυναμική και κρατική συνέχεια του βασιλείου μεταξύ του 4^{ου} και του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Ο Hammond (1966, 239-254) αμφισβήτησε τη θέση αυτή, επισημαίνοντας ότι οι πηγές στην πραγματικότητα δείχνουν μεταβαλλόμενα κέντρα εξουσίας σε αυτήν την περίοδο, τα οποία θα ήταν δύσκολο να φανταστούμε σε ένα ενοποιημένο κράτος, όπως φανταζόταν η Papazoglou· υπέρ ενός σταθερού βασιλείου, το οποίο ευημερούσε για 30 έως 40 χρόνια, κάνει λόγο ο Dyczek (2013, 199).

⁴⁶ Πολύβ., 2.2.4-5 «*Άγρων ό τών Ιλλυριών βασιλεύς ήν μὲν υἱός Πλευράτου, δύνανμιν δὲ πεζήν καὶ ναυτικήν μεγίστην ἔσχε τών πρὸ αὐτοῦ βεβασιλευκότων ἐν Ἰλλυριοῖς. οὗτος ὑπὸ Δημητρίου τοῦ Φιλίππου πατρὸς πεισθεὶς χρήμασιν ὑπέσχετο βοηθήσειν Μεδιωνίοις ὑπ' Αἰτωλῶν πολιορκουμένοις*».

⁴⁷ Ο Dell (1967, 344-358) υποστήριξε ότι η πειρατική δραστηριότητα των Ιλλυριών δεν υπήρξε καταστροφική για το εμπόριο στην Αδριατική αλλά δέχεται ότι σίγουρα έπληξε ως ένα βαθμό το εμπόριο της Ρώμης ώστε να αποτελέσει έναν από τους λόγους που οδήγησαν στη ρωμαϊκή επέμβαση· Ο Holleaux (1928, 822-857), είχε υποστηρίξει ότι η πειρατική δραστηριότητα στην Αδριατική αποτελούσε μάλιστα από πολύ νωρίτερα.

⁴⁸ Πολύβ., 2.5 «*οὐ μὴν ἀλλὰ τότε γεγόμενοι τῆς Ἡπείρου κατὰ Φοινίκην προσέσχον ἐπισιτισμοῦ χάριν... καὶ τῆς πόλεως ἐξ ἐφόδου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κύριοι κατέστησαν*».

⁴⁹ Πολύβ., 2.11-12.

των προγεγονότων εἰς αὐτὸν εὐεργετημάτων ὑπὸ Ρωμαίων») και οδήγησε την Ρώμη στην ανάληψη επιχείρησης τιμωρητικού χαρακτήρα απέναντί του⁵⁰.

Στα πλαίσια του Γ' Μακεδονικού πολέμου (171-167 π.Χ.) ξέσπασε και ο Γ' Ιλλυρικός πόλεμος κατά του βασιλιά Γένθιου, που είχε διαδεχθεί στον θρόνο τον πατέρα του Πλευράτο, ο οποίος όμως είχε ακολουθήσει φιλορωμαϊκή πολιτική αντίθετα με τον διάδοχό του. Η απόπειρα συνεννόησης με τον βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα, παρά τις ευνοϊκές συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί αρχικά, εντέλει εξέπνευσε⁵¹. Τελικά ο Γένθιος βρέθηκε πολιορκημένος στην πρωτεύουσά του Σκόδρα και ύστερα από μία αποτυχημένη απόπειρα εξόδου παραδόθηκε στον Ρωμαίο στρατηγό που τον έστειλε αιχμάλωτο στη Ρώμη⁵². Η Ιλλυρία, μετά τη λήξη του πολέμου, διαιρέθηκε σε τρεις διοικητικές περιφέρειες. Τα όρια της πρώτης περιλαμβάνουν την περιφέρεια της Λισσού, η δεύτερη περιλάμβανε τη Λαβεάτιδα γύρω από την ομώνυμη λίμνη Σκόδρα και η τρίτη τα παράλια γύρω από το Ρίζωνα, το Ακρούιο και το Ολκίνιο⁵³.

1.2. Οι φυσικοί πόροι της Χαονίας και της Ιλλυρίας και οι εμπορικές διασυνδέσεις με την Ιταλία

Οι φυσικοί πόροι τόσο της Χαονίας όσο και της Ιλλυρίας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην γεωγραφική κατανομή των αστικών και αγροτικών θέσεων και συνεπώς στον τρόπο οργάνωσής τους. Οι πόλεις υπήρξαν σημαντικά βιοτεχνικά κέντρα κι έχουν βρεθεί προϊόντα τους, όχι όμως και τα ίδια τα εργαστήρια. Για το λόγο αυτό στην μελέτη της οικονομικής ιστορίας η έρευνα στηρίζεται κατά βάση στην γεωργία, την κτηνοτροφία και την εξόρυξη μετάλλων. Η γεωργία ήταν ο κύριος κλάδος της οικονομίας και η ανάπτυξη της φαίνεται να υπήρξε σημαντική, ήδη από την ελληνιστική εποχή, στοιχείο που πιστοποιεί η αποκάλυψη γεωργικών εργαλείων σε περιοχές γύρω από τις πόλεις. Τα ευρήματα των αρχαιολογικών ανακαλύψεων στην Αντιγόνεια και τη Διμάλη (ανατολικά της Απολλωνίας) επιβεβαιώνουν την αγροτική εκμετάλλευση στις περιοχές κοντά σε μεγάλες πόλεις⁵⁴. Η ανάπτυξη της γεωργίας κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της παραγωγής, ακόμη και σε επίπεδα εξαγωγής, δεδομένου ότι Ιταλοί έμποροι πήγαιναν στην Ήπειρο όχι μόνο για να εξάγουν τα προϊόντα τους, κυρίως κρασί και λάδι, αλλά ίσως και για την προμήθεια σιταριού⁵⁵. Έμμεση αναφορά στην αναπτυγμένη αγροτική οικονομία κάνει και ο Καίσαρας αναφερόμενος στην αρπαγή των σιτηρών των Παρθινών και των Ηπειρωτών από τους Ρωμαίους⁵⁶ ενώ σύμφωνα με τον Λίβιο στην περιοχή των Δασσαρητών (Δέξαροι), κατά την διάρκεια του Β' Μακεδονικού πολέμου, ο Ρωμαίος ύπατος εξασφάλισε

⁵⁰ Eckstein 1994, 46-59.

⁵¹ Για την σχέση Γενθίου και Περσέα βλ. Σιόντης 2013, 89.

⁵² Πολύβ., 44.31.

⁵³ Λιβ., 45.26.13-15· Wilkes 1999, 232· Dzino 2010, 57.

⁵⁴ Budina 1972, 294-300· Prendi-Budina 1972, 37-39.

⁵⁵ Shpuza 2009a, 92.

⁵⁶ Caes., *de Bello Civili* 42.3.

εφοδιασμό για τον στρατό του, δίχως αντίσταση από τους κατοίκους⁵⁷. Οι μεγάλοι αχυρώνες που βρέθηκαν στο χωριό Qesarat (κοντά στο σημερινό Αργυρόκαστρο), μαρτυρούν μεγάλη ποσότητα γεωργικής παραγωγής, καθώς και τον τρόπο αποθήκευσής της, που ενδεχομένως συνδέεται με τους εμφύλιους πολέμους που διεξήχθησαν σε αυτά τα εδάφη⁵⁸. Ο ανεφοδιασμός του στρατού άλλωστε ήταν από τα κύρια προβλήματα κατά την διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων.

Σχετικά με την κτηνοτροφία στην περιοχή της Ηπείρου πληροφορούμαστε από τις γραμματειακές πηγές ότι ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη⁵⁹. Η εκτροφή και εκμετάλλευση παραγωγικών ζώων αποτελούσε έναν από τους πιο δυναμικούς παραγωγικούς τομείς και τα κτηνοτροφικά προϊόντα απέκτησαν εμπορικό χαρακτήρα. Η εκτροφή των ίππων στην Ήπειρο έχαιρε ιδιαίτερης αναγνώρισης και σύμφωνα με τη μαρτυρία του Βιργίλιου οι ίπποι αυτοί εξάγονταν στη Ρώμη όπου ήταν ευρέως διαδεδομένοι⁶⁰. Η μεγάλη παράδοση της κτηνοτροφίας απαιτούσε και μεγάλης έκτασης εδάφη, τα οποία κατά την ρωμαϊκή περίοδο ονομάζονται *ager compascuus*⁶¹ και αποτελούσαν κοινή ιδιοκτησία ολόκληρης της κοινότητας, ώστε κανένας δεν μπορούσε να ιδιωτικοποιήσει μέρος αυτών⁶². Υπήρχαν επίσης και κτίσματα που αποτελούνταν από μια είσοδο και ήταν χτισμένα σε βραχώδες έδαφος μικρής επιφάνειας. Αυτά φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν από όλη την κοινότητα⁶³. Ο Πλίνιος αναφέρεται στην παραγωγή καλής ποιότητας μαλλιού⁶⁴, ωστόσο ανασκαφικά δεν έχουν βρεθεί σχετικά εργαστήρια, κι αυτό ίσως σημαίνει ότι το μαλλί από την Ήπειρο εξαγόταν και μεταποιούνταν στην Ιταλία⁶⁵. Σημαντικό κτηνοτροφικό προϊόν αποτελούσε και το τυρί γνωστό ως *caseus dardanicus*, το οποίο είχε ιδιαίτερη ζήτηση από τις περιοχές της Δαρδανίας⁶⁶.

Τα μεταλλεία αποτελούν την λιγότερο γνωστή σε εμάς πτυχή της οικονομίας, αφού οι αρχαίες πηγές παρέχουν ελάχιστες πληροφορίες, οι οποίες όμως μπορούν να ενισχυθούν από τις απεικονίσεις σε επιτύμβια μνημεία και στα νομίσματα. Ενδιαφέρον είναι το παράδειγμα από την

⁵⁷ Λιβ., 31.33.4 «*ab consule non parabatur sed gerebatur iam bellum. per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens, quod in usum militi satis esset praebentibus agris*».

⁵⁸ Zheku 1983, 224..

⁵⁹ Βαρ., *de Re Rustica*, 2.2· Caes., *de Bello Civili*, 3.47 «*pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia*».

⁶⁰ Βιργ., *Γεωργικά*, 1.56 «*Nonne vides, croceos ut Tmolus odores, India mittit ebur, molles sua tura Sabaei, at Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus castorea, Eliadum palmas Epiros equarum*».

⁶¹ Cic., *Top.*, 3.12 «*Si compascuus ager est, ius est compascere*».

⁶² O Shpuza (2009, 100), υποστηρίζει ότι η συνδιοκτησία στην Ήπειρο ήταν γνωστή ήδη πριν από την άφιξη των Ρωμαίων, χωρίς ωστόσο να αναφέρει στοιχεία που να το επιβεβαιώνουν.

⁶³ Budina 1971a, 69-82, εξετάζει τις θέσεις Παλαιομονάστηρο και Ripes, και του ιδίου 1971b, 275-342.

⁶⁴ Βαρ., *De Re Rustica*, 2.2.18-19 «*Cum oblivione iam lactis non desiderat matrem, tum denique compellendum in gregem ovium. Castrare oportet agnum non minorem quinque mensum, neque antequam calores aut frigora se fregerunt. Quos arietes summittere volunt, potissimum eligunt ex matribus, quae geminos parere solent. Pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis, quae propter lanae bonitatem, ut sunt Tarentinae et Atticae, pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel infici recte possit vel lavari ac putari. Harum praesepia ac stabula ut sint pura maiorem adhibent diligentiam, quam hirtis. Itaque faciunt lapide strata, urina necubi in stabulo consistat. His quaecumque lubenter vescuntur, ut folia ficulnea et palea, vinacea, furfures, obiciuntur modice, ne parum aut nimium saturentur. Utrumque enim ad corpus alendum inimicum, ut maxime amicum cytisum et medica. Nam et pingues facit facillime et genit lacte*».

⁶⁵ Shpuza 2009, 99.

⁶⁶ Shpuza 2009, 99.

περιοχή της Δασσαρήτιδος, όπου σε μια επιτύμβια στήλη του 3^{ου} αι. π.Χ. απεικονίζονται δυο μεταλλωρύχοι⁶⁷. Ο Λίβιος αναφερόμενος στην αναδιοργάνωση που έκαναν οι Ρωμαίοι στην περιοχή της Ιλλυρίας μετά τον πόλεμο με τον Γένθιο, επισημαίνει ότι απαγόρευσαν την εκμετάλλευση ορυχείων αργύρου και χρυσού στους Ιλλυριούς, αλλά τους επέτρεψε να συνεχίσουν να εκμεταλλεύονται τα ορυχεία σιδήρου και χαλκού⁶⁸. Το κείμενο του Λίβιου ρίχνει επίσης φως στο γεγονός ότι η εξόρυξη ήταν ένας σημαντικός οικονομικός πόρος για τους Ρωμαίους και ότι με την κατάκτηση της Ιλλυρίας αυτά τα ορυχεία τέθηκαν υπό τον άμεσο έλεγχο τους, ενώ καταλαβαίνουμε ότι πριν από την άφιξη των Ρωμαίων τα ορυχεία εκμεταλλεύονταν επιχειρηματίες που πλήρωναν φόρους στον βασιλιά Γένθιο⁶⁹. Η σημαντική δραστηριότητα εξόρυξης μετάλλων αποδεικνύεται κι από την παραγωγή αργυρών νομισμάτων του Δαμάστιου⁷⁰.

Εκτός από τα μεταλλεία σημαντικό ρόλο στην οικονομική ζωή διαδραμάτιζαν και τα λατομεία. Λατομεία και ίχνη εξόρυξης λίθων έχουν καταγραφεί σε ορισμένες περιοχές της Βίλλυδας. Το πιο σημαντικό βρίσκεται νότια της πόλης πάνω από την κοιλάδα του Αώου, ενώ άλλα βρίσκονται στα ανατολικά και νοτιοανατολικά της πόλης⁷¹. Ένα άλλο σημαντικό λατομείο που χρησιμοποιούνταν ήδη από την αρχαιότητα είναι εκείνο του Karaburun και χρησιμοποιούνταν κυρίως από την Απολλωνία και τον Ωρικό, καθώς και ένα άλλο λατομείο βρισκόταν στο χωριό (αλβ.) Shkallë, κοντά στο Βουθρωτό⁷². Από τις κυριότερες πλουτοπαραγωγικές πηγές αποτελούσαν τα μεταλλεία ασφάλτου. Ένα τέτοιο μεταλλείο επιβεβαιώνεται από τον Στράβωνα ότι υπήρχε στην επικράτεια της Απολλωνίας, στο περίφημο Νυμφαίο⁷³. Εκεί υπήρχε ένας βράχος κάτω από τον οποίο βρίσκονταν πηγές με χλιαρό νερό και ασφαλτο, η οποία ρευστοποιούνταν από την καύση της γης σε μορφή σβώλων⁷⁴. Ο γεωγράφος αναφέρει επίσης ότι, σύμφωνα με τον

⁶⁷ Shpuza, 2009, 101-102.

⁶⁸ Λιβ., 45.29,11 «*metalla quoque auri atque argenti non exerceri, ferri et aeris permitti. uectigal exercentibus dimidium eius inpositum, quod pendissent regi. et sale inuecto uti uetuit*». Στραβ., Γεωγρ. 5.1.8 «*ἔχει δὲ ὁ τόπος οὗτος χρυσιπλῦστα εὐφυῆ καὶ σιδηρουργεῖα*»

⁶⁹ Λιβ., 45.43,5 «*transtulit in triumpho multa militaria signa spoliaque alia et supellectilem regiam, auri pondo uiginti et septem, argenti decem et nouem pondo, denarium decem tria milia et centum uiginti milia Illyrici argenti*». Ο Shpuza (2009, 102), στηριζόμενος στο χωρίο του Λίβιου, συμπεραίνει ότι οι βασιλείς στην Ιλλυρία είχαν εφαρμόσει φορολογική πολιτική οργάνωση.

⁷⁰ Ujes-Morgan 2018, 22-39. Ο Στράβων (7.7.8) κάνει αναφορά στα μεταλλεία αργύρου του Δαμαστίου, «*πλησίον δὲ που καὶ τὰ ἀργυρεῖα τὰ ἐν Δαμαστίῳ*». Όσον αφορά την ίδια την πόλη του Δαμαστίου κατά μια εκδοχή αποτελεί ελληνική πόλη, κι όχι μια ιλλυρική κοινότητα, η οποία ιδρύθηκε το 431/0 από Αιγινήτες πρόσφυγες και εξόριστους από την Μένδη, και η έναρξη της νομισματοκοπίας της τοποθετείται μεταξύ των ετών 430-425 π.Χ., βλ. Schwarz 2010, 26-34 και 41-49.

⁷¹ Beaudry 2008, 941-944. Chevalier 2005, 1218-1223. για την χρήση λίθων σε μνημειακούς τάφους της πόλης βλ. Jamarbër 2015, 137-169.

⁷² Shpuza 2009, 105.

⁷³ Το Νυμφαίο απεικονίζεται και στα νομίσματα της Απολλωνίας γεγονός που υποδεικνύει ότι το Νυμφαίο συνδεόταν με την οικονομική ζωή της Απολλωνίας, βλ. Ceka 2008, 96.

⁷⁴ Στραβ., 7.5.8 «*ἐν δὲ τῇ χώρᾳ τῶν Απολλωνιατῶν καλεῖται τι νυμφαῖον: πέτρα δ' ἐστὶ πῦρ ἀναδιδούσα, ὑπ' αὐτῇ δὲ κρῆναι ῥέουσι χλιαροῦ καὶ ασφάλτου, καιομένης, ὡς εἰκός, τῆς βόλου τῆς ασφαλτίτιδος*». Για τα κοιτάσματα αυτά γίνεται λόγος και στο *Περὶ Θαυμασίων Ακουσμάτων* του Ψευδο-Αριστοτέλη, «*Ἐν δὲ Απολλωνίᾳ τῇ πλησίον κειμένη τῆς τῶν Ἀτλαντίνων χώρας φασὶ γίνεσθαι ἄσφαλτον ὀρυκτὴν καὶ πίσσαν, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκ τῆς γῆς ἀναπηδῶσαν τοῖς ὕδασιν, οὐδὲν διαφέρουσιν τῆς Μακεδονικῆς, μελαντέραν δὲ καὶ παχυτέραν πεφυκέναι ἐκείνης. οὐ πόρρω δὲ τοῦ τοῦ χωρίου πῦρ ἐστὶ καιόμενον πάντα τὸν χρόνον, ὡς φασὶν οἱ κατοικοῦντες περὶ τὴν χώραν ἐκείνην. ὁ δὲ καιόμενος τόπος ἐστὶν οὐ πολὺς, ὡς ἔοικεν, ἀλλ' ὅσον μάλιστα πεντακλίνου τὸ μέγεθος. ὄζει δὲ θεῖου καὶ στυπτηρίας, καὶ*

Ποσειδώνιο, υπήρχαν μεταλλεία ασφάλτου και σε έναν παρακείμενο λόφο⁷⁵. Η ασφαλτος, εκτός από ισχυρό συνδετικό υλικό, χρησιμοποιούνταν και για φαρμακευτικές παρασκευές για τα βοοειδή⁷⁶.

Οι συστηματικές έρευνες που έχουν γίνει κατά μήκος των ακτών της αρχαίας Ιλλυρίας και της Χαονίας καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, συμπεριλαμβανομένου του αποικισμού, των διαδρομών των συναλλαγών, των εμπορικών διασυνδέσεων και των διανομών διαφόρων ειδών (χάρτ. 3). Αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν εμπορικές σχέσεις με την Ιταλία, κυρίως κρασιού και λαδιού, με τα περισσότερα από αυτά να προέρχονται από την Βύλλιδα⁷⁷, την Σκόδρα⁷⁸, την Απολλωνία⁷⁹, το Δυρράχιο⁸⁰, την Φοινίκη⁸¹, επίσης από την Διμάλη⁸², το Margellici⁸³ και το Tīrport⁸⁴. Σημαντικό ρόλο στις εξαγωγές αυτών των προϊόντων προς την ανατολική Αδριατική διαδραμάτιζαν οι αμπελώνες των Ιταλών επιχειρηματιών γύρω από την περιοχή του Λατίου και κατά μήκος της ακτής της Αδριατικής. Κυρίως μετά το 148 π.Χ., όταν η Μακεδονία μετατρέπεται σε ρωμαϊκή επαρχία⁸⁵, παρατηρείται αυξανόμενη παρουσία των ιταλικών προϊόντων στην Ν. Ιλλυρία και τη Χαονία. Η περίοδος αυτή συμπίπτει με την εξάλειψη της ιλλυρικής πειρατείας και την κατάκτηση του μακεδονικού βασιλείου από τους Ρωμαίους. Αυτό το πολιτικό πλαίσιο, καθώς και η γειτνίαση μεταξύ της Ιταλικής χερσονήσου και των ακτών της Ιλλυρίας, δημιουργούσε ιδανικές συνθήκες για την αύξηση της ανταλλαγής αγαθών στην Αδριατική οδώντας και σε μετασχηματισμό του υλικού πολιτισμού⁸⁶.

Η διανομή ιταλικών προϊόντων, κρασιού και λαδιού, δεν πραγματοποιείται σε μια άγνωστη στους αρχαίους εμπόρους περιοχή. Κορίνθιοι και Κερκυραίοι άποικοι είχαν ήδη οργανώσει στην ακτή της Αδριατικής ένα ευρύ δίκτυο ανταλλαγών με τον βορειο-δυτικό ελληνικό κόσμο⁸⁷, αλλά κατά την ελληνιστική περίοδο οι εισαγωγές από την Κόρινθο μειώνονται, καθώς έχουμε εισροή αγαθών από τα νησιά του Αιγαίου και κυρίως από την Ρόδο. Χιώτικοι αμφορείς, που περιείχαν το περίφημο κρασί της Χίου, βρέθηκαν μόνο στο Δυρράχιο, γεγονός που μαρτυρεί την

πέφυκε περί αὐτὸν πόα τε βαθεῖα, ὃ καὶ θαυμάσειεν ἂν τις μάλιστα, καὶ δένδρα μεγάλα, οὐκ ἀπέχοντα τοῦ πυρὸς πήχεις τέσσαρας» (842b.127).

⁷⁵ Στραβ., 7.5.8 «μέταλλον δ' αὐτῆς ἔστι πλησίον ἐπὶ λόφον: τὸ δὲ τμηθὲν ἐκπληροῦται πάλιν τῷ χρόνῳ, τῆς ἐγγωννυμένης εἰς τὰ ὀρύγματα γῆς μεταβαλλούσης εἰς ἀσφαλτον, ὥς φησι Ποσειδώνιος».

⁷⁶ Πλιν. 24.41, «*est et pissasphaltos, mixta bitumini pice naturaliter ex Apolloniatarum agro...praecipuum ad scabiem pecorum remedium aut si fetus mammae laeserit. (nativum) optimum ex eo, quod, cum ferveret, innatat*»

⁷⁷ Vrekaj 1997, 167-205.

⁷⁸ Lahi 1992, 97-115.

⁷⁹ Vrekaj 1993, 161-199.

⁸⁰ Tartari 1982, 241-279.

⁸¹ Boschi-Giannotti, 2005, 94-97.

⁸² Dautaj-Mano 1997, 127-166.

⁸³ Ceka 1986, 71-89.

⁸⁴ Bereti 1992, 129-147.

⁸⁵ Η κωμωδία του Πλάτου *Μέναιχμοι*, όπου παρουσιάζονται συχνές ανταλλαγές μεταξύ Τάραντα και Δυρραχίου, επιβεβαιώνει ότι οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο ακτών της Αδριατικής είχαν αναπτυχθεί νωρίτερα. Βλ. Ράιος 1994, 137-196, για την μετάφραση του έργου.

⁸⁶ Shpuza 2007, 220.

⁸⁷ Ο Shpuza (2007, 221) αναφέρει πως κορινθιακοί αμφορείς τύπου Α και Β βρέθηκαν εκτός από την Απολλωνία και το Δυρράχιο στις περιοχές: Belsh, Klos, Dimal, Berat, Margellie, Treport, Butrint.

παρουσία κάποιας αριστοκρατικής τάξης που ήταν σε θέση να το καταναλώσει⁸⁸. Στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. το μονοπώλιο του Αιγαίου θα αρχίσει να εξασθενεί ως αποτέλεσμα της εμπορικής πολιτικής της Ρώμης στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης του εμπορίου στη Μεσόγειο. Την περίοδο αυτή μάλιστα Ιταλοί έμποροι εγκαθίστανται στην Ιλλυρία υποκινώντας την εκεί εισαγωγή ιταλικών προϊόντων. Εκτός από τους ελληνο-ιταλικούς αμφορείς που προέρχονταν από την Μεγάλη Ελλάδα και την Σικελία οι κύριοι αμφορείς για την μεταφορά λαδιού και κρασιού ήταν τύπου Dressel, Lamboglia και Brundisium⁸⁹ (χάρτ. 4). Η παρουσία της Ρώμης στην ακτή της Αδριατικής χρονολογείται ήδη από τις αρχές του 3ου αιώνα μετά τη νίκη τους στη μάχη του Sentinum το 295 π.Χ. εναντίον ενός συνασπισμού Σαμνιτών, Ετρούσκων, Ομβριών και Γαλατών⁹⁰. Οι Ρωμαίοι ίδρυσαν τρεις αποικίες στη βόρεια Αδριατική ακτή της Ιταλίας κατά τη δεκαετία του 280: Sena Gallica, Hadria και Castrum Novum⁹¹. Η ρωμαϊκή παρουσία συνέχισε να επεκτείνεται κατά τη διάρκεια του 3^{ου} αιώνα με την ίδρυση του Ariminum (268 π.Χ.), του Firmum Picenum (264 π.Χ.) και του Brundisium (244 π.Χ.)⁹². Ασφαλώς, είχαν δημιουργηθεί εμπορικά οδικά δίκτυα και μεταξύ της δυτικής και ανατολικής Αδριατικής ακτής, στοιχείο που επιβεβαιώνει η περιγραφή της θαλάσσιας διαδρομής μεταξύ Πρίντεζι (Brundisium) και Δυρραχίου από τον Στράβωνα⁹³.

1.3. Η εγκατάσταση των Ιταλών στη Χαονία και την Ιλλυρία και η ανάπτυξη του οδικού δικτύου

Οι Ιταλοί έμποροι εγκαταστάθηκαν στις νεοσύστατες επαρχίες κι επιδίδονταν τόσο στην παραγωγή όσο και στην εμπορία αγαθών. Οι εμπορικές δραστηριότητες από πολλούς μελετητές συνδέθηκαν με τις ρωμαϊκές στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ανατολή υποβαθμίζοντας τον ρόλο της ιδιοκτησίας της γης επιδιώκοντας να δώσουν έμφαση στις ιμπεριαλιστικές βλέψεις των Ρωμαίων⁹⁴. Για τον λόγο αυτό χρήσιμο θα ήταν να λάβουμε υπόψιν τόσο την κοινωνική θέση που είχαν οι επιχειρηματίες προτού εγκατασταθούν στην ανατολική ακτή της Αδριατικής όσο και

⁸⁸ Shpuza 2007, 221· από το χωρίο του Λίβιου (37.27.2) γίνεται φανερό ότι το κρασί της Χίου ήταν γνωστό και στους Ρωμαίους, «litteris certior fit praetor frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse;».

⁸⁹ Οι αμφορείς τύπου Dressel βρέθηκαν κυρίως στην Απολλωνία, το Δυρράχιο, την Βύλλιδα και την Σκόδρα. Ο τύπος Lamboglia βρέθηκε στην Απολλωνία, τον Αυλώνα, την Σκόδρα, το Lezhe, το Δυρράχιο και τους Αγ. Σαράντα, ενώ οι αμφορείς Πρίντεζι βρέθηκαν σε μικρότερη ποσότητα στην Βύλλιδα και την Σκόδρα, βλ. Shpuza 2007, 222-3.

⁹⁰ Λιβ., 10.27.

⁹¹ Λιβ., Περιοχαί 11.6-7 «Curius Dentatus cos. Samnitibus caesis et Sabinis, qui rebellaverant, victis et in deditionem acceptis bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductae sunt Castrum Sena Hadria».

⁹² Čašule 2012, 207-8.

⁹³ Στράβ., Γεωγρ. 6.3.8 «ὁ δ' εἰς τὴν περαιάν ἐκ τοῦ Βρεντεσίου πλοῦς ἐστὶν ὁ μὲν ἐπὶ τὰ Κεραύνια καὶ τὴν ἐξῆς παραλίαν τῆς τε Ἠπείρου καὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁ δ' εἰς Ἐπίδαμνον μείζων τοῦ προτέρου: χιλίων γάρ ἐστι καὶ ὀκτακοσίων σταδίων: τέτριπται δὲ καὶ οὗτος διὰ τὸ τὴν πόλιν εὐφυῶς κεῖσθαι πρὸς τε τὰ τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνη καὶ τὰ τῶν Μακεδόνων».

⁹⁴ Eberle-Quéré 2017, βλ. σελ. 27, υποσ. 1.

την επενδυτική πολιτική που ακολούθησαν για την αύξηση του κεφαλαίου τους⁹⁵. Η ιδιωτική αυτή πρωτοβουλία των επιχειρηματιών ακόμα κι αν δεν συνδέεται με τα ιμπεριαλιστικά κίνητρα του ρωμαϊκού κράτους, σχετίζεται με κερδοσκοπικούς στόχους που εν τέλει κατάφεραν να επιτευχθούν έπειτα από πολέμους της Ρώμης με τους Ιλλυριούς, κατ' αρχήν και κατόπιν τους Έλληνες. Πολλοί εξ αυτών είδαν την περιουσία τους να πολλαπλασιάζονται και, αναμφίβολα, οι οικονομικοί πόροι της Ηπείρου και της Ιλλυρίας είχαν ήδη γίνει γνωστοί στη Ρώμη, δίνοντας το κίνητρο σε πολλούς πολίτες της να επενδύσουν στις περιοχές αυτές.

Κατά την ρωμαϊκή περίοδο διαπιστώνεται η εμφάνιση νέων δομών που σχετίζονται με την οικονομία και την παραγωγή, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά την εγκατάσταση Ιταλών στην ανατολική ακτή της Αδριατικής. Πρόκειται για τις αγρεπαύλεις, κατασκευές που αποτελούν από μόνες τους έναν οικονομικό θεσμό που ελέγχει την αγροτική παραγωγή στην ύπαιθρο⁹⁶. Οι αγρεπαύλεις είναι πιο γνωστές στη Χαονία παρά στην Ν. Ιλλυρία, με το Diaporit να αποτελεί το καλύτερο ανεσκαμμένο παράδειγμα⁹⁷. Άλλα γνωστά παραδείγματα των ρωμαϊκών αγρεπαύλεων αποτελούν εκείνα της Dobër⁹⁸, Çuka⁹⁹, Metoqi και Malathrea¹⁰⁰ (χαρτ. 5). Κατά την ελληνιστική περίοδο αποτελούσαν μικρά αγροκτήματα, οχυρωμένα, τα οποία κατά την ρωμαϊοκρατία επεκτάθηκαν, γεγονός που οφειλόταν την σημαντική αύξηση της γεωργικής παραγωγής. Σε κανένα από αυτά δεν έχουν βρεθεί μωσαϊκά ή γλυπτά, κάτι που δείχνει ότι δεν πρόκειται για πολυτελείς κατοικίες. Το σχέδιο αυτών είναι πολύ συμπαγές και χρησιμοποιούνται όλοι οι χώροι για αποθήκευση γεωργικών προϊόντων, τοποθετημένα γύρω από μια κεντρική αυλή, παρόμοια με αυτήν του περιστύλου¹⁰¹. Όσον αφορά την παρουσία αγρεπαύλεων στην Β. Ιλλυρία συναντώνται συνήθως γύρω από τις ρωμαϊκές αποικίες και χρονολογούνται αρκετά αργότερα, κατά την αυτοκρατορική περίοδο¹⁰². Οι αγρεπαύλεις κι άλλα αγροτικά κτήματα αντιστοιχούσαν ουσιαστικά, όπως είδαμε παραπάνω, στην ηπειρωτική ζώνη, στα εδάφη της Φοινίκης και του Ογχησμού/ Άγιοι Σαράντα και στο Βουθρωτό, ορισμένες από αυτές (π.χ. Malathré) φέρουν οχυρώσεις κι άλλες (π.χ. Diaporit) όχι (εικ. 1). Η παρουσία οχυρωμένων αγρεπαύλεων αιτιολογείται κυρίως από τον κίνδυνο πειρατείας από τις ακτές του Ιονίου¹⁰³. Συμπερασματικά, κατά τα ρωμαϊκά χρόνια σημειώθηκε μια γενικευμένη ανάπτυξη της αγροτικής δραστηριότητας που επηρέασε σχεδόν όλες τις περιοχές, όχι μόνο τις παράκτιες πεδιάδες, αλλά επίσης τις εσωτερικές κοιλάδες συμπεριλαμβανομένων και των ορεινών περιοχών¹⁰⁴.

⁹⁵ Μεταξύ των ιδιοκτητών γης ανήκαν συγκλητικοί, ιππείς, απελεύθεροι, ένας πραιτόρας, εξόριστοι κ.ά., βλ. Eberle-Quérel 2017, 35-6.

⁹⁶ O Gros (2001, 276) εκτιμά ότι οι αγρεπαύλεις εκτός από παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης, φανερώνουν και τον πολιτικό έλεγχο που ασκούσε η ελίτ στην περιοχή.

⁹⁷ Bowden-Përzhita 2011, 5-27.

⁹⁸ Çondi 1986, 262-3 και του ιδίου 1984a, 266-7.

⁹⁹ Giorgi 2002, 123.

¹⁰⁰ Çondi 2013, 41-420 και του ιδίου 1984b, 131-152.

¹⁰¹ Shpuza 2009, 94.

¹⁰² Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Σκόδρα, όπου έχουν ανακαλυφθεί δύο αγρεπαύλεις η μια μέσα στην πόλη κι η άλλη στο χωριό Melgushë, βλ. Tafilica 1990, 263-4.

¹⁰³ Ferriès-Skenderaj 2015, 206· Shpuza 2009, 499-501.

¹⁰⁴ Η γενική τυπολογία του *villae* διακρίνεται σε προαστιακή, θαλάσσια, αγροτική, βλ. Dyson 2003, 20-24.

Στοιχεία που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι σε ορισμένες περιοχές επρόκειτο για αγρεπαύλεις είναι η διάθεση εξοπλισμού σε μια εγκατάσταση που την συνδέει άμεσα με τόπο επεξεργασίας βιοτεχνικών προϊόντων (κεραμική, μεταλλουργία, μαλλί). Επίσης, εάν η χωρητικότητα της αποθήκευσης υπερβαίνει τη χωρητικότητα ενός απλού αγροκτήματος ή εάν το κτίριο συνδέεται με κάποιον απομονωμένο μνημειακό τάφο. Κανένα από τα επιχειρήματα δεν είναι καθοριστικά, αλλά ο συνδυασμός αυξάνει τις πιθανότητες της υπόθεσης. Μια αγρέπαυλη είναι το κτιστό μέρος μιας αγροτικής εγκατάστασης και συνήθως το οικιστικό τμήμα (*pars urbana*) διαχωρίζεται από το αγροτικό τμήμα (*pars rustica*) με έναν τείχο¹⁰⁵.

Η εγκατάσταση Ρωμαίων πολιτών στην Ήπειρο και την Ιλλυρία είναι επίσης γνωστή από τις γραμματειακές πηγές, καθώς κι από τα νέα ευρήματα που έρχονται στο φως κατά τις ανασκαφές. Επιβεβαιώνεται μάλιστα η ίδρυση αγροκτημάτων από Ρωμαίους προτού ιδρυθούν αποικίες από τον Καίσαρα. Κάποιες καλά μελετημένες περιπτώσεις αποκαλύπτουν μια περίπλοκη ιστορία που χρονολογείται από την ελληνιστική περίοδο και διακρίνονται διαδοχικές φάσεις στις μεθόδους εκμετάλλευσης των πόρων. Ο Βάρων στο β' τόμο της πραγματείας του *De Re Rustica* κάνει λόγο για όσους κατείχαν μεγάλα κοπάδια ζώων στην Ήπειρο και οι προσωπικότητες που αναφέρει είτε ανήκουν στην συγκλητική τάξη, είτε στην ιππική είτε σχετίζονται με ισχυρές οικογένειες. Στο διάλογο που διεξάγεται οι χαρακτήρες του έργου του αυτοαποκαλούνται συνεπειρώτες (*RR*, 2.5.1 «*familiaris omnium nostrum, Synepirotae, inquit, χαίρετε*») και χαρακτηρίζονται ως 'πρωταθλητές' της παραγωγής μεγάλων κοπαδιών. Η κτηνοτροφία αναπτύσσεται κυρίως σε περιοχές που ασκείται πολυκαλλιέργεια ώστε να εξασφαλίζεται η αυτάρκεια για την συντήρηση τόσο των ανθρώπων όσο και των ζώων. Οι ιδιοκτησίες έπρεπε να βρίσκονται κοντά σε δρόμους και λιμάνια γιατί τα πλεονάσματα προορίζονταν για αποστολή σε μεγάλες αγορές στην Ελλάδα και την Ιταλία. Στον αγροτικό χώρο Matomara, στην επικράτεια της Φοινίκης, βρέθηκαν εγκαταστάσεις που επαληθεύουν την εκτροφή βοοειδών και μεγάλοι πίθοι που επιβεβαιώνουν τις μεγάλες αποθηκευτικές δυνατότητες των γεωργικών προϊόντων, ώστε να γίνεται λόγος για πολυκαλλιέργεια¹⁰⁶. Από την αλληλογραφία του Κικέρωνα με τον Pomponius Atticus (*Att.*, 1.5.3, 1.5.7, 2.4.5, 2.15.1, 3.25-27, 4.15.3, 5.2.3, 5.21.1) οδηγούμαστε στο συλλογισμό ότι οι ιδιοκτήτες δεν είναι απαραίτητο να κατοικούσαν σε αυτές τις κατοικίες, καθώς κάποιο αξίωμά τους στη Ρώμη απαιτούσε την παρουσία τους εκεί, έκαναν, ωστόσο, επιθεωρήσεις και διέμεναν εκεί για σύντομα χρονικά διαστήματα. Εκτός Ηπείρου εμφανίζονται κι αλλού πλούσιοι Ρωμαίοι οι οποίοι ακόμα κι αν δεν ήταν ιδιοκτήτες γης ήταν σίγουρα επιχειρηματίες. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν ο C. Flavius στο Δυρράχιο (*Κικ.*, *Ad Brutum*, 1.6.4), ενώ η παρουσία του Asinius Pollio στην Β. Αδριατική, ίσως δεν συνδέεται μόνο με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον των Πάρθων. Οι σχέσεις του Statilius Taurus με το Δυρράχιο ως προστάτη της αποικίας επιβεβαιώνεται και επιγραφικά¹⁰⁷, συνεπώς φαίνεται να είχαν αναπτύξει κι άλλους δεσμούς με την εκάστοτε περιοχή.

¹⁰⁵ Αρχιτεκτονικά η έπαυλη στο Malathré παρουσιάζει ένα πιο συμπαγές σχέδιο, ενώ του Diaporit πιο ανοιχτό, το οποίο παραπέμπει περισσότερο στις ιταλικές τύπου *villae*. Συνεπώς απαντούν δύο διαφορετικές πρακτικές είτε τοπική προσαρμογή των ρωμαϊκών επαύλεων είτε ένα «εκρωμαϊσμένο μοντέλο», βλ. Bowden-Perzhita 2004, 419.

¹⁰⁶ Ferriès-kenderaj 2015, 199· Bogdani-Giorgi 2011, 105-116.

¹⁰⁷ Anamali-Deniaux -Ceka 2009, n° 45 = CIL, III, 605 = ILS, 2678.

Στο Βορρά οι επενδύσεις σε γη ίσως να παρεμποδιζόταν λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν οι Ρωμαίοι με τους αυτόχθονες λαούς. Σε γενικές γραμμές, η αρχαία οικονομία της Ιλλυρίας ήταν μια οικονομία αυτοκατανάλωσης, αλλά πληροφορίες των σύγχρονων συγγραφέων εκείνης της εποχής ρίχνουν φως στο γεγονός ότι βασιλεία, κοινότητες ή πόλεις έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην οικονομία, που πιθανώς είχε να κάνει με την κατανομή του φυσικού πλούτου και με την οργάνωσή του. Από αυτό το γεγονός οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μια πολύ κατακερματισμένη οικονομία τοπικά, πράγμα που επεκτάθηκε στα όρια της πολιτικής εξουσίας του βασιλιά, του κοινού ή της πόλης. Με την άφιξη των Ρωμαίων παρατηρούμε ότι τα οικονομικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται είναι συναφή με εκείνα των προηγούμενων περιόδων, αλλά άρχισε να αναγνωρίζεται μεγαλύτερη εντατικοποίηση της παραγωγής.

Αργότερα, ο Καίσαρας, κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων των ετών 49-8 π.Χ., ανέλαβε τον πλήρη έλεγχο, αφού, πέραν της ίδρυσης αποικίας στο Βουθρωτό μετέτρεψε τη Λισσό σε κέντρο συνέλευσης των Ρωμαίων πολιτών¹⁰⁸. Η παρουσία Ρωμαίων από εκείνη την εποχή γίνεται πιο έντονη με την εγκατάσταση βετεράνων και Ιταλών στο Βουθρωτό, τη Βύλλιδα και το Δυρράχιο. Επιπλέον, κατά μήκος της Via Egnatia παρατηρείται πυκνή κατοίκηση της υπαίθρου, ενώ μεταξύ Δυρραχίου κι Elbasan εκτός από κατάλοιπα του δρόμου βρέθηκαν στο Qerret και τα ερείπια ενός ρωμαϊκού αγροτικού χωριού με αρχιτεκτονικό υλικό από τον 1^ο αι. π.Χ. Επίσης, στο Rrogozhinë (πόλη κοντά στα Τίρανα) έγιναν άφθονες ανακαλύψεις κεραμικής και άλλου ρωμαϊκού υλικού, συμπεριλαμβανομένων των αγνύθων, που θα παρέπεμπαν σε αγροτική βιοτεχνική δραστηριότητα¹⁰⁹.

Η ίδρυση των αποικιών του Δυρραχίου (627 π.Χ.) και της Απολλωνίας (600 π.Χ.), που είχε προηγηθεί, είχαν συμβάλει στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της Χαονίας και της Ιλλυρίας. Αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία οχυρωμένων αστικών κέντρων, εκ των οποίων ορισμένα διέθεταν μεγάλη έκταση, όπως η Λισσό, η Βύλλιδα, η Αντιγόνεια και η Αμαντία¹¹⁰. Παρά το γεγονός, ωστόσο, ότι ήδη από τον Α' Ιλλυρικό πόλεμο (229 π.Χ.), άρχισε να παρατηρείται ρωμαϊκή επιρροή στα ιλλυρικά και ηπειρωτικά κέντρα, η οποία ήταν συνδεδεμένη ασφαλώς με τα στρατιωτικά και οικονομικά της ενδιαφέροντα, η Ρώμη αρχίζει την διοίκηση της περιφέρειας μόνο μετά την δημιουργία της επαρχίας της Μακεδονίας το 148 π.Χ. Μέχρι τότε ενείχε θέση διαιτητή και εξισορροπητή, που παρείχε μια αυτονομία στους τοπικούς βασιλείς και τα Κοινά¹¹¹. Η κατάκτηση νέων εδαφών και η εγκαθίδρυση κάποιας ειρήνης και ασφάλειας στα νέα εδάφη ευνόησαν την εγκατάσταση μεγάλης ιταλικής κοινότητας, η οποία είχε ως στόχο την εκμετάλλευση οικονομικών πόρων. Για το λόγο αυτό οι Ρωμαίοι επένδυσαν στην ανάπτυξη ενός οδικού δικτύου ακολουθώντας μια πρωιμότερη εμπορική διαδρομή. Το σημαντικότερο επίτευγμά τους ήταν η Via Egnatia, η οποία ξεκινούσε από το Δυρράχιο, συνέχιζε στην Απολλωνία,

¹⁰⁸ Ferriès-Skenderaj 2015, 203.

¹⁰⁹ Ferriès-Skenderaj 2015, 208.

¹¹⁰ Cabanes 1976, 483-4. Ο P. Cabanes με βάση τις επιγραφικές μαρτυρίες και τους αρχαίους συγγραφείς εκτιμά πως ο πληθυσμός αυτών των περιοχών δεν ήταν εντελώς αστικός κι ότι το μεγαλύτερο μέρος του κατοικούσε γύρω από αυτά τα κέντρα.

¹¹¹ Holleaux 1952, 76-114.

διέσχισε τα βουνά της Μακεδονίας, κι από την Ηράκλεια Λυγκηστίδα έφτανε στην Θεσσαλονίκη κι από εκεί στο Βυζάντιο.

Στο έργο του Αριστοτέλη *Περί θαυμασίων ακουσμάτων*, αναφερόμενος στις διόδους επικοινωνίας, παραδίδεται ένα σενάριο εμπορικής κυκλοφορίας κατά μήκος μιας χερσαίας οδού που συνδέει τον Πόντο με την Αδριατική¹¹². Μολονότι η σύγχρονη επιστημονική κριτική έχει αμφισβητήσει την συνθετική ενότητα των κεφαλαίων αναγνωρίζεται σε αυτά η κληρονομιά της γεωγραφικής γνώσης που ωριμάζει και εξαπλώνεται στον μεσογειακό κόσμο μετά τις οικουμενικές επιχειρήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Στο έργο του Απολλόδωρου, *Βιβλιοθήκη* 3.5.4., η πορεία του Κάδμου και της Αρμονίας μέχρι τους Εγχελείς σύμφωνα με τον Μ. Fasolo, συμπίπτει με πέρασμα το οποίο αργότερα εντοπίστηκε κατά την οδοποιία της Via Egnatia¹¹³. Επίσης από το κείμενο του Στράβωνα, ειδικά στο ανατολικό άκρο του δρομολογίου που ακολουθείται από τους Ευβοείς, από την ακτή της Αδριατικής έως την πεδιάδα της Μακεδονίας, δημιουργείται ένα μονοπάτι που μπορεί να συμπίπτει με αυτό που ακολουθείται από τους ιστορικούς χρόνους από την Via Egnatia¹¹⁴. Στον *Περίπλουν* του Ψευδοσκύλακος γίνεται μια κυκλική περιήγηση στο πλαίσιο ενός ταξιδιού που ακολουθεί την ακτή της Αδριατικής προς τα δεξιά, ή μάλλον από βορρά προς νότο, προσφέροντας μια συστηματική περιγραφή, αποτελώντας την αρχαιότερη μαρτυρία για ένα χερσαίο παράκτιο μονοπάτι που συνέδεε την Επίδαμνο με την Απολλωνία¹¹⁵.

Η διαδρομή και το μήκος του δρόμου μας είναι γνωστά από τις περιγραφές του Στράβωνα ο οποίος παραθέτει την πηγή του, που ήταν ο Πολύβιος¹¹⁶ και συνεπώς ο δρόμος κατασκευάστηκε μεταξύ της δημιουργίας της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας και της χρονολογίας θανάτου του Πολυβίου το 120 π.Χ. αξιοποιώντας προϋπάρχουσες χερσαίες οδούς. Ο Κικέρωνας

¹¹² Αριστ. 839 a-b, *Περί Θαυμασίων Ακουσμάτων*, «Λέγεται δὲ μεταξὺ τῆς Μεντορικῆς καὶ τῆς Ἰστριανῆς ὁρος τι εἶναι τὸ καλούμενον Δέλφιον, ἔχον λόφον ὑψηλόν. ἐπὶ τοῦτον τὸν λόφον ὅταν ἀναβαίνωσιν οἱ Μέντορες οἱ ἐπὶ τοῦ Ἀδρίου οἰκοῦντες, ἀποθεωροῦσιν, ὡς ἔοικε, τὰ εἰς τὸν Πόντον εἰσπλέοντα πλοῖα. εἶναι δὲ καὶ τινα τόπον ἐν τοῖς ἀνὰ μέσον διαστήμασιν, εἰς ὃν ἀγορὰς κοινῆς γινομένης πωλεῖσθαι παρὰ μὲν τῶν ἐκ τοῦ Πόντου ἐμπόρων ἀναβαινόντων τὰ Λέσβια καὶ Χῖα καὶ Θάσια, παρὰ δὲ τῶν ἐκ τοῦ Ἀδρίου τοὺς Κερκυραϊκοὺς ἀμφορεῖς».

¹¹³ Fasolo 2003, 55.

¹¹⁴ Στράβ., 10.1.15, «τῶν δ' ἐκ Τροίας ἐπανιόντων Εὐβοέων τινὲς εἰς Ἰλλυριοὺς ἐκπεσόντες, ἀποβαίνοντες οἴκαδε διὰ τῆς Μακεδονίας περὶ Μ' Ἐδεσσαν ἔμειναν συμπολεμήσαντες τοῖς ὑποδεξαμένοις, καὶ ἔκτισαν πόλιν Εὐβοίαν· ἦν δὲ καὶ ἐν Σικελίᾳ Εὐβοία Χαλκιδέων τῶν ἐκεῖ κτίσμα, ἣν Γέλων ἐξάνεστησε, καὶ ἐγένετο φρούριον Συρακουσίων· καὶ ἐν Κερκύρᾳ δὲ καὶ ἐν Αἰήνῳ τόπος ἦν Εὐβοία καὶ ἐν τῇ Ἀργεῖᾳ λόφος τις».

¹¹⁵ Ψευδο-Σκύλαξ, *Περίπλους*, 25-26.25. «Ἐγχελεῖς. Ἰλλυριῶν ἔθνος εἰσὶν οἱ Ἐγχελεῖς, ἐχόμενοι τοῦ Ριζοῦντος. Ἐκ Βουθόης δὲ εἰς Ἐπίδαμνον, πόλιν Ἑλληνίδα, πλοῦς ἡμέρας καὶ νυκτός, ὁδὸς δὲ τριῶν ἡμερῶν. 26. Ταυλαντιοί. Ταυλαντίων δὲ ἐστὶ τὸ Ἰλλυρικὸν ἔθνος, ἐν ᾧ ἡ Ἐπίδαμνός ἐστι, καὶ ποταμὸς παρὰ τὴν πόλιν παραρρεῖ, ᾧ ὄνομα Πάλαμνος. Ἐκ δὲ Ἐπίδαμνου εἰς Απολλωνίαν πόλιν Ἑλληνίδα ὁδὸς ἡμερῶν δύο. Ἡ δὲ Απολλωνία ἀπὸ τῆς θαλάττης ἀπέχει στάδια ν', καὶ ποταμὸς Αἴας παραρρεῖ τὴν πόλιν. Ἀπὸ δὲ Απολλωνίας εἰς Ἀμαντίαν ἐστὶ στάδια τκ'».

¹¹⁶ Στράβ., Γεωγρ. 7.7.4, C 322, «ἐκ δὲ τῆς Απολλωνίας εἰς Μακεδονίαν ἡ Ἐγνατία ἐστὶν ὁδὸς πρὸς ἔω, βεβηματισμένη κατὰ μίλιον καὶ κατεστηλωμένη μέχρι Κυψέλων καὶ Ἐβρου ποταμοῦ· μιλίων δ' ἐστὶ πεντακοσίων τριάκοντα πέντε. λογιζόμενῳ δέ, ὡς μὲν οἱ πολλοί, τὸ μίλιον ὀκταστάδιον τετρακισχίλιοι ἂν εἶεν στάδιοι καὶ ἐπ' αὐτοῖς διακόσιοι ὀγδοήκοντα, ὡς δὲ Πολύβιος, προστιθεὶς τῷ ὀκτασταδίῳ δίπλεθρον, ὃ ἐστὶ τρίτον σταδίου, προσθετέον ἄλλους σταδίους ἑκατὸν ἑβδομήκοντα ὀκτώ, τὸ τρίτον τοῦ τῶν μιλίων ἀριθμοῦ. συμβαίνει δ' ἀπὸ ἴσου διαστήματος συμπίπτειν εἰς τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοὺς τ' ἐκ τῆς Απολλωνίας ὀρμηθέντας καὶ τοὺς ἐξ Ἐπίδαμνου. ἡ μὲν οὖν πᾶσα Ἐγνατία καλεῖται, ἡ δὲ πρώτη ἐπὶ Κανδαουρίας λέγεται, ὅρους Ἰλλυρικοῦ, διὰ Λυχνίδου πόλεως καὶ Πυλῶνος, τόπου ὀρίζοντος ἐν τῇ ὁδῷ τὴν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν. ἐκεῖθεν δ' ἐστὶ παρὰ Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν καὶ Ἐορδῶν εἰς Ἐδεσσαν καὶ Πέλλαν μέχρι Θεσσαλονικείας· μίλια δ' ἐστὶ, φησὶ Πολύβιος, ταῦτα διακόσια ἐξήκοντα ἐπτά».

στο χωρίο *Prov. Cons. 2.4* δεν κατονομάζει την *Via Egnatia* αλλά αναφέρεται σε αυτήν «*via ilia nostra quae per Macedoniam et usque ad Hellespontum militaris*», χαρακτηρίζοντάς την δρόμο στρατιωτικό. Στην περιγραφή της διαδρομής μεταξύ της ακτής της Αδριατικής και της Μακεδονίας αναφέρει το όνομα *Candavia*¹¹⁷. Πρόκειται για το καλντερίμι που βρέθηκε κοντά στον ποταμό Γενούσο και ακολούθησε τα ίχνη του προηγούμενου ιλλυρικού οδικού δικτύου *Candavia*¹¹⁸. Το όνομα της οδού απαντά έξι φορές στον Στράβωνα και είχε γίνει προσπάθεια από τους σύγχρονους μελετητές να συνδέσουν το όνομα του δρόμου με την πόλη *Gnathia* στην Απουλία¹¹⁹.

Η σπουδαία ανακάλυψη ενός μυλλιαρίου (οδοδείκτης) κοντά στην Θεσσαλονίκη, στο Γαλλικό ποταμό, η οποία έφερε δίγλωσση επιγραφή πιστοποιεί την προέλευση του ονόματος της *Via Egnatia* από τον ανθύπατο της Μακεδονίας *Gnaeus Egnatius*¹²⁰ (εικ. 2), επιβεβαιώνει τη χρονολογία της κατασκευής και δίνει μια ένδειξη του μήκους της που πρακτικά ταιριάζει με τις πληροφορίες του Πολύβιου, τις οποίες μετέδωσε ο Στράβωνας¹²¹. Η *Via Egnatia* διασχίζοντας τα μεγάλα αστικά κέντρα, αντιπροσώπευε τον πιο σύντομο τρόπο για να συνδεθεί η ιλλυρική ακτή με το βόρειο Αιγαίο και Βόσπορο ενώ τα άλλα οδικά δίκτυα στο βορρά και το νότο ήταν παρακλάδια της οδού¹²². Οι έρευνες που έγιναν κατά μήκος του άξονα Δυρράχιο-Φίλιπποι (καλντερίμια, λίθινες γέφυρες, κανάλια κλπ.) μαρτυρούν τον τρόπο κατασκευής της Εγνατίας. Έτσι το καλντερίμι είναι φτιαγμένο με μεγάλες ακατέργαστες πέτρες και τα κενά γεμισμένα με μικρές. Μικρά τμήματα που αποκαλύφθηκαν σε σημείο της πόλης Καναϊέ (νότια από το Δυρράχιο) έχουν πλάτος 5 μ., ενώ σε άλλα σημεία όπως το Τσεκρέζ, Τζιουρ, Νταρδ (ανατολικά της Σκάμπας), το πλάτος κυμαίνεται από 4 έως 6,7μ.¹²³

Η *Via Egnatia* συνδέθηκε με έναν δρόμο που είχαν κατασκευάσει οι Ρωμαίοι στην δική τους χερσόνησο, την *Via Traiana*, που έφθανε μέχρι το Μπρίντεζι, ήταν δηλαδή προέκτασή της. Διέσχισε την βαλκανική χερσόνησο από την ανατολική Αδριατική ως τα Κύψελα, και έφτανε στο Βυζάντιο, συνδέοντας τη νότια Ιταλία και τη δυτική Μεσόγειο με το Αιγαίο, την Ανατολική Μεσόγειο, τον Εύξεινο Πόντο και τελικά την Ασία (χάρτ. 6, 7). Η οδός ήταν σε όλη της την έκταση 'βεβηματισμένη κατά μίλιον' και 'κατεστηλωμένη', δηλαδή είχε μετρηθεί με βάση τα 100

¹¹⁷ Cic., *Epistulae ad Atticum*, 3,7,3, «*Tu nihilo minus si properaris nos consequere; nam aut accedemus in Epirum aut tarde per Candaviam ibimus*».

¹¹⁸ Hammond-Hatzopoulos 1983, 48-53.

¹¹⁹ Βλ. Collart 1935, 397-400, σημ. 4, όπου παραθέτει τα επιχειρήματα που ανασκευάζουν την σύνδεση του ονόματος του δρόμου με την ιταλική πόλη *Gnathia* και του ιδίου 1976, 181.

¹²⁰ Romiopolou 1974, 814· O Holleaux (1924, 382-383) αναφέρει ότι το όνομα Γνάιος Έγνάτιος απαντά σε επιγραφή της Κέρκυρας και φέρεται να ανήκει στην φυλή Στελλατίνα και χρονολογείται το 165 π.Χ.. Δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να υπάρχει ταύτιση με τον ανθύπατο της Μακεδονίας.

¹²¹ Romiopolou 1974, 814.

¹²² Hammond 1974, 185-194. Ο Hammond στον πρώτο τόμο του τρίτου έργου του *A History of Macedonia* (1972) αποκαλύπτει μια εξαιρετική γνώση των περιοχών που διασχίζονται από την Εγνατία Οδό δίνοντας έμφαση στη φυσική γεωγραφία και προϊστορία τους.

¹²³ Gjipali 2005, 305-321· Ceka-Papajani, 1971, 43-59.

βήματα και σε κάθε μίλι είχαν στηθεί μεγάλες στήλες, τα μιλλιάρια, που έδειχναν την απόσταση και ονομάτιζαν την συγκεκριμένη θέση¹²⁴.

Άλλος σημαντικός δρόμος που κατασκευάστηκε από τους Ρωμαίους ξεκινούσε από την Δαλματία και ακολουθούσε μια παραλιακή διαδρομή με κατεύθυνση την Σκόδρα. Ο δρόμος αυτός έφτανε μέχρι την Νικόπολη διασχίζοντας τις πιο σημαντικές πόλεις της Ιλλυρίας και Χαονίας, την Λισσό, το Δυρράχιο, την Απολλωνία, την Αυλώνα, την Φοινίκη και τον Βουθρωτό. Από την Απολλωνία ξεκινούσε κι ένας άλλος δρόμος ο οποίος περνούσε από την Αμαντία και την Αδριανούπολη ώστε να φτάσει μέχρι την Δωδώνη¹²⁵ (χάρτ. 8).

¹²⁴ Collart 1976, 177-200.

¹²⁵ Shpuza 2009b, 484.

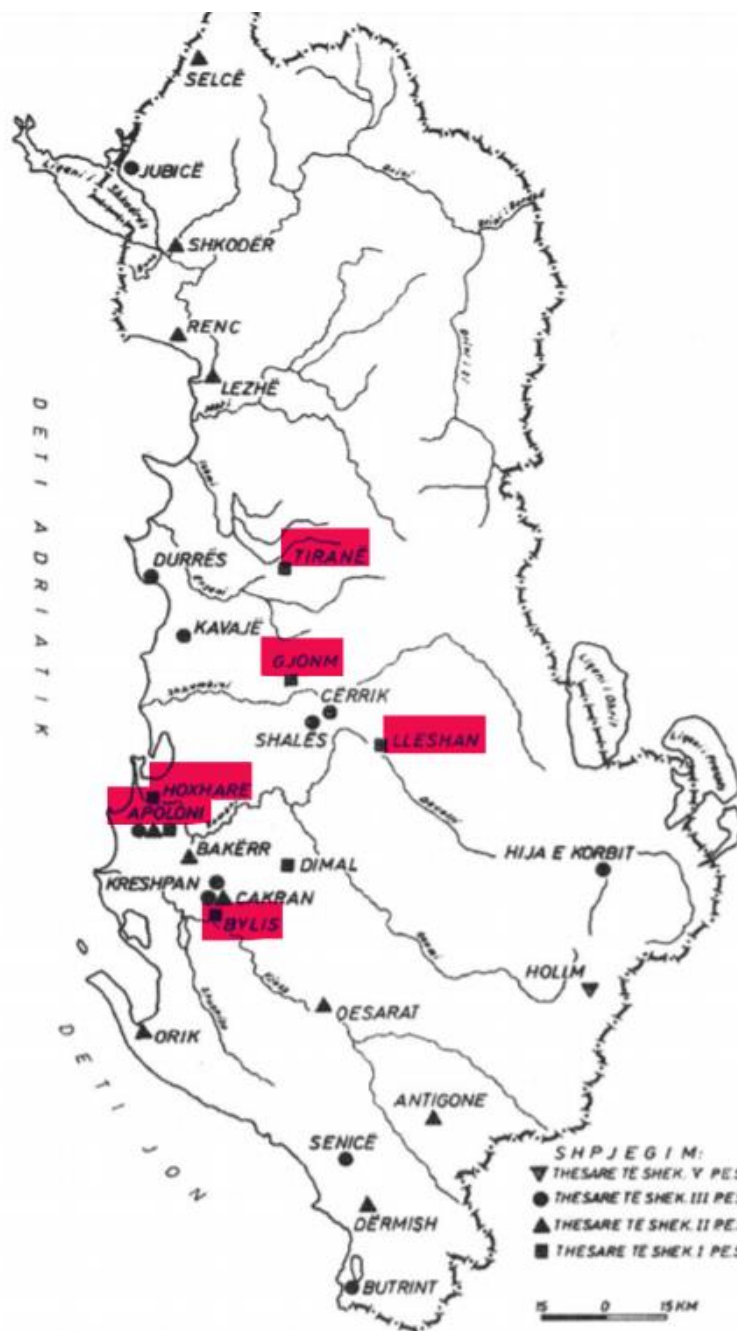
Κεφάλαιο 2: Η μελέτη της κυκλοφορίας των ρεπουμπλικανικών δηναρίων στη Χαονία και την Ιλλυρία

2.1. Θησαυροί νομισμάτων με δηνάρια των ρεπουμπλικανικών χρόνων στη Χαονία και την Ιλλυρία

Η αυξημένη ή μη παρουσία των ρωμαϊκών ρεπουμπλικανικών δηναρίων στη Χαονία και την Ιλλυρία δεν αποτελεί μόνο απόδειξη της χρήσης τους από τους πληθυσμούς των περιοχών που εξετάζουμε αλλά και δείκτη του ρυθμού παραγωγής τους. Η παρουσία τους συνεπώς στους «θησαυρούς» καθρεπτίζει και την έκδοσή τους από το νομισματοκοπείο της Ρώμης. Η χρονολογία απόκρυψης των «θησαυρών» μας δίνει ενδείξεις για την χρονική στιγμή που το ρωμαϊκό νόμισμα γίνεται αποδεκτό από τους πληθυσμούς της Χαονίας και της Ιλλυρίας (κατ' αρχήν μέσω των εμπορικών συναλλαγών, αργότερα και μέσω των Ρωμαίων στρατιωτών), και η σύνθεση του δείχνει ότι η χρήση του γινόταν παράλληλα με τα τοπικά νομίσματα. Στον κατάλογο που συστήθηκε δηλώνεται η ποσότητα των δηναρίων, κάθε έκδοσης, που εντοπίστηκαν στους «θησαυρούς», ώστε να μας δώσουν σαφή εικόνα για τους ρυθμούς παραγωγής των νομισμάτων ανά περίοδο¹²⁶, καθώς και την εξακτίνωσή τους στα χαονικά και ιλλυρικά εδάφη.

¹²⁶ Βλ. γράφημα στο τέλος του καταλόγου.

Χάρτης 2.1. Σημειωμένες οι θέσεις των «θησαυρών» με δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου στη Χαονία και την Ιλλυρία (Gjongecaj 1998, 161).

Τα ρωμαϊκά νομίσματα της ρεπουμπλικανικής περιόδου στο χώρο της Χαονίας και της Ιλλυρίας δεν απαντούν σε «θησαυρούς» πριν το τέλος του 2^{ου} αιώνα π.Χ.¹²⁷. Η πρώτη μαρτυρία προέρχεται από τον «θησαυρό» που ανακαλύφθηκε στο Hoxharë το 1979¹²⁸, αποτελούμενο αποκλειστικά από 552 ρωμαϊκά δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου. Το χωριό Hoxharë βρίσκεται 3 χλμ. βόρεια της Απολλωνίας, όπου βρέθηκε τυχαία ο «θησαυρός» από κάποια παιδιά του χωριού. Σε απόσταση 50μ. από την θέση που βρέθηκε ο «θησαυρός» υπάρχουν ίχνη τοιχοποιίας μιας αρχαίας κατοικίας, αλλά ακόμα είναι δύσκολο να ορισθεί, εάν ο ιδιοκτήτης της οικίας ήταν και ο κάτοχος του «θησαυρού»¹²⁹. Όλα τα νομίσματα είναι αργυρά δηνάρια, εκτός από 3 που είναι υπόχαλκα των ετών 115-112 π.Χ. Το μεγαλύτερο μέρος των νομισμάτων, 543 δηνάρια, προέρχονται από το νομισματοκοπείο της Ρώμης¹³⁰ και 8 προέρχονται από το νομισματοκοπείο της ρωμαϊκής αποικίας Narbo (σημ. Γαλλία), με το χαρακτηριστικό για το συγκεκριμένο νομισματοκοπείο οδοντωτό σχήμα της περιφέρειας¹³¹. Η αποικία ιδρύθηκε το 118 π.Χ. από τον Licinius Crassus, μετά την νίκη του Cnaeus Domitius, έναντι του βασιλιά των Γαλατών Bituitus¹³². Ο Sydenham είχε τοποθετήσει χρονολογικά αυτές τις εκδόσεις μερικά χρόνια μετά την ίδρυση της αποικίας, μεταξύ 112-109 π.Χ.¹³³, οπότε οι εκδόσεις αυτές θα μας έδιναν το υστερότερο εξακριβωμένο χρονικό όριο (*terminus post quem*) για την απόκρυψη του «θησαυρού». Ωστόσο, μερικά χρόνια αργότερα, ο Crawford επανεξέτασε το ζήτημα και όρισε ως χρονολογία αυτών των εκδόσεων το 118 π.Χ.¹³⁴.

Στο «θησαυρό» απαντούν και 36 ανώνυμα δηνάρια τα οποία άλλωστε, σύμφωνα με τον Crawford κόβονταν ταυτόχρονα με τα ενεπίγραφα, απορρίπτοντας την θεωρία που ήθελε τα α-

¹²⁷ Το δηνάριο κόπηκε για πρώτη φορά το 211 π.Χ. (ή ένα χρόνο νωρίτερα) και συνδέθηκε από τον Crawford με την οικονομική δυσπραγία που προκάλεσε ο Β' Καρχηδονιακός πόλεμος, βλ. Crawford 1974, 12.

¹²⁸ Gjongecaj 1990, 207-226

¹²⁹ Gjongecaj 1990, 207.

¹³⁰ Το νομισματοκοπείο της Ρώμης βρισκόταν στο Καπιτώλιο, στο ναό της Juno Moneta. Ο Λίβιος (7.28.4-6, 6.20.13) αναφέρει ότι στο σπίτι του M. Manlius Capitolinus, του ήρωα που είχε σώσει το Καπιτώλιο από επίθεση των Γαλατών αλλά κατόπιν κατηγορήθηκε από τα comitia ότι φιλοδοξούσε βασιλικές εξουσίες και καταδικάστηκε σε θάνατο, εγκαταστάθηκε ο ναός και το εργαστήριο της Moneta· με βάση κάποιες αρχαιολογικές και τοπογραφικές εκτιμήσεις ο ναός και το εργαστήριο της Moneta βρίσκονταν από τη μια μεριά του Καπιτωλίου, ενώ το *Aerarium* βρισκόταν στο ναό του Saturnus· τα δυο κτίρια αποτελούσαν τα ακρινά τμήματα ενός ολόκληρου συγκροτήματος. Ο σύνδεσμος μεταξύ των δύο κτιρίων, το ένα στο Καπιτώλιο και το άλλο βορειοδυτικά του ρωμαϊκού *forum*, δημιουργήθηκε από ένα κλειστό διάδρομο που είναι γνωστός ως *Tabularium*, το οποίο έχει ταυτιστεί με το *Atrium Libertatis*, το διοικητικό κέντρο των *Censores*, βλ. F. Coarelli 1994, 23-65· G. Giannelli, 1980-1, 7-36.

¹³¹ Ο όρος σημαίνει 'πριονωτές άκρες'. Η εμφάνισή τους χρονολογείται λίγο μετά την έκδοση των κανονικών δηναρίων. Το βάθος και η απόσταση των οδοντώσεων είναι άνισες-ακανόνιστου βάθους και σε ακανόνιστες γωνίες, όπως και οι θέσεις τους, όταν συγκρίνονται δυο παραδείγματα του ίδιου τύπου. Ο λόγος της οδόντωσης, σύμφωνα με τον Mattingly (1924, 32), δεν πρέπει να οφειλόταν απλώς σε κάποια καλλιτεχνική τάση του νομισματοκοπείου, ούτε προοριζόταν να διαφοροποιήσει τα μικρά αργυρά νομίσματα από τα μικρά χάλκινα ή να μετατρέψει τα υπέρβαρα πέταλα σε πέταλα κανονικού μεγέθους και βάρους, αλλά ίσως αποσκοπούσαν στο να καταστήσουν ορατό το εσωτερικό του πετάλου, ως εγγύηση της γνησιότητας του μετάλλου. Αντίθετα, ο Crawford κι ο Grueber αποδίδουν στην οδόντωση έναν καλλιτεχνικό-διακοσμητικό σκοπό, βλ. Crawford 1974, 581 και Grueber 1910, 159.

¹³² Sydenham 1952, 64.

¹³³ Sydenham 1952, 65.

¹³⁴ Crawford 1974, 71-73.

νόνημα δηνάρια να προηγούνται χρονικά¹³⁵. Ένα από τα ανώνυμα δηνάρια φέρει graffiti¹³⁶, χα-
ραγμένο το γυναικείο όνομα ΦΙΛΙC¹³⁷, το οποίο α) ή χαράχθηκε, όταν ήταν σε κυκλοφορία από
κάποια κάτοχό του, ή β) από κάποιον άλλον που σχετιζόταν με μία γυναίκα, ονόματι Φίλις και γ)
κατόπιν περιήλθε στον τελευταίο ιδιοκτήτη, ο οποίος, πιθανώς χάραξε το όνομα, συμπεριέλαβε
το νόμισμα στο σύνολο των άλλων νομισμάτων του, και τα απέκρυψε. Πρόκειται για ελληνικό
όνομα το οποίο απαντά δύο φορές στις απελευθερωτικές πράξεις που ανακαλύφθηκαν στο Βου-
θρωτό¹³⁸. Ιδιαίτερα εντυπωσιακό είναι ότι τα ονόματα που συγκεντρώνονται από τις απελευθε-
ρωτικές επιγραφές του Βουθρωτού χρησιμοποιούνταν στις πόλεις της Απολλωνίας και του Δυρ-
ραχίου¹³⁹. Το ελληνικό γυναικείο όνομα δημιουργεί ερωτήματα εφόσον απαντά σε νόμισμα ενός
«θησαυρού», ο οποίος αποτελείται αποκλειστικά από ρωμαϊκά ρεπουμπλικανικά δηνάρια. Θα
περίμενε κανείς ότι ο «θησαυρός» ανήκε σε κάποιον αξιωματούχο στρατιωτικό (και πιθανώς όχι
στρατιώτη γιατί πρόκειται για μεγάλο ποσό), καθώς η χρονολογία απόκρυψής του ενδεχομένως
συνδεόταν με τις εκστρατείες που πραγματοποίησε η Ρώμη στις Δειναρικές Άλπεις, όπως για
παράδειγμα η εκστρατεία του υπάτου L. Caecilius Metellus στην Δαλματία απ' όπου επέστρεψε
νικητής το 117 π.Χ. και η εκστρατεία του Aemilius Scaurus εναντίον των Καρνίων και των Ταυ-
ρίσκων¹⁴⁰. Μια άλλη εύλογη υπόθεση θα ήταν ο κάτοχος του «θησαυρού» να ήταν κάποιος Ρω-
μαίος έμπορος, ο οποίος δραστηριοποιούνταν στην ευρύτερη περιοχή της Απολλωνίας. Η χάρα-
ξη του ονόματος πάνω στο νόμισμα μόνο υποθέσεις μας επιτρέπει να κάνουμε.

Το τελευταίο, κατά χρονολογική σειρά, νόμισμα του «θησαυρού» είναι του υπάτου L.
Caesius το 112-111 π.Χ., και δεδομένης της φθοράς, λόγω πολυχρησίας για μεγάλο δηλ. διά-
στημα, ο χρόνος απόκρυψης του «θησαυρού» θα πρέπει να υπολογιστεί κατά το 110 π.Χ. Από το
«θησαυρό» ανακύπτει το ερώτημα σχετικά με την απουσία νομισμάτων της Απολλωνίας και του
Δυρραχίου, τα οποία εκείνο το διάστημα μονοπωλούσαν όχι μόνο στο εσωτερικό εμπόριο, αλ-
λά κυκλοφορούσε και στα Βαλκάνια¹⁴¹. Ο κάτοχος του «θησαυρού» ενδέχεται να ήταν Ρωμαίος
έμπορος ή στρατιωτικός, ο οποίος υποχρεώθηκε να αποκρύψει τον θησαυρό. Η παρουσία απο-
κλειστικά δηναρίων ισχυροποιεί την δεύτερη πρότασή μας.

¹³⁵ Crawford 1974, 7.

¹³⁶ Για ενδεικτική βιβλιογραφία σχετικά με τις διάφορες έννοιες και τους στόχους των graffiti στα νομίσματα βλ. Λιάμπη 2018, 217, υποσημ. 14.

¹³⁷ Το graffiti διαβάστηκε από την Gjongecaj ως ΦΙΛΙC (πιν. 70, αρ. 39) και η αναζήτηση του ονόματος στη παρού-
σα εργασία έγινε με βάση αυτό.

¹³⁸ Cabanes 122-124 no. V, 135/136 no. XIV· SEG XXXVIII 475, 484. Το όνομα ανήκει σε μέλος της οικογένειας που προβαίνει σε χειραφέτηση δύο δούλων τους. Η ίδια οικογένεια απελευθερώνει και δεύτερη φορά, γεγονός που υποδηλώνει την καλή οικονομική κατάσταση της οικογένειας, εφόσον επιλέγει να απελευθερώσει κι άλλο δούλο. Η θέση της γυναίκας (ΦΙΛΙC) μέσα στην οικογένεια, εάν δηλαδή πρόκειται για σύζυγο, μητέρα ή κόρη, δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί, καθώς οι επιγραφές αυτές δεν μας επιτρέπουν να γνωρίζουμε τέτοιες λεπτομέρειες. Η απα-
ρίθμηση της οικογένειας του κυρίου, και η έγκριση των προγόνων σε ορισμένες περιπτώσεις, υποδηλώνει ότι οι Πρασαίβοι ζούσαν κάτω από το καθεστώς της οικογενειακής κοινότητας. Γίνεται λόγος για μια πατριαρχική δομή της οικογένειας τον 2^ο αι. π.Χ. και οικογενειακή συνιδιοκτησία. Συνεπώς οι δούλοι αποτελούσαν μέρος της περιου-
σίας του οίκου. Η κοινή ιδιοκτησία είναι πολύ πιθανό να ισχύει μόνο για τους δούλους κι όχι σε άλλα αγαθά, βλ. Cabanes 1974, 201.

¹³⁹ Στον συσχετισμό αυτό μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε και τα νομίσματα των δύο πόλεων, στα οποία αναγράφονται ονόματα όμοια με αυτά των επιγραφών του Βουθρωτού, βλ. Ceka 1967, 167.

¹⁴⁰ Dzino 2010, 72.

¹⁴¹ Picard-Gjongecaj 2005, 139-154· Papageorgiadou 1993, 251-253.

«ΘΗΣΑΥΡΟΣ» TIPANA 1963

Τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου μεταξύ του Καίσαρα και του Πομπήιου τα έτη 49/8-45 π.Χ. οδήγησαν στην απόκρυψη ρωμαϊκών δηναρίων, τα οποία βρέθηκαν σε «θησαυρούς» στην πόλη Τίρανα το 1963 και το 1964 και στην Απολλωνία το 1975. Στο «θησαυρό» του Gjongm, που είχε ανακαλυφθεί λίγο νωρίτερα, το 1960, η συνύπαρξη του ενός δηναρίου με τις δραχμές του Δυρραχίου και της Απολλωνίας τίθεται υπό αμφισβήτηση¹⁴². Ο «θησαυρός» Τίρανα 1963 ανακαλύφθηκε τυχαία νοτιοανατολικά της πόλης, στην θέση που ονομάζεται Pallati i Brigatave, κατά την διάρκεια της κατασκευής ενός κτιρίου. Γύρω από την θέση εύρεσης του «θησαυρού» δεν εντοπίστηκαν ίχνη κάποιας αρχαίας κατοικίας ούτε άλλα αρχαιολογικά κατάλοιπα¹⁴³. Το σύνολο των νομισμάτων θα πρέπει να είχε αποθηκευτεί σε δερμάτινο πουγκί ή ξύλινο σκεύος, ίχνη των οποίων δεν θα είχαν διατηρηθεί στις μέρες μας ή ενδεχομένως να τοποθετήθηκαν απευθείας στο χώμα.¹⁴⁴

Ο «θησαυρός» αποτελείται από 63 αργυρά νομίσματα, εκ των οποίων 17 είναι δραχμές του Δυρραχίου, 7 δραχμές της Απολλωνίας και 39 ρωμαϊκά δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου. Πρόκειται για τον πρώτο «θησαυρό», στον οποίο συνυπάρχουν ρωμαϊκά δηνάρια με τις δραχμές των δύο αυτών σημαντικών πόλεων. Για την χρονολόγηση των νομισμάτων ο Ceka είχε βασιστεί στον Sydenham, όταν δημοσίευσε το «θησαυρό», ενώ λίγα χρόνια αργότερα ο Crawford έκανε ορισμένες διορθώσεις πάνω στις χρονολογήσεις αυτές, τις οποίες ακολουθεί και η Gjongecaj. Με βάση τους δύο τελευταίους, τα ρωμαϊκά δηνάρια του «θησαυρού» καλύπτουν την χρονική περίοδο από το 189/180 έως το 49 π.Χ. Το τελευταίο χρονολογικά δηνάριο κόπηκε από το νομισματοκοπείο της Απολλωνίας και δίνει το *terminus post quem* της απόκρυψης του «θησαυρού». Στην Απολλωνία, κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης του Πομπήιου και του Καίσαρα, λειτούργησε νομισματοκοπείο ώστε να παρέχει τα απαραίτητα οικονομικά μέσα για την κάλυψη των στρατιωτικών δαπανών¹⁴⁵. Οι λόγοι απόκρυψης του «θησαυρού» σχετίζονται με τις συνθήκες ανασφάλειας που είχε προκαλέσει ο εμφύλιος πόλεμος. Η χρονολογία απόκρυψης πρέπει να είναι λίγο μετά το 49 π.Χ., γιατί το τελευταίο χρονολογικά δηνάριο διατηρεί την φρεσκάδα της κοπής, που σημαίνει ότι δεν χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα.

«ΘΗΣΑΥΡΟΣ» TIPANA 1964

Το έτος 1964 στην πόλη Τίρανα βρέθηκε ένας ακόμη «θησαυρός» στην θέση Rrapit Trish, βόρεια της πόλης, κατά την διάρκεια αγροτικών εργασιών. Στο σημείο που ανακαλύφθηκε βρέθηκαν επίσης κεραμικά κατάλοιπα. Η εποπτεία της ανασκαφικής έρευνας είχε ανατεθεί στον H. Ceka, σύμφωνα με τον οποίο τα νομίσματα δεν έγιναν αμέσως αντιληπτά, με αποτέλεσμα η περισυλλογή τους να γίνει λίγο χρόνο μετά την ανακάλυψή του, αλλοιώνοντας έτσι διάφορα αρ-

¹⁴² Gjongecaj 2014, 203.

¹⁴³ Ceka 1966, 3-32.

¹⁴⁴ Gjongecaj 2014, 247.

¹⁴⁵ Ceka 2008, 82· Cic. *Ad fam*, 10,29,4.

χαιολογικά κατάλοιπα¹⁴⁶. Ο «θησαυρός» αποτελείται από 117 αργυρά νομίσματα, εκ των οποίων 42 είναι δραχμές του Δυρραχίου, 28 είναι δραχμές της Απολλωνίας και 47 είναι ρωμαϊκά δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου. Απαντούν επίσης και τρεις δραχμές κίβδηλες, δύο του Δυρραχίου και μία της Απολλωνίας. Τα ρωμαϊκά δηνάρια καλύπτουν μια χρονική περίοδο από το 149 π.Χ. έως το 49 π.Χ. και όπως στο «θησαυρό» Τίρανα 1963 το δηνάριο που κόπηκε από το νομισματοκοπείο της Απολλωνίας μας δίνει κι εδώ το *terminus post quem* της απόκρυψης του «θησαυρού». Μελετώντας, ωστόσο, και τους δύο «θησαυρούς» προκύπτει ότι δεν υπάρχει πλήρης αντιστοιχία μεταξύ των δηναρίων που βρέθηκαν σε αυτούς τους δύο «θησαυρούς», με ελάχιστες βέβαια εξαιρέσεις, αλλά ο ένας συμπληρώνει τον άλλον. Για την χρονολογία της απόκρυψης και τα αίτια που οδήγησαν σε αυτήν ισχύει ότι και για τον «θησαυρό» Τίρανα 1963.

«ΘΗΣΑΥΡΟΣ» ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ 1975

Το 1975 ανακαλύφθηκε τυχαία στον αρχαιολογικό χώρο της Απολλωνίας, μεταξύ του αρχαίου θεάτρου και της στοάς, νομισματικός «θησαυρός», αποτελούμενος από 1874 ρωμαϊκά δηνάρια της περιόδου που μελετάμε και 1 ημίδραχμο του Δυρραχίου¹⁴⁷. Ο «θησαυρός» εντοπίστηκε σε βάθος 1.30μ. μαζί με θραύσματα ενός ρωμαϊκού αμφορέα. Σε απόσταση 1.60μ. από τη θέση εύρεσης του «θησαυρού» εντοπίστηκαν τα λίθινα θεμέλια ενός κτιρίου, συνεπώς ο «θησαυρός» μπορεί να ανήκε στον ιδιοκτήτη της οικίας αυτής. Τα νομίσματα καλύπτουν την χρονική περίοδο από το α' τέταρτο του 2^{ου} αιώνα π.Χ. έως τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. Το *terminus post quem* της απόκρυψης του «θησαυρού» δίνει το δηνάριο που ανήκε στον L. Valerius Acisculus, το οποίο χρονολογήθηκε από τον Crawford το 45 π.Χ. κι όχι το δηνάριο του P. Cornelius (Lentulus) Marcellinus που είχε χρονολογήσει ο Sydenham το 38 π.Χ.¹⁴⁸ καθώς η αναχρονολόγησή του από τον Crawford το τοποθετεί το 50 π.Χ. Ως χρονολογία απόκρυψης, λόγω του ότι το νόμισμα φέρει ίχνη χρήσης μεγάλης διάρκειας, μπορεί να οριστεί το 45 π.Χ., το οποίο υπαγορεύει και η ανασφάλεια που είχε προκαλέσει ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ του Καίσαρα και του Πομπήιου.

«ΘΗΣΑΥΡΟΣ» LLESHAN 1988

Στη θέση Lleshan, 8 χιλιόμετρα νότια του Elbasan, το έτος 1988 ήρθαν στο φως 2 χάλκινα αγγεία που περιείχαν 2768 νομίσματα, εκ των οποίων τα 2749 είναι χάλκινα νομίσματα και τα 19 αργυρά. Ο κύριος όγκος του «θησαυρού» αποτελείται από νομίσματα που κόπηκαν στο νομισματοκοπείο του Δυρραχίου (2561) και αποτελεί το μεγαλύτερο σύνολο για την μελέτη της οικονομικής πολιτικής της πόλης, όσον αφορά την χάλκινη νομισματοκοπία, ενώ τα αργυρά νομίσματά της πόλης στον συγκεκριμένο «θησαυρό» είναι μόνο 4 δραχμές και 4 ημίδραχμα. Ο «θησαυρός» περιέχει και ξένα νομίσματα, στο σύνολο 207, αλλά μόνο τα 121 είναι καλοδιατη-

¹⁴⁶ Ceka 1966, 11-15.

¹⁴⁷ Από το σύνολο των νομισμάτων του «θησαυρού» 210 νομίσματα δεν είναι σε θέση να μελετηθούν λόγω φθοράς του μετάλλου, βλ. Gjongecaj 2014, 361.

¹⁴⁸ Sydenham 1952, 187, αρ. 1147.

ρημένα. Μια ομάδα αποτελούν 3 χάλκινα νομίσματα από την Μακεδονία (του Φιλίππου Β', του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του Κάσσανδρου), 34 από την Αμφίπολη, 22 από την Θεσσαλονίκη και 8 από την Πέλλα. Στην δεύτερη ομάδα ανήκουν τα νομίσματα της Απολλωνίας, με 11 αργυρά νομίσματα και 18 χάλκινα, και 2 νομίσματα από τον Ωρικό. Την τρίτη ομάδα αποτελούν τα νομίσματα του Κοινού των Ηπειρωτών και 1 της Αμβρακίας. Στην τέταρτη ομάδα ανήκουν νομίσματα της Κέρκυρας, της Αχαΐας, της Θεσσαλίας και της Θράκης, όλα χρονολογούμενα τον 2^ο αι. π.Χ. Στην θέση αυτή βρέθηκαν και 2 νομίσματα της ιλλυρικής πόλης Skodra. Νομίσματα επίσης από την Μυσία, την Φρυγία, την Ιωνία, την Συρία και την Βιθυνία καλύπτουν ένα μικρό μέρος του συνόλου του «θησαυρού». Την τελευταία ομάδα αποτελούν 4 αργυρά νομίσματα της ρεπουμπλικανικής περιόδου¹⁴⁹.

Η μεγάλη ποσότητα των νομισμάτων και η συνύπαρξη με πολλά πήλινα ειδώλια, τα περισσότερα από τα οποία ήταν κεφαλές αγελάδας¹⁵⁰, επιτρέπει ενδεχομένως τη σύνδεσή τους με κάποια λατρεία και δεν αποκλείεται και η ύπαρξη κάποιου ναού πλησίον, με αποτέλεσμα να οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι αποτελούσαν αφιερώσεις πιστών σε μια θεότητα. Πρόκειται δηλαδή για ανθηματικά νομίσματα πιθανώς περισσότερων πιστών σε μια θέση που αγνοούμε προς το παρόν τη σημασία της. Το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου των νομισμάτων καλύπτουν νομίσματα του Δυρραχίου, οπότε δεν αποκλείεται η πλειοψηφία των επισκεπτών να ήταν κάτοικοι του Δυρραχίου. Η ύπαρξη ξένων νομισμάτων φανερώνει την παρουσία ξένων επισκεπτών, καθώς η ίδια η θέση του Lleshan, κατά μήκος της Via Egnatia¹⁵¹, καθιστούσε εφικτή την πρόσβαση και στους κατοίκους μακρινών περιοχών ή ταξιδιωτών. Η χρονολογία απόκρυψης του «θησαυρού» βασίστηκε στις χάλκινες εκδόσεις του Δυρραχίου που φέρουν ως εικονογραφικούς τύπους Απόλλωνα/λύρα, Απόλλωνα/αετό, Δήμητρα/Ισιδα και Δία/τρίποδα και χρονολογείται περ. το 30 π.Χ.¹⁵².

«ΘΗΣΑΥΡΟΣ» ΒΥΛΛΙΔΑ 1990

Ο «θησαυρός» ανακαλύφθηκε τυχαία στην κοιλάδα που χωρίζει την αρχαία πόλη του Klos (Νίκαια) από την πόλη Βύλλιδα. Ο «θησαυρός» συγκροτείται από 50 αργυρά νομίσματα εκ των οποίων τα 38 είναι ρωμαϊκά δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου και 12 δηνάρια της Απολλωνίας. Η θέση που βρέθηκε βρίσκεται πιο κοντά στην Βύλλιδα γι' αυτό και έλαβε το όνομά της. Μέχρι τώρα είναι το μοναδικό εύρημα, όπου συνυπάρχουν ρωμαϊκά δηνάρια και δηνάρια της Απολλωνίας, κι αυτό το καθιστά ιδιαίτερα σημαντικό. Τα ρωμαϊκά δηνάρια καλύπτουν την χρονική περίοδο από το 189/180 έως 32/1 π.Χ. Το τελευταίο νόμισμα είναι έκδοση του Μάρκου Αντώνιου. Τα δηνάρια της Απολλωνίας καλύπτουν την περίοδο από το 44 έως το 27 π.Χ. και υποδεικνύουν το *terminus post quem* της απόκρυψης του «θησαυρού».

¹⁴⁹ Η ομαδοποίηση έχει γίνει από την Gjongecaj (2014, 219-220).

¹⁵⁰ Gjongecaj 2014, 220.

¹⁵¹ Fasolo 2003, 201.

¹⁵² Gjongecaj 2005, 105-154 και 2014, 219-246.

2.2. Κατάλογος νομισμάτων

Συντομογραφίες Καταλόγου

Ε (Εμπροσθότυπος), Ο (Οπισθότυπος), Θ («Θησαυρός»), Δ (Δημοσίευση)

1. Ως σύμβολο αστερί (206-195 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή Χ, στικτός κύκλος.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων αστερί, ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, γραμμικός κύκλος.

2.56/2.68 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 108/3. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 457· Sydenham 263· RRC 113/1.

2. Ανώνυμο (189-180 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Luna οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει βουκέντρα και στο αρ. τα ηνία, οι ίπποι σε καλπασμό, κάτω από τα πόδια των ίππων ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, στικτός κύκλος.
3,79 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 70/1. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 574· Sydenham 339· RRC 140/1.

3. CN. DOMITIUS (189-180 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων CN.DO., ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, γραμμικός κύκλος.

3.22/ 3.76 γρ., 18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 101/25, 70/2. Για τον τύπο βλ. Babelon *Diomitia* 1· BMCRR Rome 623· Sydenham 349· RRC 147/1· Ceka 25.

4. Πτηνό και TOD (189-180 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Luna οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., οι ίπποι σε καλπασμό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων TOD και πουλί άνω, ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, γραμμικός κύκλος.

3.25 γρ., 19 χιλ.

Θ. Βύλλιδα 1990 (1).

Δ. BMCRR Rome 589· Sydenham 345· RRC 141/1· Gjongecaj 85/1.

5. L. COILIUS (189-180 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά L. COILIUS.

3.30 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Babelon *Coilia* 1· BMCRR Rome 618· Sydenham 347· RRC 154/1.

6. MAT (179-170 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων μονόγραμμα¹⁵³ MAT, ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, γραμμικός κύκλος.

3.03/ 3.35/ 3.63/3.85 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 108/5, 70/4. Για τον τύπο βλ. Babelon *Matiena* 2· BMCRR Italy 407· Sydenham 320· RRC 162/2a.

7. Ως σύμβολο πτερό (179-170 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Luna οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., οι ίπποι σε καλπασμό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων πτερό, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.51 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 70/5. Για τον τύπο βλ. BMCRR Italy 394· Sydenham 325· RRC 163/1.

8. Ως σύμβολο άγκυρα (179-170 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων άγκυρα, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.52 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (5).

Δ. Gjongecaj 70/5. Για τον τύπο βλ. BMCRR Italy 296, 297· Sydenham 237· RRC 165/1.

9. Ανώνυμο (179-170 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.26/3.63 γρ., 16/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (11).

Δ. Gjongecaj 108/8, 70/11. Για τοβ τύπο βλ. BMCRR Italy 364· Sydenham 311· RRC 167/1.

10. Ως σύμβολο περικεφαλαία (179-170 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο περικεφαλαία.

3.28/3.51/3.58 γρ., 18/19 χιλ.

¹⁵³ Μονόγραμμα: συμπίλημα αρχικών γραμμάτων ονόματος, τοπωνυμίου κ.ά.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 108/9. Για τον τύπο βλ. BMCRR Italy 372· Sydenham 270, 271· RRC 168/2.

11. MA (199-170 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων μονόγραμμα MA.

3.88 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 70/22. Για τον τύπο βλ. BMCRR Italy 117, 118· Sydenham 291· RRC 172/1.

12. PURPUREO (169-158 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Luna οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., πάνω κοχύλι (τύπου *murex*), στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων PVR, ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, γραμμικός κύκλος.

3.20/3.75 γρ., 16/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (5).

Δ. Gjongecaj 108/12, 70/23. Για τον τύπο βλ. Babelon *Furia* 13· BMCRR Italy 420· Sydenham 424· RRC 187/1.

13. Ανώνυμο (157-156 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Victoty οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει μαστίγιο και στο αρ. ηνία, ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο, γραμμικός κύκλος.

3.25/380 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (12), εκ των οποίων το 1 νόμισμα φέρει graffiti με το όνομα: ΦΙΛΙC.

Δ. Gjongecaj 70/28, 70/39. Για τον τύπο βλ. BMCRR Italy 428· Sydenham 376, 431, 439· RRC 197/1b.

14. NAT (155 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων NAT, ROMA στο έξεργο.

3.30/3.49 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 70/40. Για τον τύπο βλ. Babelon *Pinaria* 2· BMCRR Rome 756· Sydenham 382, 383d· RRC 200/1.

15. C. SCRIBONIUS (154 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων S. SCR, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.20 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (6).

Δ. Gjongecaj 70/42. Για τον τύπο βλ. Babelon *Scribonia* 1· BMCRR Rome 727· Sydenham 380· RRC 201/1.

16. C. MAIANIUS (153 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει μαστίγιο και στο αρ. ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C. MAIANI, ROMA μέσα σε γραμμικό πλαίσιο.

3.55/3.60 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (6), Βύλλιδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 70/48, 85/2. Για τον τύπο βλ. Babelon *Maiania* 1· BMCRR Italy 434, 436· Sydenham 427· RRC 203/1a.

17. L. SAUFEIUS (152 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο L. SAVF.

3.14/3.23/3.75 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 108/13, 70/54. Για τον τύπο βλ. Babelon *Saufeia* 1· BMCRR Rome 834· Sydenham 384· RRC 204/1.

18. P. SULLA (151 π.Χ.)

Πίν. 1

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο SVLA.

3.10 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (4).

Δ. Gjongecaj 70/61. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 1· BMCRR Rome 828· Sydenham 386· RRC 205/1.

19. S AFRANIUS (150 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο SAFRA.

3.55/3.85 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2), Βύλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 70/65, 85/4. Για τον τύπο βλ. Babelon *Afrania* 1· BMCRR Rome 670, 671· Sydenham 388· RRC 206/1.

20. FLAVUS (150 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Luna οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων FLAVS, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.45/3.55/4.01/4.02 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (4), Βύλλιδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 108/15, 70/67, 85/3. Για τον τύπο βλ. Babelon *Decimia* 1· BMCRR Rome 848· Sydenham 391· RRC 207.

21. NATTA (149 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει μαστίγιο και στο αρ. ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων NAT, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.37/3.58/3.70 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 108/17, 70/71. Για τον τύπο βλ. Babelon *Pinaria* 1· BMCRR Rome 844· Sydenham 390· RRC 208.

22. C. JUNIUS C.F (149 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C.IVNI.C.F., ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.86 γρ., 17 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1).

Δ. Gjongecaj 105/71. Για τον τύπο βλ. Babelon *Junia* 1· BMCRR Rome 660, 661· Sydenham 392-393e· RRC 210· Ceka 74.

23. M. ATILIUS SARANUS (148 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή SARAN, κάτω από το πηγούνι X.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο M. ATIL.

3.90 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 70/73. Για τον τύπο βλ. Babelon *Atilia* 9· BMCRR Rome 684· Sydenham 398· RRC 214/1a.

24. Q. MARCIUS LIBO (148 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή LIBO.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο QMRC, στικτός κύκλος.

3.40 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 71/74. Για τον τύπο βλ. Babelon *Marcia* 1· BMCRR Rome 700, 701· Sydenham 395· RRC 215/1.

25. L. SEMPRONIUS PITIO (148 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή PITIO.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο L. SEMP, γραμμικός κύκλος.

3.30/3.81 γρ., 16/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 108/19, 71/76. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sempronia* 2· BMCRR Rome 711· Sydenham 402· RRC 216/1.

26. C. TERENCE LUCANUS (147 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ και Victory η οποία κρατάει στεφάνι.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο CERLVC.

3.64 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 71/78. Για τον τύπο βλ. Babelon *Terentia* 10· BMCRR Rome 775· Sydenham 425· RRC 217/.

27. L. CUPINIUS (147 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Κέρας Αμάλθειας, κάτω από το πηγούνι Χ.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο L.CVP.

3.33/3.92 γρ., 17/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 108/20, 71/79. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cupiennia* 1· BMCRR Rome 850· Sydenham 404· RRC 218.

28. C. ANTESTIUS (146 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή σκύλος σε βηματισμό.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο C. AESTI.

3.80 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 71/81. Για τον τύπο βλ. Babelon *Antestia* 2· BMCRR Rome 855· Sydenham 406· RRC 219/1a.

29. M. JUNIUS (145 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά χωρίς δευτερεύοντα σύμβολα.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο M. IVNI.

3.10 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 71/83. Για τον τύπο βλ. Babelon *Iunia* 8· BMCRR Rome 867· Sydenham 408, 412· RRC 220.

30. AURELIUS RUFUS (144 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., με το δ. χέρι κραδαίνει κεραυνό, στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων RVF, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.60 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 71/84. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aurelia* 19· BMCRR Italy 446· Sydenham 409, 413· RRC 221.

31. C. CURATIUS TRIGEMINUS (142 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή TRIGE, κάτω από το πηγούνι Χ.

Ο. Juno οδηγεί τέθριππο προς τα δ., φέρει διάδημα, στο δ. χέρι κρατάει ηνία και στο αρ. σκήπτρο, Νίκη από πίσω την επιστέφει, στο πεδίο C. CVR, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.10/3.20/3.93 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 108/21, 71/85. Για τον τύπο βλ. Babelon *Curiatia* 1· BMCRR Rome 891· Sydenham 436· RRC 223.

32. L. JULIUS (141 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή XVI.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο LIVLI, Roma στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.85 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 71/86. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 1· BMCRR Rome 899· Sydenham 443· RRC 224.

33. L. ATILIUS NOMENTANUS (141 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει μαστίγιο και στο αρ. ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L. ATILI/ NOM, γραμμικός κύκλος. 3.40 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Babelon *Atilia* 16· BMCRR Rome 904· Sydenham 444· RRC 225.

34. C. VALERIUS C.F FLAC (140 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Ό.π., αλλά πάνω στο πεδίο FLAC και κάτω στο πεδίο C·VAL·C·F, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.21/3.31/3.70 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (4).

Δ. Gjongecaj 105/72. Για τον τύπο βλ. Babelon *Valeria* 7· BMCRR Rome 879· Sydenham 440, 454· RRC 228/2· Ceka 78.

35. A. SPURILIUS (139 π.Χ.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Luna οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων A SP. VRI, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.88 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Λ. Gjongecaj 105/72. Για τον τύπο βλ. Babelon *Spurilia* 1· BMCRR Rome 910· Sydenham 448· RRC 230/1.

36. C. RENIUS (138π.X.)

Πίν. 2

Ε. Ό.π.

Ο. Juno οδηγεί συνωρίδα που σέρνουν αίγες, φέρει διάδημα, στο δ. χέρι κρατάει μαστίγιο και στο αρ. σκήπτρο και ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των αιγών C.RENI, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.31/3.58/3.84 γρ., 15/16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (12).

Λ. Gjongecaj 108/25, 71/94. Για τον τύπο βλ. Babelon *Renia* 1· BMCRR Rome 885· Sydenham 432· RRC 231/1.

37. CN. GELLIUS (138 π.X.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά το όλον σε δάφνινο στεφάνι.

Ο. Πολεμιστής ή Mars οδηγεί τέθριππο προς τα δ., με το δ. χέρι έχει αρπάξει έναν αιχμάλωτο, στο αρ. κρατάει ασπίδα, στο πεδίο CN. GEL, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.66/3.73/3.78/3.86 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (2), Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (3).

Λ. Gjongecaj 105/73, 108/24, 71/106. Για τον τύπο βλ. Babelon *Gellia* 1· BMCRR Rome 918· Sydenham 434· RRC 232/1· Ceka 76.

38. TI. VETVURIUS (137 π.X.)

Πίν. 3

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή του Mars προς τα δ., πίσω από την κεφαλή X και TI. VET καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Σκηνή όρκου, δύο πολεμιστές αντικριστά, ο ένας γενειοφόρος και χωρίς πανοπλία ο άλλος χωρίς γένια και πάνοπλος, ο καθένας κρατάει στο δ. χέρι ξίφος και στο αρ. δόρυ, ανάμεσά τους γονατιστή ανδρική μορφή κρατεί χοίρο· ROMA στο πεδίο πάνω από την παράσταση, γραμμικός κύκλος.

3.20/3.24/3.40/3.51/3.95 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4), Hoxharë 1979 (4).

Λ. Gjongecaj 109/31, 71/109. Για τον τύπο βλ. Babelon *Veturia* 1· BMCRR Italy 550· Sydenham 527· RRC 234/1.

39. SEX. POMPEIUS FOSTULUS (137 π.X.)

Πίν. 3

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή αγγείο, κάτω από το πηγούνι X, στικτός κύκλος.

Ο. Λύκαινα θηλάζει τον Ρέμο και τον Ρωμύλο, από πίσω δέντρο (ficus Ruminalis) στα κλαδιά του οποίου στέκονται πουλιά, αρ. ο Faustulus ο οποίος ταυτίζεται με την επιγραφή FOSTVLVS, στα δ. SEXPOM, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.62/3.78 γρ., 17/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 105/75, 71/113. Για τον τύπο βλ. Babelon *Pompeia* 1· BMCRR Italy 926· Sydenham 461· RRC 235/1a· Ceka 79.

40. M. BAEBIUS Q.F TAMPILUS (137 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή TAMPIL καθέτως.

Ο. Απόλλωνας οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο δ. κρατεί κλαδί και στο αρ. τόξο, βέλος και ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων ROMA, M. BAEBI.Q.F. στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.50/ 3.80/3.84 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (4), Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 105/76, 108/27, 71/115. Για τον τύπο βλ. Babelon *Baebia* 1· BMCRR Rome 938· Sydenham 489· RRC 236/1a· Ceka 81.

41. CN. LUCRETIUS TRIO (136 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή TRIO.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων CN.LVC R, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος μέσα σε στικτό κύκλο. 3.57/3.60/4 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (5).

Δ. Gjongecaj 105/77, 109/35, 71/122. Για τον τύπο βλ. Babelon *Lucretia* 1· BMCRR Rome 929· Sydenham 450· RRC 237/1a· Ceka 77.

42. L. ANTESTIUS GRAGULUS (136 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή GRAG καθέτως, κάτω από το πηγούνι μονόγραμμα Χ.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ. με το δ. χέρι κραδαίνει κεραυνό, στο αρ. κρατάει σκήπτρο και ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L. ANTES, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.48/4.02 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (6), Hoxharë 1979 (8).

Δ. Gjongecaj 109/37, 71/127. Για τον τύπο βλ. Babelon *Antestia* 9· BMCRR Rome 976· Sydenham 451· RRC 238/1.

43. C. SERVEILIUS M.F (136 π..Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή στεφάνι και μονόγραμμα Χ, ROMA κάτω από τον λαιμό.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα α. κρατώντας λόγχη, C. SERVEILI.M.F. κάτω από τη γραμμή εδάφους, στικτός κύκλος.

3.80 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (4).

Δ. Gjongecaj 71/135. Για τον τύπο βλ. Babelon *Servilia* 1· BMCRR Italy 540· Sydenham 525· RRC 239/1.

44. L. TREBANIUS (135 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

O. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία και με το δ. κραδαίνει κεραυνό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L. TREBANI, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.20 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 71/139. Για τον τύπο βλ. Babelon *Trebania* 1· BMCRR Rome 957· Sydenham 456· RRC 241/1a.

45. C. (MINUCIUS) AUGURINUS (135 π.Χ.)

Πίν. 3

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA και μπροστά X.

O. Σπειροειδής στήλη διακοσμημένη με δύο καμπάνες στην κορυφή, στη βάση εκατέρωθεν της στήλης δύο λιοντάρια κι από πίσω δύο στάχνα· πάνω στη στήλη στέκεται άγαλμα τηβεννοφόρου άντρα, στο δ. χέρι κρατεί ράβδο· στα αρ. τηβεννοφόρος μορφή κρατεί ψωμί (;) με τα δύο χέρια και το αρ. πόδι πατάει σε *modius*. Στα δ. τηβεννοφόρος μορφή, στο δ. χέρι κρατάει *lituus*, στο πεδίο πάνω από τη στήλη C. AVG, στικτός κύκλος.

3.85 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (3).

Δ. Gjongecaj 71/140. Για τον τύπο βλ. Babelon *Minucia* 3· BMCRR Rome 952· Sydenham 463· RRC 242/1.

46. TI. MINUCIUS C.F AUGURINUS (134 π.Χ.)

Πίν.3

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή X.

O. Ό.π., αλλά στη βάση της στήλης μόνο δύο στάχνα, TI. MINVCI C.F πίσω από την αρ. τηβεννοφόρο μορφή και AVGVRINI πίσω από τη δ. τηβεννοφόρο μορφή, ROMA στο πεδίο πάνω από τη στήλη.

3.92 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 71/143. Για τον τύπο βλ. Babelon *Minucia* 9· BMCRR Rome 1005· Sydenham 394· RRC 243/1.

47. C. ABURIUS GEMINUS (134 π.Χ.)

Πίν. 3

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή GEM, μπροστά X.

O. Mars οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει δόρυ και ηνία, στο δ. κρατάει τρόπαιο, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C. ABVRI, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.65/3.75/3.88 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 105/78, 109/45, 72/144. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aburia* 1· BMCRR Rome 999· Sydenham 490· RRC 244/1· Ceka 82.

48. M. MARCIUS MN.F (134 π.Χ.)

Πίν. 3

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή *modius*, μπροστά X.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει μαστίγιο και στο αρ. ηνία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M. MAR C, ROMA, οι δύο επιγραφές διακόπτονται από δύο στάχυα, στικτός κύκλος.

3.70 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 72/145. Για τον τύπο βλ. Babelon *Marcia* 8· BMCRR Rome 1008· Sydenham 500· RRC 245/1.

49. P. CALPURNIUS (133 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Θεά οδηγεί συνωρίδα και στεφανώνεται από πτερωτή Νίκη, στο δ. χέρι κρατάει ηνία και στο αρ. μαστίγιο, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων P. CALP, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.39 γρ., 19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 109/44. Για τον τύπο βλ. Babelon *Calpurnia* 1· BMCRR Rome 968· Sydenham 468· RRC 247/1.

50. L. MINUCIUS (133 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, με το δ. χέρι κραδαίνει κεραυνό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων ROMA, L. MINVCI στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 72/148. Για τον τύπο βλ. Babelon *Minucia* 8· BMCRR Rome 963· Sydenham 470· RRC 248/1.

51. P. MAENIUS ANTIATICUS M.F (132 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει κλαδί φοίνικα και ηνία, στο δ. κρατάει στεφάνι, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων P. MAE ANT, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.90 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (6).

Δ. Gjongecaj 72/149. Για τον τύπο βλ. Babelon *Maenia* 8· BMCRR Rome 988· Sydenham 492· RRC 249/1.

52. M. ABURIUS M.F GEMINUS (132 π.Χ.)

Πίν. 3

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή GEM κάθετα, μπροστά Χ.

O. Sol οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. μαστίγιο, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M. ABVRI, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.51/3.90 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (4).

Δ. Gjongecaj 109/45, 72/155. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aburia* 6· BMCRR Rome 999· Sydenham 487· RRC 250/1.

53. L. POSTUMIUS ALBINUS (131 π.Χ.)

Πίν. 3

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή μια κορυφή, μπροστά X.

O. Mars οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει δόρυ, ασπίδα και ηνία, στο δ. κρατάει τρόπαιο, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L. POST. ALB, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.52/3.65 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 109/46, 72/159. Για τον τύπο βλ. Babelon *Postumia* 1· BMCRR Rome 1129· Sydenham 472· RRC 252/1.

54. L. OPEIMIUS (131 π.Χ.)

Πίν. 3

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή στεφάνι, μπροστά X.

O. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. στεφάνι, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L. OPEIMI, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.01 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 72/161. Για τον τύπο βλ. Babelon *Opeimia* 12· BMCRR Rome 1133· Sydenham 473· RRC 253/1.

55. M. OPEIMIUS (131 π.Χ.)

Πίν. 4

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή τρίποδας, μπροστά X.

O. Απόλλωνας οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει τόξο, στο δ. βέλος και ηνία, φαρέτρα κρέμεται στον ώμο του, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M. OPEIMI, ROMA στο έξεργο.

3.93 γρ. 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 72/163. Για τον τύπο βλ. Babelon *Opeimia* 16· BMCRR Rome 1137· Sydenham 45· RRC 254/1.

56. M. ACILIUS M.F (130 π.Χ.)

Πίν. 4

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή X, διπλός στικτός κύκλος εντός του οποίου, περιμετρικά της κεφαλής, M. ACILIVS. M.F.

O. Hercules οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει τρόπαιο και ηνία, στο δ. ρόπαλο, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.68/3.86/3.95 γρ., χιλ. 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 101/27, 110/82 72/164. Για τον τύπο βλ. Babelon *Acilia* 4· BMCRR Rome 1118· Sydenham 511· RRC 255/1· Ceka 27.

57. Q. (CAECILIUS) METELLUS (130 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Q. METE καθέτως, μπροστά Χ.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει κεραυνό και ηνία, στο δ. κλαδί, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.73/3.75/3.88 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 101/26, 109/47, 72/165. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caecilia* 21· BMCRR Rome 1053· Sydenham 509· RRC 256/1· Ceka 26.

58. M. VARGUNTEIUS (130 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή M. VARG.

Ο. Ό.π.

3.50/3.60 γρ., 17/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (3).

Δ. Gjongecaj 109/48, 72/172. Για τον τύπο βλ. Babelon *Vargunteia* 1· BMCRR Rome 1068· Sydenham 507· RRC 257/1.

59. Q. (MARCIUS) PILIPUS (129 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Ιππέας προς τα δ., το άλσος σε καλπασμό, φοράει περικεφαλαία με λοφίο, στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. δόρυ, στο πεδίο κάτω από την ουρά του αλόγου δευτερεύων σύμβολο περικεφαλαία με κέρατα αίγας, κάτω από τα πόδια των ίππων Q. PILIPVS, ROMA στο έξεργο, σιγνός κύκλος.

3.69/3.90 γρ., 16/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 109/49, 72/175. Για τον τύπο βλ. Babelon *Marcia* 11· BMCRR Rome 1143· Sydenham 477· RRC 259/1.

60. T. CLOULIUS (128 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή στεφάνι, ROMA κάτω από το λαιμό.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., με τα δύο χέρια κρατάει ηνία, οι ίπποι σε έντονο καλπασμό, κάτω από τα πόδια των ίππων στάχυ, T. CLOVLI στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.90 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (4).

Δ. Gjongecaj 72/182. Για τον τύπο βλ. Babelon *Clulia* 1· BMCRR Rome 1079· Sydenham 516· RRC 260.

61. CN. DOMITIUS (128 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή στάχυ.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο πάνω από τη συνωρίδα ROMA, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων ανδρική μορφή μάχεται με λιοντάρι, CN. DOM στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.
3.60/ 3.84 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 106/79, 72/186. Για τον τύπο βλ. Babelon *Domitia* 14· BMCRR Rome 1025· Sydenham 514· RRC 261/1· Ceka 84.

62. Ανώνυμο. Κεφαλή ελέφαντα (128 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Θεά οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ., χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, στο δ. κρατάει κλαδί, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων κεφαλή ελέφαντα, από κάτω ROMA, γραμμικός κύκλος.

3.80 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ: Gjongecaj 72/193. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caecilia* 38· BMCRR Rome 1044· Sydenham 496· RRC 262/1.

63. M. METELLUS Q.F. (127 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA, μπροστά Χ.

Ο. Μακεδονική ασπίδα φέρει ως επίσημα μια κεφαλή ελέφαντα, περιμετρικά της ασπίδας M. METELLVS Q.F, το όλον μέσα σε δάφνινο στεφάνι.

2.99/3.60/3.82/3.85 γρ., 16//17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4), Hoxharë 1979 (6).

Δ. Gjongecaj 109/50, 72/194. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caecilia* 29· BMCRR Rome 1145· Sydenham 480· RRC 263/1· Liampi 1988, 158.

64. C. SERVEILUS (127 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή *lituus*, κάτω από το λαιμό ROMA, μπροστά από την κεφαλή Χ.

Ο. Σκηνή μάχης μεταξύ δύο ιππέων, ο ένας κρατάει ξίφος κι ο άλλος δόρυ, του τελευταίου η ασπίδα φέρει ως έμβλημα το γράμμα M, C. SERVEIL στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.70 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 72/200. Για τον τύπο βλ. Babelon *Servilia* 6· BMCRR Rome 1166· Sydenham 483· RRC 264/1.

65. C. CASSIUS (126 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή υδρία ψηφοφορίας και Χ.

Ο. Libertas οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και *vindicta*, στο δ. κρατάει *pileus*, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C. CASSI, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.90 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 72/201. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cassia* 1· BMCRR Rome 1032· Sydenham 502· RRC 266/1.

66. T. QINCTIUS (FLAMININUS) (126 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή *arex*, μπροστά Χ.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων T Q και μακεδονική ασπίδα ανάμεσα στα δύο γράμματα, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.51/3.67 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 109/54. Για τον τύπο βλ. Babelon *Quinctia* 2· BMCRR Rome 1038· Sydenham 505· RRC 267/1· Liampi 1988, 160.

67. C. METELLUS (125 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA καθέτως, μπροστά Χ.

Ο. Jupiter τον οποίο επιστέφει πτερωτή Νίκη, οδηγεί συνωρίδα που οδηγούν ελέφαντες προς τα αρ., στο αρ. χέρι κρατάει κεραυνό και στο δ. ηνία, C. METELLVS στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.81/3.95 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 106/80, 72/203. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caecilia* 14· BMCRR Rome 1180· Sydenham 485· RRC 269/1· Ceka 80.

68. M. PORCIUS LAECA (125 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή LAECA καθέτως, μπροστά Χ.

Ο. Libertas, την οποία επιστέφει πτερωτή Νίκη, οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει *vindicta* και ηνία, στο δ., κρατάει *pileus*, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M. PORC, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.35/3.91 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Hoxharë 1979 (6).

Δ. Gjongecaj 106/81, 72/204. Για τον τύπο βλ. Babelon *Porcia* 3· BMCRR Rome 1023· Sydenham 513· RRC 270· Ceka 83.

69. MN. ACILIUS BALBUS (125 π.Χ.)

Πίν. 4

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή BALBVS καθέτως, κάτω από το λαιμό ROMA, μπροστά Χ.

Ο. Jupiter πάνω σε τέθριππο, το οποίο οδηγεί Νίκη προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει δόρυ και κεραυνό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων ασπίδα, MN. ACILI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.85 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 73/210. Για τον τύπο βλ. Babelon *Acilia* 1· BMCRR Rome 1019· Sydenham 498· RRC 271/1.

70. Q. FABIVS LABEO (124 π.Χ.)**Πίν. 4**

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA, μπροστά Χ και LABEO προς τα πάνω.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, με το δ. κραδαίνει κεραυνό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων *rostrum*, Q. FABI στο έξεργο, στικτός κύκλος. 3.25-3.95 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (11), Hoxharë 1979 (13).

Δ. Gjongecaj 109/56, 73/212. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fabia* 1· BMCRR Italy 494· Sydenham 532· RRC 273/1.

71. C. PORCIUS CATO (123 π.Χ.)**Πίν. 4**

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. μαστίγιο, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C. CATO, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος. 3.33/3.39/3.46/3.71/3.75/3.84/3.94 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (5), Hoxharë 1979 (11).

Δ. Gjongecaj 106/82, 109/67, 73/225. Για τον τύπο βλ. Babelon *Porcia* 1· BMCRR Italy 461· Sydenham 417· RRC 274/1· Ceka 83.

72. M. FANIVS C.F (123 π.Χ.)**Πίν. 4**

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA καθέτως, μπροστά Χ.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. κρατάει στεφάνι, M. FAN.C.F στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.27/3.67/3.68/3.87 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4), Hoxharë 1979 (12).

Δ. Gjongecaj 109/72, 73/236. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fannia* 1· BMCRR Italy 468· Sydenham 419· RRC 275/1.

73. M (PAPIRIUS) CARBO (122 π.Χ.)**Πίν. 5**

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή κλαδί.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, με το δ. κραδαίνει κεραυνό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M. CARBO, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.50/3.70/3.75/3.80/3.90 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4), Hoxharë 1979 (8).

Δ. Gjongecaj 110/76, 73/248. Για τον τύπο βλ. Babelon *Papiria* 6· BMCRR Italy 472· Sydenham 423· RRC 276/1.

74. Q. MINUCIVS RUFVS (122 π.Χ.)**Πίν. 5**

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή RVF καθέτως, μπροστά Χ.

Ο. Διόσκουροι ιππεύουν προς τα δ., στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων Q. MINV, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος. 3.90 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (6).

Δ. Gjongecaj 73/256. Για τον τύπο βλ. Babelon *Minucia* 1· BMCRR Italy 464· Sydenham 421· RRC 277/1.

75. C. PLUTIUS (121π.X.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C. PLVTI.

3.90 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (7).

Δ. Gjongecaj 73/262. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plutia* 1· BMCRR Italy 454· Sydenham 410, 414· RRC 278/1.

76. (PAPIRIUS) CARBO (121π.X.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π.

Ο. Πλώρη πλοίου προς τα δ., φέρει επιγραφή CARBO, στο πεδίο πάνω από τη πλώρη κεραυνός, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.55/3.76/3.93 γρ., 16/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (4).

Δ. Gjongecaj 110/80, 73/269. Για τον τύπο βλ. Babelon *Papiria* 7· BMCRR Italy 449· Sydenham 415· RRC 279/1.

77. M. TULLIUS (120 π.X.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA καθέτως.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ., κρατάει ηνία με τα δύο χέρια και κλαδί φοίνικα στο αρ. χέρι, στο πεδίο πάνω από τους ίππους στεφάνι, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων X, M. TVLLI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.80/3.90 γρ., 17/20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Hoxharë 1979 (6).

Δ. Gjongecaj 106/83, 73/225. Για τον τύπο βλ. Babelon *Tullia* 1· BMCRR Italy 502· Sydenham 531· RRC 280/1· Ceka 86.

78. M. FOURIUS L.F PHILUS (119 π.X.)

Πίν. 5

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Janus, M. FOVRI. L.F. περιμετρικά της κεφαλής.

Ο. Roma ιστάμενη προς τα αρ., φοράει κορινθιακό κράνος, στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και με το δ. επιστέφει τρόπαιο· στο πεδίο πάνω από την κεφαλή της μορφής αστέρι, πίσω από την μορφή ROMA προς τα πάνω, PHILI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.30-3.96 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (7), Hoxharë 1979 (8).

Δ. Gjongecaj 106/84, 110/83, 73/225. Για τον τύπο βλ. Babelon *Furia* 18· BMCRR Italy 555· Sydenham 529· RRC 281/1· Ceka 85.

**79. AURELIUS SCAURUS (118 π.X.)
(Denarius serratus, Narbo)**

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά μπροστά από την κεφαλή M.AVRELI, πίσω από την κεφαλή ROMA και Χ.

Ο. Γαλάτης πολεμιστής, γυμνός, πάνω σε συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία, ασπίδα και *carnyx* και στο δ. κρατάει δόρυ, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων SCAVRI, L.LIC.CN.DOM στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.66 γρ., 16 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 73/287. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aurelia* 20· BMCRR Rome 1185· Sydenham 523· RRC 282/1.

80. L. COSCONIUS (118 π.Χ.)

Πίν. 5

(*Denarius serratus*, Narbo)

Ε. Ό.π., αλλά L. COSCO.M.F

Ο. Ό.π., αλλά μόνο στο έξεργο επιγραφή.

3.20/3.73/3.86 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 110/90, 73/288. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cosconia* 1· BMCRR Rome 1189· Sydenham 521· RRC 282/2.

81. C. (POBLICIUS) MALLEOLUS (118 π.Χ.)

Πίν. 5

(*Denarius serratus*, Narbo)

Ε. Ό.π., αλλά C. MALLE.C.F

Ο. Ό.π.

3.54 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (1).

Δ. Gjongecaj 73/289. Για τον τύπο βλ. Babelon *Poblicia* 1· BMCRR Rome 1194· Sydenham 524· RRC 282/3.

82. L. PORCIUS LICINUS (118 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά L. PORCI.LICI.

Ο. Ό.π.

3.02 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (5).

Δ. Gjongecaj 73/290. Για τον τύπο βλ. Babelon *Porcia* 8· BMCRR Rome 1187· Sydenham 520· RRC 282/5.

83. Q. MARCIUS C.F (118/117 π.Χ.)

Πίν. 5

(*Denarius serratus*)

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή X, χωρίς επιγραφή.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ., κρατάει στεφάνι, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων ROMA, Q.MAR.C.F.L.R στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.30/3.35 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (5).

Δ. Gjongecaj 73/295, 73/299. Για τον τύπο βλ. Babelon *Marcia* 16· BMCRR Italy 480, 479· Sydenham 541, 541a· RRC 283/1a, 1b.

84. M. CALIDIUS Q(CAECILIUS) METELLUS (117/116 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA, μπροστά Χ.

Ο. Ό.π., αλλά στο πεδίο M. CALID, Q.MET.CNF.L στο έξεργο.

3.62/3.90/3.92 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (13).

Δ. Gjongecaj 110/ 92, 73/300, 73/310. Για τον τύπο βλ. Babelon *Calidia* 1· BMCRR Italy 474, 476· Sydenham 539/539a· RRC 284/1a, 1b.

85. Q. CURTIUS M. (JUNIUS) SILANUS (116/115 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή Χ, μπροστά Q. CVRT.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και με το δ. κραδαίνει κεραυνό, στο πεδίο πάνω από τους ίππους *lituus*, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M.SIA, ROMA στο έξεργο, γραμμικός κύκλος.

3.30/3.35/3.80

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (40).

Δ. Gjongecaj 110/101, 73/314, 73/328. Για τον τύπο βλ. Babelon *Junia* 9· BMCRR Italy 482· Sydenham 537/537a· RRC 285/2.

86. M. SERGIUS SILUS (116/115 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA και Χ, μπροστά EX.S.C.

Ο. Ιππέας προς τα αρ., με το αρ. χέρι κρατάει ξίφος και ένα κομμένο κεφάλι, στο πεδίο κάτω από τα πόδια του ίππου Q. M.SERGI, SILVS στο έξεργο.

3.26/3.46/3.50/3.55/3.56/3.75/3.84/3.85 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (6), Hoxharë 1979 (55).

Δ. Gjongecaj 106/85, 110/95, 74/354. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sergia* 1· BMCRR Italy 512· Sydenham 534, 544· RRC 286/1· Ceka 87.

87. Ανώνυμο (115/114 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά κάτω από το λαιμό ROMA, πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Roma καθήμενη στην κορυφή από μια σωρεία ασπίδων, φοράει κορινθιακό κράνος, στο αρ. χέρι κρατάει δόρυ, μπροστά της η Λύκαινα θηλάζει τα δίδυμα αδέρφια (Ρέμο και Ρωμύλο), στο πεδίο πτηνό, στικτός κύκλος.

3.87 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (14).

Δ. Gjongecaj 74/354. Για τον τύπο βλ. BMCRR Italy 562· Sydenham 530· RRC 287/1.

88. M. CIPIUS (115/114 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Ό.π., αλλά μπροστά από την κεφαλή M.CIPI.M.F, πίσω από την κεφαλή Χ.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. κλαδί φοίνικα δεμένο με ταινία, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων πηδάλιο, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.85/3.92 γρ., 16/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Hoxharë 1979 (61).

Δ. Gjongecaj 106/86, 74/423. Για τον τύπο βλ. Babelon *Capia* 1· BMCRR Italy 522· Sydenham 546· RRC 289/1· Ceka 88.

89. C. FONTEIUS (114/113 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή Διόσκουρων (στον τύπο του Janus), αρ., σύμβολο ελέγχου, δ. Χ.

Ο. Πλοίο προς τα αρ., στο πεδίο από πάνω C. FONT, στο πεδίο κάτω ROMA, στικτός κύκλος. 3.14/3.31/3.84/3.90 γρ., 19/20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 102/29, 106/88, 110/105. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fonteia* 1· BMCRR Italy 597· Sydenham 555· RRC 290/1· Ceka 30.

90. MN. AEMILIUS LEPIDUS (114/113 π.Χ.)

Πίν. 5

Ε. Δαφνοστεφής γυναικεία προτομή (Roma) προς τα δ., φορεί διάδημα, μπροστά από την κεφαλή ROMA, πίσω Χ.

Ο. Τρεις ασίδες, πάνω στις οποίες στέκεται άγαλμα ιππέα, φοράει θώρακα οπλίτη και στεφάνι, στο δ. χέρι κρατάει δόρυ, περιμετρικά MN.AEMILIO, ανάμεσα στις ασίδες LEP, στικτός κύκλος.

2.90/3.93 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1), Hoxharë 1979 (19).

Δ. Gjongecaj 110/104, 74/484. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aemilia* 7· BMCRR Italy 590· Sydenham 554· RRC 291/1.

91. P. (LICINUS) NERVA (113-112 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Προτομή της Roma προς τα αρ., φοράει περικεφαλαία διακοσμημένη με δύο φτερά σε κάθε πλευρά, με το αρ. χέρι κρατάει ασπίδα και με το δ. κρατάει δόρυ ακουμπισμένο στο δ. ώμο, πάνω από την κεφαλή ημισέληνος, πίσω ROMA, μπροστά Χ.

Ο. Σκηνή ψηφοφορίας, ένας ψηφοφόρος στο αρ. *rons* λαμβάνει το ψηφοδέλτιο, ενώ ένας άλλος στο δ. *rons* ρίχνει το ψηφοδέλτιο στη *cista*, από πάνω μια μπάρα όπου κρέμεται ταμπέλα με επιγραφή NERVA, στικτός κύκλος.

3.40/3.56/3.63 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (13).

Δ. Gjongecaj 110/102, 74/503. Για τον τύπο βλ. Babelon *Licina* 7· BMCRR Italy 526· Sydenham 548· RRC 292/1.

92. L. PHILIPPUS (113/112 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Ανδρική κεφαλή (Φίλιππος Ε΄ της Μακεδονίας) προς τα δ., φοράει κράνος διακοσμημένο με κέρατα αίγας και πάνω σε αυτό διάδημα, πίσω από την κεφαλή ROMA, μπροστά Φ, στικτός κύκλος.

Ο. Άγαλμα ιππέα, κρατάει κλαδί δάφνης, στα πόδια του ίππου λουλούδι, στη βάση που ακουμπάει το άγαλμα L. PHILIPPVS, από κάτω Χ, στικτός κύκλος.

3.45 γρ., 17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (3).

Δ. Gjongecaj 74/516. Για τον τύπο βλ. Babelon *Marcia* 12· BMCRR Italy 532· Sydenham 551· RRC 293/1.

93. T. DIDIUS (113/112 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή ROMA, κάτω από το λαιμό X.

Ο. Σκηνή μάχης μεταξύ δύο μονομάχων, ο ένας κρατάει μαστίγιο κι ο άλλος σανίδα, T. DEIDI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.93 γρ., 18 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (3).

Δ. Gjongecaj 74/519. Για τον τύπο βλ. Babelon *Didia* 2· BMCRR Italy 530· Sydenham 550· RRC 294/1.

94. L. (MANLIUS) TORQUATUS Q (113/112 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Ό.π., αλλά μπροστά από την κεφαλή X, πυρσός περικυκλώνει την παράσταση.

Ο. Ιππέας προς τα αρ. ο ίππος σε καλπασμό, κάτω από τα πόδια του ίππου L. TORQVA από πάνω Q, EX.S.C στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.66 γρ., 17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 110/107. Για τον τύπο βλ. Babelon *Manlia* 2· BMCRR Italy 518· Sydenham 545· RRC 295/1.

95. CN. (CORNELIUS) BLASIO CN. F (112/111 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή του Mars προς τα δ., πάνω από την κεφαλή X, μπροστά CN. CLASIO. CN, πίσω από την κεφαλή κηρύκειο, στικτός κύκλος.

Ο. Jupiter όρθιος σε στάση $\frac{3}{4}$, ανάμεσα από την Juno και την Minerva, στο δ. χέρι κρατάει σκήπτρο και στο δ. κεραυνό· η Juno κρατάει σκήπτρο στο δ. χέρι, η Minerva κρατάει σκήπτρο στο αρ. και επιστέφει τον Jupiter με το δ. χέρι, η παράσταση ακουμπάει σε γραμμή εδάφους, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.56/3.57/3.05 γρ., 16/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (2).

Δ. Gjongecaj 110/108, 74/522. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 19· BMCRR Italy 620· Sydenham 561· RRC 296/1a.

96. TI QUINCTIUS (112/111 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Προτομή του Hercules, το κεφάλι στραμμένο αρ., στους ώμους κρέμεται το ρόπαλο, στικτός κύκλος.

Ο. Desultor προς τα αρ., φοράει θώρακα, από πάνω σύμβολο ελέγχου, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων αρουραίος ανάμεσα στα γράμματα T και Q, στο έξεργο μέσα σε γραμμικό πλαίσιο D.S.S, στικτός κύκλος.

3.03/3.75 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Hoxharë 1979 (5).

Δ. Gjongecaj 74/524. Για τον τύπο βλ. Babelon *Quinctia* 6· BMCRR Italy 566· Sydenham 563· RRC 297/1b.

97. L. CAESIUS (112/111 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Προτομή του Απόλλωνα προς τα αρ., με το δ. χέρι κρατάει κεραυνό το οποίο ακουμπάει στον ώμο, πίσω από το κεφάλι ROMA, στικτός κύκλος.

Ο. Lares Praestites καθισμένοι και στραμμένοι δ., ανάμεσά τους σκύλος, ο καθένας κρατάει ράβδο στο αρ. χέρι, στο πεδίο ανάμεσα από τις δύο μορφές προτομή του Vulcan προς τα αρ. με τις λαβίδες ακουμπισμένες πίσω στον ώμο, αρ. από τη παράσταση LA, στα δ. ER, L. CAESI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.48/3.61/3.64 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Hoxharë 1979 (15).

Δ. Gjongecaj 110/110, 74/529. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caesia* 1· BMCRR Italy 585· Sydenham 564· RRC 298/1.

98. APPIUS CLAUDIUS T. MALLIUS (111/110 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη πάνω σε άρμα που σέρνουν τρεις ίπποι, κρατάει ηνία με τα δύο χέρια, T.MA.AP.CL.Q.VR στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.28/3.29/3.35/3.40/3.74/3.82 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (7).

Δ. Gjongecaj 110/112. Για τον τύπο βλ. Babelon *Claudia* 3· BMCRR Rome 1293· Sydenham 570a· RRC 299/1b.

99. C. CLAUDIUS PULCHER (110/109 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Ό.π.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., κρατάει ηνία με τα δύο χέρια, C. PVLCHER στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.33/3.35/3.50/3.58 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3), Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 110/119, 85/7. Για τον τύπο βλ. Babelon *Claudia* 1· BMCRR Rome 1288· Sydenham 569· RRC 300/1· Gjongecaj 110/119, 85/7.

100. L. FLAMINIUS CILO (109/108 π.Χ.)

Πίν. 6

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ROMA, μπροστά X, στικτός κύκλος.

Ο. Ό.π., αλλά στο δ. χέρι κρατάει στεφάνι, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L. FLAMINI, CILO στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.24/3.41/3.45/3.76/3.79/3.82 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 102/30, 110/122. Για τον τύπο βλ. Babelon *Flaminia* 1· BMCRR Italy 537· Sydenham 540· RRC 302/1· Ceka 29· Gjongecaj 102/30, 110/122.

101. L. MEMMIUS (109/108 π.Χ.)

(Denarius serratus)

Πίν. 6

E. Νεανική ανδρική μορφή (Απόλλωνας ;) προς τα δ., φοράει δρύινο στεφάνι, μπροστά από την κεφαλή Χ, στικτός κύκλος.

O. Διόσκουροι ιστάμενοι μπροστά από τους ίππους τους, κρατάνε δόρυ, L.MEMMI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.94/3.11 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 111/127. Για τον τύπο βλ. Babelon *Memmia* 1· BMCRR Italy 643· Sydenham 558· RRC 304.

102. L. VALERIUS FLACCUS (108/107 π.Χ.)

Πίν. 6

E. Προτομή της Νίκης προς τα δ., μπροστά από την κεφαλή Χ.

O. Mars σε βηματισμό προς τα αρ., στο δ. χέρι κρατάει δόρυ και στο αρ. τρόπαιο ακουμπισμένο στο δ. ώμο, μπροστά του *arx*, πίσω του στάχυ, στο πεδίο αρ. L. VALERI FLACCI, στικτός κύκλος.

3.05/3.32/3.46 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 111/129. Για τον τύπο βλ. Babelon *Valeria* 11· BMCRR Italy 647· Sydenham 565· RRC 306.

103. M. HERENNIUS (108/107 π.Χ.)

Πίν. 6

E. Κεφαλή της Pietas προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή PIETAS, μπροστά σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

O. Amphinomos ή Αναρίος τρέχει προς τα δ. κουβαλώντας στους ώμους του τον πατέρα του, πίσω από την μορφή M. HERENNI, στικτός κύκλος.

3.19/3.20/3.51 γρ., 16/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 111/132. Για τον τύπο βλ. Babelon *Herennia* 1· BMCRR Rome 1231· Sydenham 567· RRC 308.

104. L. (CORNELIUS) SCIPIO ASIAGENUS (106 π.Χ.)

Πίν. 6

E. Δαφνοστεφής κεφαλή του Jupiter προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

O. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, με το δ. κραδαίνει κεραυνό, L. SCIP.ASIAG στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.57/3.62/3.85 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 106/89, 111/138. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 24· BMCRR Rome 1360· Sydenham 576· RRC 311/1a· Ceka 90.

105. C. SULPICIUS C.F (106 π.Χ.)**Πίν. 6****(Denarius serratus)**

Ε. Ζεύγος κεφαλών των θεών Penates, δαφνοστεφεείς, προς τα αρ., μπροστά από τις κεφαλές D.P.P, στικτός κύκλος.

Ο. Δύο ανδρικές μορφές στέκονται αντικριστά, η καθεμία μορφή κρατάει στο αρ. χέρι δόρυ, ανάμεσά τους ένας χοίρος, στο πεδίο πάνω από τις μορφές σύμβολο ελέγχου, C. SVLPICI. C.F στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.50 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Λ. Gjongecaj 111/135. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sulpicia* 1· BMCRR Rome 1314· Sydenham 572· RRC 312.

106. L. MEMMIUS GALERIA (106 π.Χ.)**Πίν. 6****(Denarius serratus)**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Saturnus προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή *harpa* και ROMA, στικτός κύκλος.

Ο. Venus οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και στο δ. ηνία, στο πεδίο πάνω από την συνωρίδα Έρωτας με στεφάνι, L. MEMMI. GAL, στικτός κύκλος.

3.02/2.64 γρ., 16/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Λ. Gjongecaj 111/136. Για τον τύπο βλ. Babelon *Memmia* 2· BMCRR Rome 1347· Sydenham 574· RRC 313/1b.

107. L. THORIUS BALBUS (105 π.Χ.)**Πίν. 6**

Ε. Κεφαλή της Juno Sospita προς τα δ., φοράει δορά αίγας, πίσω από την κεφαλή I.S.M.R καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Εφορμών ταύρος προς τα δ., από πάνω σύμβολο ελέγχου, κάτω από τα πόδια του ταύρου L. THORIVS, BALBUS στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.84/3.90 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Λ. Gjongecaj 111/140. Για τον τύπο βλ. Babelon *Thoria* 1· BMCRR Rome 1615· Sydenham 598· RRC 316/1.

108. L. (APPULEIUS) SATURNINUS (104 π.Χ.)**Πίν. 6**

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή L. SAT, στικτός κύκλος. 3.23/3.60/3.78/3.80/3.82/3.84/3.85/3.86 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (6), Βίλλυδα 1990 (1).

Λ. Gjongecaj 106/90, 111/149, 85/8. Για τον τύπο βλ. Babelon *Appuleia* 1· BMCRR Rome 1493, 1523· Sydenham 578, 580· RRC 317/3a, b· Ceka 91.

109. C. COILIUS CALDUS (104 π.Χ.)**Πίν. 7**

Ε. Ό.π., αλλά χωρίς σύμβολο ελέγχου.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα αρ., κρατάει ηνία με τα δύο χέρια, στο πεδίο πάνω από τη συνωρίδα σύμβολο ελέγχου, κάτω από τα πόδια των ίππων C.COIL, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.19/3.29/3.30/3.48/3.56/3.63/3.81 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (7).

Δ. Gjongecaj 111/142. Για τον τύπο βλ. Babelon *Coilia* 2· BMCRR Rome 1435· Sydenham 582· RRC 318/1a.b.

110. Q. (MUNICIUS) THERMUS M.F (103 π.Χ.)**Πίν. 7**

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή του Mars προς τα αρ., το κράνος φέρει λοφίο και φτερά σε κάθε πλευρά, στικτός κύκλος.

Ο. Ρωμαίος στρατιώτης μάχεται με στρατιώτη βαρβαρικής καταγωγής για την προστασία του πεσόντος συντρόφου του, Q. THERM. MF, στικτός κύκλος.

3.15/3.33/3.56/3.97 γρ., 18/19/20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 106/91, 111/155. Για τον τύπο βλ. Babelon *Minucia* 19· BMCRR Italy 653· Sydenham 592· RRC 319· Ceka 92.

111. L. JULIUS L.F CAESAR (103 π.Χ.)**Πίν. 7**

Ε. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή CAESAR καθέτως, από πάνω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Venus οδηγεί συνωρίδα την οποία οδηγούν δύο Έρωτας προς τα αρ., στο δ. χέρι κρατάει σκήπτρο και στο αρ. ηνία, στο πεδίο πάνω από τη συνωρίδα σύμβολο ελέγχου, κάτω από τη συνωρίδα λύρα, L.IVLI.L.F στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.44/3.53 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 111/158. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 4· BMCRR Rome 1405· Sydenham 593· RRC 320.

112. L. CASSIUS CAEICIANUS (102 π.Χ.)**Πίν. 7**

Ε. Προτομή της Ceres προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή CAEICIAN καθέτως, πάνω από την κεφαλή σημείο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Ζεύγος βοδιών προς τα αρ., από πάνω σύμβολο ελέγχου, L. CASSI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.33 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 111/162. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cassia* 4· BMCRR Rome 1725· Sydenham 594· RRC 321.

113. C. FABIVS C.F (102 π.X.)**Πίν. 7**

E. Προτομή της Κυβέλης προς τα δ., φοράει πυργόσχημο στέμμα και πέπλο, πίσω από την κεφαλή EX.A.PV, στικτός κύκλος.

O. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. βουκέντρα, C.FABI.C.F στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.08/3.50/3.69/3.88 γρ., 18/19/20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (2), Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 111/160, 85/9. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fabia* 14, 15· BMCRR Rome 1581· Sydenham 589, 590· RRC 322/1a, b· Ceka 32.

114. L. IVLIVS (101 π.X.)**Πίν. 7**

E. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή στάχυ, στικτός κύκλος.

O. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., κρατάει ηνία με τα δύο χέρια, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων L.IVLI, στικτός κύκλος.

3.60 γρ., 17 χιλ.

Θ. Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 85/10. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 3· BMCRR Rome 1676· Sydenham 585· RRC 323.

115. M. LVCILIVS RVFVS (101 π.X.)**Πίν. 7**

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή PV καθέτως, στικτός κύκλος.

O. Ό.π., αλλά στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ., μαστίγιο, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων M.IVCILI, πάνω RVF, στικτός κύκλος.

3.55 γρ., 20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 111/163. Για τον τύπο βλ. Babelon *Lusilia* 1· BMCRR Rome 1613· Sydenham 599· RRC 324.

116. L. SENTIVS C.F (101 π.X.)**Πίν. 7**

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή ARG PVB καθέτως, στικτός κύκλος.

O. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει κεραυνό και ηνία, στο δ. σκήπτρο, στο πεδίο πάνω από τη συνωρίδα σύμβολο ελέγχου, κάτω από τα πόδια των ίππων L.SENTI.C.F, στικτός κύκλος.

3.53 γρ., 21 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 111/164. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sentia* 1· BMCRR Rome 1642· Sydenham 5600· RRC 325/1a.

117. C. FVNDANIVS Q (101 π.X.)**Πίν. 7**

E. Ό.π., αλλά πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου.

O. Triumphator οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει κλαδί δάφνης και στο δ. ράβδο, πάνω στον ίππο αναβάτης κρατάει κλαδί δάφνης, στο πεδίο πάνω από τη συνωρίδα Q. C.FVNDAN στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.45 γρ., 18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1).

Δ. Gjongecaj 102/32. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fundania* 1· BMCRR Rome 1681· Sydenham 583· RRC 326/1· Ceka 31.

118. M. SERVEILIUS C.F (100 π.X.)

Πίν. 7

Ε. Ό.π.

Ο. Δύο οπλίτες μονομαχούν, πίσω στο βάθος τα άλογά τους, M. SERVEILI. C.F στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.35/3.80/3.84 18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 106/92, 112/167. Για το τύπο βλ. Babelon *Servilia* 13· BMCRR Rome 1660· Sydenham 602· RRC 327· Ceka 93.

119. P. SERVEILIUS M.F. RULLUS (100 π.X.)

Πίν. 7

Ε. Προτομή της Μίνερνα προς τα αρ., φοράει κορινθιακό κράνος και αιγίδα, πίσω από την κεφαλή RVLLI προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει κλαδί φοίνικα και στο δ. ηνία, κάτω από τα πόδια των ίππων P, P.SERVILI.M.F στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.22/3.43 γρ., 19/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 111/165. Για τον τύπο βλ. Babelon *Servilia* 14· BMCRR Rome 1672· Sydenham 601· RRC 328.

120. C (POBLICIUS) MALLEOLUS, A (POSTUMIUS) ALBINUS, L (CAECILIUS) METELLUS (96 π.X.)

Πίν. 7

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., μπροστά A.ALB.S.F προς τα πάνω, πίσω από την κεφαλή L.METEL καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Roma καθήμενη στην κορυφή από μια σωρεία ασπίδων, στο αρ. χέρι κρατάει ξίφος και στο δ. δόρυ, πίσω της Νίκη την επιστέφει, αρ. C.MAL καθέτως, ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.23/3.29/3.60/3.83 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 106/93, 112/174. Για τον τύπο βλ. Babelon *Poblicia* 2, *Postumia* 2, *Caecilia* 45· BMCRR Italy 724· Sydenham 611· RRC 335/1a· Ceka 94.

121. C. ALLIUS BALA (92 π.X.)

Πίν. 7

Ε. Γυναικεία κεφαλή προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή BALA καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Diana οδηγεί συνωρίδα, την οποία οδηγούν ελάφια, προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και ηνία, στο δ. πυρσό, φαρέτρα κρέμεται στους ώμους της, κάτω από τα πόδια των ελαφιών ακρίδα, C.ALLI στο έξεργο, το όλον σε δάφνινο στεφάνι.

3.43/3.75/3.84 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (2), Βύλλιδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 112/177, 85/11. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aeilia* 4· BMCRR Rome 1744· Sydenham 595· RRC 336/1a, b· Ceka 33· Gjongecaj 112/177, 85/11.

122. D. JUNIUS SILANUS L.F (91 π.Χ.)

Πίν. 7

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., κρατάει ηνία με τα δύο χέρια, στο πεδίο πάνω από τη συνωρίδα σύμβολο ελέγχου, D.SILANVS.L.F ROMA στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.97/3.35/3.50/3.55/3.75/3.79/3.80/3.83 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (5), Βίλλυδα 1990 (2).

Δ. Gjongecaj 106/94, 112/179, 85/12. Για τον τύπο βλ. Babelon *Junia* 15· BMCRR Rome 1772· Sydenham 646· RRC 337/3· Ceka 95.

123. L. (CALPURNIUS) PISO L.F.L.N FRUGI (90 π.Χ.)

Πίν. 7

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., στικτός κύκλος.

Ο. Ιππέας προς τα δ., κρατάει κλαδί φοίνικα/ πυρσό ή μαστίγιο, ο ίππος σε έντονο καλπασμό, κάτω από τα πόδια του ίππου L. PISO FRVG[I]. R, στικτός κύκλος.

2.99-4.09 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Τίρανα 1964 (4) Απολλωνία 1975 (29, εκ των οποίων 11 παραλλαγές).

Δ. Gjongecaj 102/34, 106/95,98, 112/184,208. Για τον τύπο βλ. Babelon *Calpurnia* 6-16· Sydenham 650-659· RRC 340/1· Ceka 34, 96·

124. Q. TITIUS (90 π.Χ.)

Πίν. 7

Ε. Γενειοφόρος κεφαλή προς τα δ., φοράει φτερωτό διάδημα, γραμμικός κύκλος.

Ο. Πήγασος προς τα δ., πατάει με τα πίσω πόδια σε γραμμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο Q.TITI, γραμμικός κύκλος.

3.11-4.05 γρ., 15/16/17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (18), Βύλλιδα 1990 (3).

Δ. Gjongecaj 102/35, 106/94, 113/213, 219 85/14,16. Για τον τύπο βλ. Babelon *Titia* 1,2· BMCRR Rome 2220, 2225· Sydenham 691, 692· RRC 341/1, 2· Ceka 35, 102.

125. C. VIBIUS C.F PANSA (90 π.Χ.)

Πίν. 7

Ε. Προσωπείο γενειοφόρου Σιληνού προς τα δ., πίσω από το προσωπείο PANSA καθέτως, από κάτω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Προσωπείο γενειοφόρου Πάνα προς τα δ., από κάτω C. VIBIVS C.F, μπροστά σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

3.40/3.50/3.76/3.81/3.87 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (2), Απολλωνία 1975 (2), Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 107/100, 101, 113/211, 85/17. Για τον τύπο βλ. Babelon *Junia* 15· BMCRR Rome 1772· Sydenham 646· RRC 342/1, 5b· Ceka 100.

126. M. PORCIUS CATO (89 π.Χ.)**Πίν. 7**

Ε. Γυναικεία προτομή (Roma) προς τα δ., τα μαλλιά δεμένα με ταινία, σκήπτρο ακουμπισμένο στον ώμο, πίσω από την κεφαλή ROMA, από κάτω M. CATO, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη καθημένη προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει *patera* και στο αρ. κλαδί φοίνικα ακουμπισμένο στον αρ. ώμο, VICTRIX στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.41 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 113/235. Για τον τύπο βλ. Babelon *Porcia* 5· BMCRR Rome 1672· Sydenham 596· RRC 343/1a, b.

127. L. TITURIUS L.F SABINUS (89 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Γενειοφόρος κεφαλή βασιλέως Tatius προς τα δ., μπροστά TA, πίσω από την κεφαλή SABIN καθεώς, στικτός κύκλος.

Ο. Σκηνή του φόνου της Tarpeia, στο πεδίο πάνω από τις μορφές μηνίσκος και αστέρι,

L.TITVRI, στικτός κύκλος.

Παραλλαγές: Ο: Νίκη οδηγεί συνωρίδα.

3.07-4.26 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (2), Απολλωνία 1975 (19), Βύλλιδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 102/36, 37, 113/236, 85/18. Φια τον τύπο Babelon *Junia* 15· BMCRR Italy 659· Sydenham 646· RRC 344/2a, 3· Ceka 36.

128. CN. (CORNELIUS) LENTULUS (MARCELINUS) (88 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Κρανοφόρος προτομή του Mars, το κεφάλι προς τα δ., δόρυ ακουμπισμένο στο αρ. ώμο και σπαθί στο δ., στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. στεφάνι, CN. LENTVL στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.99-3.77 γρ., 15/16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (11), Βύλλιδα 1990 (3).

Δ. Gjongecaj 113/255, 85/19. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 50· BMCRR Rome 2440· Sydenham 702· RRC 345/1.

129. C. MARCIUS CENSORINUS (88 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., φέρει διάδημα, στικτός κύκλος.

Ο. Ίππος εφορμών προς τα δ., φορεί χαλινάρι, κάτω από τα πόδια του C. CENSORI, πάνω και στο έξεργο σύμβολα ελέγχου.

3.53-4.13 γρ., 17/17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (2), Απολλωνία 1975 (8).

Δ. Gjongecaj 107/102, 113/272, 273, 274. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 2414· Sydenham 714· RRC 346/2a· Ceka 104.

130. L. RUBRIUS DOSSENUS (87 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Jupiter προς τα δ. σκήπτρο ακουμπισμένο στον ώμο του, κάτω DOSSEN, στικτός κύκλος.

Ο. Triumphal τέθριππο, διακοσμημένο με κεραυνό, προς τα δ., στο πεδίο πάνω Νίκη κρατάει στεφάνι, L. RVBRI στο έξεργο.

3.08-3.93 γρ., 15/16/17/18/19/20

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (12), Βύλλιδα 1990 (3).

Δ. Gjongecaj 107/104, 113/213, 219 86/22, 24. Για τον τύπο βλ. Babelon *Rubria* 1, 3· BMCRR Rome 2448, 2455· Sydenham 705, 707· RRC 348/1, 3· Ceka 103.

131. L. C. MEMIES L.F GALERIA (87 π.Χ.)

Πίν. 8

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Saturnus προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή *harpa*, από κάτω EX.S.C, μπροστά σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Venus οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει σκήπτρο και στο δ. ηνία, πάνω από τη συνωρίδα φτερωτός Έρωτας με στεφάνι, L.C.MEMIES.L.F στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.63/3.71/3.90 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Babelon *Memmia* 8, BMCRR Rome 2421· Sydenham 712· RRC 349/1.

132. G. OGULINIUS VERGILIUS (86 π.Χ.)

Πίν. 8

Ε. Κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., φοράει δρύινο στεφάνι, κάτω κεραυνός, στικτός κύκλος.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και με το δ. κραδαίνει κεραυνό, πάνω σύμβολο ελέγχου, κάτω GAR, OGVL.VER στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.31-3.96 γρ., 17/18/20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Τίρανα 1964 (2), Απολλωνία 1975 (9).

Δ. Gjongecaj 102/38, 107/105, 114/295. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 2622· Sydenham 723· RRC 350A/2· Ceka 37, 106.

133. L. JULIUS BURSIO (85 π.Χ.)

Πίν. 8

Ε. Ανδρική κεφαλή προς τα δ., με τα χαρακτηριστικά του Απόλλωνα, του Ερμή και του Neptunus, πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. στεφάνι, L. IVLI. BVRSIO στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.38-3.69 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 102/40, 107/107, 114/310. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 5· BMCRR Rome 2485, 2508· Sydenham 724· RRC 352/1a, c· Ceka 39, 107.

134. MN FONTEIUS C.F (85 π.Χ.)

Πίν. 8

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., κάτω κεραυνός, πίσω από την κεφαλή MN.FONTEI.C.F καθέτως, μπροστά μονόγραμμα, στικτός κύκλος.

Ο. Έρωτας πάνω σε αίγα προς τα δ., πάνω *pilei*, θύρσος στο έξεργο, το όλον σε δάφνινο στεφάνι, στικτός κύκλος.

3.38-3.69 γρ., 17/18/19/20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1) Απολλωνία 1975 (6)

Δ. Gjongecaj 114/304, 306. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fonteia* 9· BMCRR Rome 2478, 2481· Sydenham 724· RRC 353/1c, d· Ceka 38.

135. P. FOURIUS CRASSIPES AED. CVR (84 π.Χ.)

Πίν. 8

E. Κεφαλή της Κυβέλης προς τα δ., φοράει πυργόσχημο στέμμα, πίσω από την κεφαλή AED.CVR καθέτως, στικτός κύκλος.

O. *Sella curulis*, φέρει επιγραφή P.FOVRIVS, CRASSIPES στο έξεργο, στικτός κύκλος. 2.55/3.14/ 3.48 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 114/313. Για τον τύπο βλ. Babelon *Furia* 19-20· BMCRR Rome 2605, 2481· Sydenham 735, 735d· RRC 356/1a, c· Ceka 108.

136. C. NORBANUS (83 π.Χ.)

Πίν. 8

E. Κεφαλή της Venus προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, κάτω C.NORBANVS, στικτός κύκλος.

O. Στάχυ, *fascēs* και κηρύκειο, στικτός κύκλος. 3.28/3.35/3.46/3.86 γρ., 18.19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 102/41, 114/315. Για τον τύπο βλ. Babelon *Norbana* 2· BMCRR Rome 2770· Sydenham 739· RRC 357/1b· Ceka 41.

137. L. CREPUSIUS (82 π.Χ.)

Πίν. 8

E: Δαφνοστεφής κεφαλή (Απόλλωνα ;) προς τα δ., πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

O: Ιππέας προς τα δ., κραδαίνοντας δόρυ, P.CREPVSΙ στο έξεργο, αριθμός ελέγχου, στικτός κύκλος. 3.90/4.05 γρ., 16/18 χιλ.

Θ: Απολλωνία 1975 (10), Βύλλιδα 1990 (2).

Δ: Gjongecaj 114/332. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 2669· Sydenham 738· RRC 361/1c.

138. C. MAMILIUS LIMETANUS C.F (82 π.Χ.)

Πίν. 8

(Denarius serratus)

E. Προτομή του Mercury προς τα δ., κηρύκειο στηρίζεται στον ώμο του, πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

O. Οδυσσέας ιστάμενος προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ράβδο και το δ., χέρι το απλώνει προς τον σκύλο του Άργος, αρ. C. MAMIL καθέτως, δ., LIMETAN προς τα πάνω, στικτός κύκλος. 3.90 γρ., 19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1).

Δ. Gjongecaj 102/43. Για τον τύπο βλ. Babelon *Mamilia* 6· BMCRR Rome 2717· Sydenham 741· RRC 362/1· Ceka 42.

139. L. CENSOR (82 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., πίσω και μπροστά από την κεφαλή σύμβολα ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Μαρσύας, φαλακρός, περπατάει προς τα αρ., πίσω του στήλη στην κορυφή της οποία στέκεται άγαλμα Νίκης, μπροστά του L.CENSOR καθέτως, στικτός κύκλος.

3.84 γρ., 18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 102/42, 114/325. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 2660· Sydenham 737· RRC 363/1a· Ceka 40.

140. Q. ANTO BALBIUS (83-82 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Jupiter προς τα δ., πίσω από την κεφαλή S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ. στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και κλαδί φοίνικα, στο δ. στεφάνι, Q.ANTO.BALB στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.60 γρ., 18 χιλ.

Θ. Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 86/27. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 2669· Sydenham 738· RRC 364/1a, c.

141. ANNIUS (LUSCUS) L. FABIVS L.F HISPANIENSIS (82-81 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Γυναικεία προτομή προς τα δ., φοράει διάδημα, μπροστά της ζυγαριά, πίσω από την κεφαλή φτερωτό κηρύκειο, περικυκλικά της παράστασης C. ANNI.T.F.T.N.PRO. COS.EX.S.C, κάτω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. κλαδί φοίνικα, L.FABI.L.F.HISP, πάνω Q, στικτός κύκλος.

3.43 γρ., 19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 114/346. Για τον τύπο βλ. Babelon *Annia* 2· BMCRR Spain 1· Sydenham 748· RRC 366/1a.

142. L. (CORNELIVS) SULLA IMPE, L.MANLI PROQ (82 π.Χ.)**Πίν. 8**

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή L.M καθέτως, μπροστά ANLI.PROQ προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Triumphator οδηγεί τέθριππο προς τα δ., επιστέφεται από περρωτή Νίκη, στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. κηρύκειο, L.SVLLA.IMPE στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.31/3.43/3.78/3.85 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Babelon *Cornelia* 42· BMCRR East 5· Sydenham 759· RRC 367/3.

143. M. (CAECILIUS) METELLUS Q.F (82-80 π.Χ.), έκδοση “restauration” επί Σύλλα

Πίν. 8

Ε. Κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., τα μαλλιά δεμένα με ταινία, πίσω από την κεφαλή ROMA καθέτως, μπροστά από την κεφαλή Χ.

Ο. Μακεδονική ασπίδα, φέρει ως επίσημα κεφαλή ελέφαντα, περιμετρικά M. METELLVS.Q.F, το όλον σε δάφνινο στεφάνι.

3.37 γρ., 17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 114/319. Babelon *Caecilia* 30· BMCRR Rome 1148· Sydenham 719· RRC 369/1· Liampi 1988, 163.

144. Q. (FABIUS) MAKSIMUS (82-80 π.Χ.)

Πίν. 8

Ε. Ό.π., αλλά κάτω Q.MAX, μπροστά από την κεφαλή λύρα και Χ.

Ο. Κέρας Αμάλθειας πάνω σε κεραυνό, το όλον μέσα σε στεφάνι από στάχνα και καρπούς.

3.88 γρ., 16 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 114/318. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fabia* 6· BMCRR Rome 1159· Sydenham 718· RRC 371/1.

145. A. POSTUMIUS A.F S.N ALBINUS (81 π.Χ.)

Πίν. 9

(Denarius serratus)

Ε. Κεφαλή της προσωποποιημένης Ισπανίας προς τα δ., φοράει πέπλο, πίσω από την κεφαλή HISP καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Ιστάμενη τηβεννοφόρος μορφή προς τα αρ., ανάμεσα από ένα *aquila* και *fascies*, περιμετρικά A.POST.A.F.S.N.AL.BIN, στικτός κύκλος.

2.98/3.21/3.32/3.76 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 114/347. Για τον τύπο βλ. Babelon *Postumia* 8· BMCRR Rome 2839· Sydenham 746· RRC 372/2.

146. Q.C.M.P.I. (QUINTIUS CAECILIUS METELLUS PIUS) (81 π.Χ.)

Πίν. 9

Ε. Κεφαλή της Pietas προς τα δ., φοράει διάδημα, μπροστά πελαργός, στικτός κύκλος.

Ο. Ελέφαντας βαδίζει προς αρ., Q. C.M.P.I στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.68 γρ., 15 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 115/353. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cacilia* 43· BMCRR Spain 43· Sydenham 750· RRC 374/1.

147. C MARIUS C.F CAPITO (81 π.Χ.)

Πίν. 9

(Denarius serratus)

Ε. Προτομή της Ceres προς τα δ., περικυκλικά C.MARI.C.F.CAPIT, και σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Αγρότης με ζεύγος βοδιών προς τα αρ., πάνω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

3.77/3.92 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 115/351. Για τον τύπο βλ. *Babelon Maria* 8· BMCRR Rome 2844· Sydenham 744· RRC 378/1.

148. L. PROCILIUS F (80 π.Χ.)

Πίν. 9

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Jupiter προς τα δ., πίσω από την κεφαλή S.C. καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Juno Sospita ιστάμενη προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ασπίδα και με το δ. εκσφενδονίζει δόρυ, μπροστά φίδι, πίσω L.PROCILI F καθέτως, στικτός κύκλος.

3.09/3.27/3.73/4.28 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 107/109, 115/358. Για τον τύπο βλ. *Babelon Procilia* 1,2· BMCRR Rome 3147, 3150· Sydenham 771, 772· RRC 379/1, 2· Ceka 110.

149. C. POBLICIUS Q.F (80 π.Χ.)

Πίν. 9

Ε. Κρανοφόρος προτομή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή ROMA καθέτως, πάνω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Hercules σκοτώνει το λιοντάρι της Νεμέας, στα πόδια του ρόπαλο, αρ., τόξο και φαρέτρα, δ., C.POBLICI.Q.F προς τα πάνω, πάνω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

3.15/3.80/3.86/3.90 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 102/44, 115/355. Για τον τύπο βλ. *Babelon Poblizia* 9· BMCRR Rome 2896· Sydenham 768· RRC 380/1· Ceka 44.

150. C. NAEVIUS BALBUS (79 π.Χ.)

Πίν. 9

(*Denarius serratus*)

Ε. Κεφαλή της Venus προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο: Νίκη οδηγεί άρμα, αποτελούμενο από τρεις ίππους, προς τα δ., κρατάει ηνία με τα δύο χέρια, C.NAE.BALB στο έξεργο, πάνω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

3.26/3.27/3.37/3.60/4.08 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 107/11, 115/361. Για τον τύπο βλ. *Babelon Naevia* 6· BMCRR Rome 2924· Sydenham 769a· RRC 382/1b· Ceka 109· Gjongecaj 107/11, 115/361.

151. T. CLAUDIUS TI. F. AP.N (79 π.Χ.)

Πίν. 9

(*Denarius serratus*)

Ε. Προτομή της Diana προς τα δ., τόξο και φαρέτρα στον ώμο, μπροστά από την κεφαλή S.C προς τα πάνω, στικτός κύκλος

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και κλαδί φοίνικα, στο δ. στεφάνι, κάτω από τα πόδια των ίππων σύμβολο ελέγχου, TI.CLVD.TI.F. AN, στικτός κύκλος.

3.443.73//3.74/3.76 γρ., 18/19

Θ: Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 102/45, 115/365. Για τον τύπο βλ. Babelon *Claudia* 5· BMCRR Rome 3097· Sydenham 770· RRC 383/1· Ceka 45.

152. L. PAPIUS (79 π.Χ.)

Πίν. 9

(*Denarius serratus*)

Ε. Κεφαλή της Juno Sospita προς τα δ., πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, το όλον σε κύκλο με χάντρες.

Ο. Γρύπας πηδάει προς τα δ., κάτω σύμβολο ελέγχου, L.PAPI. στο έξεργο, το όλον σε κύκλο με χάντρες.

3.32/3.83 γρ., 19/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 115/368. Για τον τύπο βλ. Babelon *Papia* 1· BMCRR Rome 2977· Sydenham 773· RRC 384/1.

153. M. VOLTEIUS M.F (78 π.Χ.)

Πίν. 9

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Jupiter προς τα δ., στικτός κύκλος.

Ο. *Capitolium*, κάτω M.VOLTEI.M.F, στικτός κύκλος.

3.22-3.65 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (13).

Δ. Gjongecaj 102/46, 115/370, 372, 376, 379. Για τον τύπο βλ. Babelon *Volteia* 1, 2· BMCRR Rome 3154, 3158, 3179· Sydenham 774, 77· RRC 385/1, 2, 4· Ceka 46.

154. L. RUTLIUS FLACCUS (77 π.Χ.)

Πίν. 9

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., πίσω από την κεφαλή FLAC καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. στεφάνι, L.RVTILI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.76/3.31/3.79/3.94/3.96 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (2), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 107/112, 115/383. Για τον τύπο βλ. Babelon *Rutilia* 1· BMCRR Rome 3242· Sydenham 780· RRC 387/1· Ceka 112.

155. P. SATRIENUS (77 π.Χ.)

Πίν. 9

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., στικτός κύκλος.

Ο. Λύκαινα προς τα αρ., πάνω ROMA, P.SATRIE NVS στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.79 γρ., 17 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1).

Δ. Gjongecaj 107/114. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sastriena* 1· BMCRR Rome 3208· Sydenham 781a· RRC 388/1· Ceka 113.

156. L. RUSTIUS (76 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Minerva προς τα δ., πίσω από την κεφαλή S.C καθέτως, μπροστά Χ, στικτός κύκλος.

Ο. Κριάρι προς τα δ., L. RVSTI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.74 γρ., 18 χιλ.

☉. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 115/391. Για τον τύπο βλ. Babelon *Rustia* 1· BMCRR Rome 3271· Sydenham 782· RRC 389/1.

157. L. LUCRETIUS TRIO (76 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Neptunus προς τα δ., τρίαίνα ακουμπισμένη στον ώμο του, πίσω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Φτερωτό νεαρό αγόρι πάνω σε δελφίни προς τα δ., κάτω L. LVCRETI. TRIO, στικτός κύκλος.

3.56/3.76/3.91/3.99 γρ., 16/18/19 χιλ.

☉. Τίρανα 1964 (2), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 107/115, 115/392, 116/393. Για τον τύπο βλ. Babelon *Lucretia* 3· BMCRR Rome 3245· Sydenham 784· RRC 390/1· Ceka 114.

158. C. EGNATIUS CN. F CN. N MAXSUMUS (75 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Προτομή της Libertas προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή *pileus* και MAXSUMUS καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Roma και Venus ιστάμενες, κρατούν ράβδο στο αρ. χέρι, το αρ. τους πόδι πατάει πάνω σε κεφάλι λύκου, Έρωτας στον ώμο της Venus· εκατέρωθεν των δύο μορφών πηδάλιο σε πλήρη, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των μορφών C. EGNATIVS.CN.F, δ. CN.N προς τα πάνω, αρ. σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

3.63/3.80 γρ., 17/18 χιλ.

☉. Τίρανα 1963 (1), Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 103/48, 86/27. Για τον τύπο βλ. Babelon *Egnatia* 2· BMCRR Rome 3285· Sydenham 787· RRC 391/3· Ceka 47.

159. L. FARSULEIUS MENSOR (75 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Ό.π., αλλά μπροστά από την κεφαλή MENSOR προς τα πάνω, κάτω από το πηγούνι S.C, το όλον σε κύκλο με χάντρες.

Ο. Πολεμιστής οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει δόρυ και ηνία, στο δ., στραμμένος προς τα πίσω τεντώνει το χέρι προς μια τηβεννοφόρο μορφή, L.FARSVLEI, στικτός κύκλος.

3.39/3.45/3.58 γρ., 17/18/19 χιλ.

☉. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 116/395. Για τον τύπο βλ. Babelon *Farsuleia* 2· BMCRR Rome 3293· Sydenham 789· RRC 392/1b.

160. C. CORNELIUS LENTULUS MARCELINVS (76-75 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Ανδρική προτομή προς τα δ. (Genius Populi Romani), τα μαλλιά δεμένα με ταινία, σκήπτρο ακουμπισμένο στον ώμο, πάνω G.P.R, στικτός κύκλος.

Ο. Σκήπτρο διασταυρωμένο με στεφάνι, υδρόγειος και πηδάλιο, αρ. EX., δ. S.C., κάτω CN.LEN.Q, στικτός κύκλος.

3.86 γρ., 18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1).

Δ. Gjongecaj 102/47. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 54· BMCRR Spain 52· Sydenham 752· RRC 393/1a· Ceka 56.

161. C. POSTUMIUS AT (74 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Προτομή της Diana προς τα δ., τόξο και φαρέτρα κρέμονται στον ώμο, στικτός κύκλος.

Ο. Κυνηγόςκυλο τρέχει προς τα δ., κάτω από τα πόδια δότυ, C.POSTYMI AT στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.15/3.65/4.18 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 116/398. Για τον τύπο βλ. Babelon *Postumia* 9· BMCRR Rome 3238· Sydenham 785· RRC 394/1a.

162. L. COSSUTIUS C.F SABULA (73 π.Χ.)**Πίν. 9**

Ε. Κεφαλή της Μέδουσας προς τα αρ., πίσω από την κεφαλή SABVLA προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Βελλεροφόντης πάνω στον Πήγασο προς τα δ., με το δ. χέρι εκσφενδονίζει δόρυ, κάτω από τα πόδια L. COSSVTI.C.F, πίσω σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

3.29/3.45 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Babelon *Cossutia* 1· BMCRR Rome 3320· Sydenham 790· RRC 395/1.

163. L. PLAETORIUS L.F.Q (CESTIANUS) (74 π.Χ.)**Πίν.10**

Ε. Προτομή της Juno Moneta προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή MONETA καθέτως, κάτω από το πηγούνι S.C, στικτός κύκλος.

Ο. Νικηφόρος πυγμάχος τρέχει προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει *caestus* και στο δ. κλαδί φοίνικα, ακουμπισμένο στον ώμο, πίσω L.PLAETORI καθέτως, μπροστά L.F.Q.S.C προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

3.80 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 116/401. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plaetoria* 2· BMCRR Rome 3312· Sydenham 792· RRC 396/1a.

164. MANIUS AQUILIUS MN. FMN.N (71 π.Χ.)**Πίν.10**

(Denarius serratus)

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Virtus προς τα δ., μπροστά VIRTVS προς τα πάνω, πίσω HIVIR καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Πολεμιστής, με το αρ. χέρι κρατάει ασπίδα και με το δ. βοηθάει να σηκωθεί πεσμένη μορφή. Κάτω SICIL, δ., MN.N καθέτως, στικτός κύκλος.

2.98/3.12/3.20/4.12 γρ., 17/18/10 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 103/59, 116/404. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aquillia* 2· BMCRR Rome 3364· Sydenham 798· RRC 401/1· Ceka 48.

165. (Q. FUFIVS) CALENUS (MUCIVS) CORDVS (70 π.Χ.)
(Denarius serratus)

Πίν.10

Ε. Ζεύγος κεφαλών Honos και Virtus προς τα δ., αρ. HO, δ. VIRT, κάτω KALENI, στικτός κύκλος.

Ο. Δύο προσωποποιημένες γυναικείες ιστάμενες μορφές, αρ. Ιταλία και δ. Ρώμη σε χειραψία, η Ιταλία Κέρας Αμάλθειας, πίσω από την Ιταλία κηρύκειο, η Ρώμη φοράει διάδημα, κρατάει fasces στο αρ. χέρι και ακουμπάει το δ. πόδι πάνω σε υδρόγειο· αρ. ITAL, δ. RO, CORDI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.64/2.95/3.35/3.64 γρ., 19/10 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 116/407. Για τον τύπο βλ. Babelon *Fufia* 1· BMCRR Rome 3358· Sydenham 797· RRC 403.

166. T. VETTIUS SABINUS (70 π.Χ.)
(Denarius serratus)

Πίν.10

Ε: Γενειοφόρος κεφαλή βασιλέως TATIUS προς τα δ., κάτω από το πηγούνι TA, πίσω από την κεφαλή SABINUS καθέτως, μπροστά S.C. καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Τηβεννοφόρος μορφή οδηγεί συνωρίδα προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει ηνία και στο αρ. ράβδο, στο πεδίο πάνω από την παράσταση IVDEX, πίσω στάχυ, T.VETTIVS στο έξεργο.
3.33 γρ., 19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 116/411. Για τον τύπο βλ. Babelon *Vettia* 2· BMCRR Rome 3370· Sydenham 905· RRC 404.

167. M. PLAETORIUS CEST (69 π.Χ.)

Πίν.10

Ε. Γυναικεία προτομή προς τα δ., φοράει διάδημα με φτερά, πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Φτερωτό κηρύκειο, αρ. M. PLAETORI καθέτως, αρ. CEST.EX.S.C. καθέτως.

2.93-3.80 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (8).

Δ. Gjongecaj 116/437. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plaetoria* 7· BMCRR Rome 3544· Sydenham 803· RRC 405/3b.

168. P. SULPICIUS GALBA AED. CVR (69 π.Χ.)**Πίν. 10**

Ε. Κεφαλή της Vesta προς τα δ., φοράει πέπλο, πίσω από την κεφαλή S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Μαχαίρι, *cutullus* και πέλεκυς, αρ. AED, δ. CVR, P.GALB στο έξεργο, στικτός κύκλος. 3.88-4.54 γρ., 15/16//17/18/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (6).

Δ. Gjongecaj 116/412. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sulpicia* 7· BMCRR Rome 3516· Sydenham 839· RRC 406.

169. C. HOSIDIUS C.F GETA IIIVIR (68 π.Χ.)**Πίν. 10**

Ε. Προτομή της Diana προς τα δ., τόξο και φαρέτρα κρέμονται στον ώμο, μπροστά από την κεφαλή GETA καθέτως, πίσω από την κεφαλή III VIR καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Κάπρος προς τα δ., τραυματισμένος από δόρυ, κυνηγόσκυλο του επιτίθεται, C.HOSIDI.C.F στο έξεργο, στικτός κύκλος. 3.12-4.08 γρ., 15/16/17/18/10 χιλ.

Θ. Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (10).

Δ. Gjongecaj 107/116, 116/418. Για τον τύπο βλ. Babelon *Hosidia* 1· BMCRR Rome 3388· Sydenham 903· RRC 407/2· Ceka 115.

170. M. PLAETORIUS M.F CESTIANUS AED. CVR (67 π.Χ.)**Πίν. 10**

Ε. Κεφαλή της Κυβέλης προς τα δ., πίσω από την κεφαλή λιοντάρι, μπροστά υδρόγειος, πίσω CESTIANVS καθέτως, το όλον σε κύκλο διακοσμημένο με χάντρες.

Ο. *Sella curulis*, αρ. σύμβολο ελέγχου, περικυκλικά M. PLAETORIVS.AED.CVR.EX.S.C., το όλον σε κύκλο διακοσμημένο με χάντρες. 2.82-4.03 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (17).

Δ. Gjongecaj 116/428, 116/434. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plaetoria* 3· BMCRR Rome 3574· Sydenham 808· RRC 409/2.

171. Q. POMPONIUS MUSA (66 π.Χ.)**Πίν. 10**

Ε. Κεφαλή του Απόλλωνα προς τα δ., τα μαλλιά δεμένα με ταινία, πίσω από την κεφαλή πάπυρος, στικτός κύκλος.

Ο. Η Μούσα Κλειώ ιστάμενη προς τα αρ., στο δ. χέρι κρατάει πάπυρο, με τον αρ. αγκώνα στηρίζεται σε μια στήλη, δ. Q. POMPONI καθέτως, αρ. MVSA καθέτως, στικτός κύκλος. 3.02-3.84 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 116/445, 116/446, 116/448. Για τον τύπο βλ. Babelon *Pomponia* 11, 14· BMCRR Rome 3610, 3615, 3620· Sydenham 813, 814, 820· RRC 410/3, 4, 7b.

172. L. (MANLIUS) TORQUATUS (65 π.Χ.)**Πίν. 10**

Ε. Κεφαλή της Sibyl προς τα δ., φοράει στεφάνι από κισσό, κάτω SIBYLLA, το όλον σε δάφνινο στεφάνι.

Ο. Τρίποδας, πάνω στον οποίο στέκεται αμφορέας ανάμεσα σε δύο αστέρια, αρ. L. TORQVAT καθέτως, δ. II.VIR προς τα πάνω, το όλον περιβάλλει πυρσός.

3.43 γρ., 17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 117/449. Για τον τύπο βλ. BMCRR Rome 3511· Sydenham 835a· RRC 411/1a.

173. L. ROSCIUS FABATUS (64 π.Χ.)

Πίν. 10

(Denarius serratus)

Ε. Κεφαλή της Juno Sospita προς τα δ., πίσω από την κεφαλή σύμβολο ελέγχου, κάτω L.ROSCI, στικτός κύκλος.

Ο. Νεανική γυναικεία μορφή αντικρυστά με ένα φίδι, αρ. σύμβολο ελέγχου, FABATI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.78-3.86 γρ., 16-19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (14).

Δ. Gjongecaj 117/450. Για τον τύπο βλ. Babelon *Roscia* 3· BMCRR Rome 3394· Sydenham 915· RRC 412.

174. L. (CASSIUS) LONGINUS (63 π.Χ.)

Πίν. 10

Ε. Κεφαλή της Vesta προς τα δ., φοράει πέπλο και διάδημα, δ. πινάκιο, αρ. σύμβολο ελέγχου, στικτός κύκλος.

Ο. Ψηφοφόρος προς τα δ., ρίχνει την ψήφο του, σημαδεμένη με το αρχικό V, στην *cista*, δ. LONGIN.III.V καθέτως, στικτός κύκλος.

3.20/3.65/3.80/3.87 γρ., 17/18.19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2), Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 117/464, 86/29. Για τον τύπο βλ. Babelon *Hosidia* 1· BMCRR Rome 3388· Sydenham 903· RRC 413.

175. L. FURIUS CN. BROCHUS (63 π.Χ.)

Πίν. 10

Ε. Κεφαλή της Ceres προς τα δ., αρ., στάχυ, δ. κόκκος κριθαριού, εκατέρωθεν της κεφαλής II VIR, κάτω BROCCHI, στικτός κύκλος.

Ο. *Sella curulis*, σε κάθε πλευρά *fascies*, πάνω L.FVRI CN.F, στικτός κύκλος.

2.91-3.88 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (7).

Δ. Gjongecaj 103/50, 117/466. Για τον τύπο βλ. Babelon *Furia* 23· BMCRR Rome 3896· Sydenham 902· RRC 414· Ceka 50.

176. PAULLUS (AEMILIUS) LEPIDUS (62 π.Χ.)

Πίν. 10

Ε. Κεφαλή της Concordia προς τα δ., φοράει πέπλο και διάδημα, αρ. PAVLLVS.LEPIDVS καθέτως, αρ. CONCORDIA καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Τρόπαιο, πάνω TER, δ. τηβεννοφόρος μορφή (Aemilius Paullus), αρ. τρεις αιχμάλωτοι (ο βασιλιάς Περσέας και οι γιοί του), PAVLLVS στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.63-4.02 γρ., 17/18/19/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (22).

Δ. Gjongecaj 117/473. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aemilia* 10· BMCRR Rome 3373· Sydenham 926· RRC 415· Liampi 1988, 160-1.

177. (LUCIUS SCRIBONIUS) LIBO (62 π.Χ.)

Πίν. 10

E. Κεφαλή της Bonus Eventus προς τα δ., πίσω από την κεφαλή LIBO καθέτως, μπροστά από την κεφαλή BON .EVENT καθέτως, στικτός κύκλος.

O. *Pluteal Scribonianum* διακοσμημένο με ανθοστέφανο και δύο λύρες, στη βάση σφυρί, πάνω PVTEAL, κάτω SCRIBON, στικτός κύκλος.

2.67-4.07 γρ., 17/18/19/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (23).

Δ. Gjongecaj 117/498. Για τον τύπο βλ. Babelon *Scribonia* 8· BMCRR Rome 3377· Sydenham 928· RRC 416/1a.

178. PAULUS (AEMILIUS) LEPIDUS, (LUCIUS SCRIBONIUS) LIBO (62 π.Χ.)

Πίν. 10

E. Κεφαλή της Concordia προς τα δ., φοράει πέπλο και διάδημα, αρ. PAVLLVS.LEPIDVS καθέτως, αρ. CONCORD καθέτως, στικτός κύκλος.

O. *Pluteal Scribonianum* διακοσμημένο με ανθοστέφανο και δύο λύρες, στη βάση σφυρί, πάνω PVTEAL. SCRIBON, κάτω LIBO, στικτός κύκλος.

3.10/3.26/3.45 γρ., 18/19/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 117/495. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aemilia* 11· BMCRR Rome 3383· Sydenham 927· RRC 417/1a.

179. M. CALPURNIUS PISO M.F FRUGI (61 π.Χ.)

Πίν. 10

E. Άγαλμα (Mercury ;) σε μετωπική στάση, αρ. στεφάνι, δ. πινάκιο, στικτός κύκλος.

O. Μαχαίρι και *patera*, πάνω M.PISO.M.F, το όλον σε δάφνινο στεφάνι.

3.45 γρ., 18 χιλ.

Θ. Lleshan 1988 (1).

Δ. Gjongecaj 100/1280. Για τον τύπο βλ. Babelon *Calpurnia* 22· BMCRR Rome 3636· Sydenham 824· RRC 418/1.

180. P. (PLAUTIUS) HYPSSAEUS (60 π.Χ.)

Πίν. 10

E. Κεφαλή του Neptunus προς τα δ., πίσω από την κεφαλή τρίαίνα, μπροστά P. YPSAE.S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

O. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα αρ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και με το δ. κραδαίνει κεραυνό, στο πεδίο κάτω από τα πόδια των ίππων C.YPSAE.COS, πίσω CEPIT PRIV προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

3.25/3.56/3.81 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 117/521, 523. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plautia* 11, 12· BMCRR Rome 3841, 3845· Sydenham 910, 911· RRC 420/1a, 2a.

181. (M. NONIUS) SUFENAS (59 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή του Saturnus προς τα δ., πίσω από την κεφαλή *harpa* και ένα οβάλ αντικείμενο (πέτρα), πίσω από την κεφαλή S.C προς τα πάνω, μπροστά SVFENAS καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Roma καθήμενη σε μια σωρεία από ασπίδες, στο δ. χέρι κρατάει σκήπτρο και στο αρ. ξίφος, πίσω της Νίκη κρατάει στο αρ. χέρι κλαδί φοίνικα και με το δ. επιστέφει την Ρώμη, περικυκλικά PR.L.V.P.F, SEX.NONI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.48/3.70/3.94 γρ., 17/18 χιλ.

☉. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Babelon *Nonia* 1· BMCRR Rome 3820· Sydenham 885· RRC 421/1· Gjongecaj 117/524.

182. M. AEMILIUS SCAURUS P. PLAUTIUS HYPSSAEUS AED CVR (58 π.Χ.) Πίν. 11

Ε. Καμήλα προς τα δ., μπροστά γονατιστή μορφή κρατάει με το αρ. χέρι ηνία και με το δ. κλαδί ελιάς δεμένο με ταινία, πάνω M.SCAVR, AED. CVR, εκατέρωθεν της παράστασης EX S.C, κάτω REX ARETAS, στικτός κύκλος.

Ο. Jupiter οδηγεί τέθριππο προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και με το δ. κραδαίνει κεραυνό, πάνω P.HYPSSAE, κάτω C. HYPSSAE.COS AED.CVR PREIVE, δ. CAPT προς τα πάνω, κάτω από τα πόδια των ίππων σκορπιός, στικτός κύκλος.

2.88-4.11 γρ., 15/16/17/18 χιλ.

☉. Τίρανα 1963 (3), Απολλωνία 1975 (18), Lleshan 1988 (2).

Δ. Gjongecaj 103/52, 53, 54, 117/527, 100/2680, 2681. Για τον τύπο βλ. Babelon *Aemilia* 8· BMCRR Paris A 3910· Sydenham 913· RRC 422/1b· Ceka 52.

183. C. SERVEILIUS C.F (57 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή της Flora προς τα δ., πίσω από την κεφαλή *lituus*, μπροστά από την κεφαλή FLO-RA.PRIMVS, στικτός κύκλος.

Ο. Δύο στρατιώτες αντικριστά επιδεικνύουν ο ένας στον άλλον τα ξίφη τους, C. SERVEIL στο έξεργο, δ. C.F προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

2.63/3.54/3.66 γρ., 16/17/18 χιλ.

☉. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 118/545. Για τον τύπο βλ. Babelon *Servilia* 15· BMCRR Rome 3816· Sydenham 890· RRC 423/1.

184. (L. MARCIUS) PHILIPPUS (56 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή του Ancius Marcius προς τα σ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή *lituus*, κάτω ANCVS, στικτός κύκλος.

Ο. Υδραγωγείο, πάνω στο οποίο στέκεται άγαλμα ιππέα, στα πόδια του ίππου λουλούδι, αρ. PHILIPPVS καθέτως, ανάμεσα στις αψίδες AQVAMAR, στικτός κύκλος.

2.89-4.07 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

☉. Απολλωνία 1975 (9).

Δ. Gjongecaj 118/553. Για τον τύπο βλ. Babelon *Marcia* 28, 29· BMCRR Rome 3890· Sydenham 919 a-c· RRC 425.

185. FAUSTUS (CORNELIUS SULLA) (56 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Προτομή της Diana προς τα δ., φοράει διάδημα, πάνω μηνίσκος, πίσω από την κεφαλή *lituus*, μπροστά *FAVSTVS* καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Sulla καθήμενος και στραμμένος αρ., στα αρ. ο *Bocchus* γονατιστός κρατάει στο δ. χέρι κλαδί ελιάς, στα δ. ο *Iougourthas* γονατιστός με τα χέρια δεμένα πίσω, *FELIX* καθέτως, στικτός κύκλος.

3/3.24/3.68/3.90 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 118/548, 118/550, 118/551. Για τον τύπο βλ. *Babelon Cornelia* 59· BMCRR Rome 3824, 3909, 3912· Sydenham 879· RRC 426/1, 3, 4a.

186. C. MEMMIUS C.F. (56 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή της Ceres προς τα δ., μπροστά από την κεφαλή *C.MEMMI.C.F* καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Τρόπαιο, μπροστά αιχμάλωτος γονατιστός με τα χέρια δεμένα πίσω, στα δ., *C.MEMMIVS* καθέτως, στα αρ. *IMPERATOR* καθέτως, στικτός κύκλος.

3.68/3.69/3.83 γρ., 18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 118/562, 118/565. Για τον τύπο βλ. *Babelon Memmia* 10· BMCRR Rome 3937, 3940· Sydenham 920· RRC 427/1, 2.

187. Q. CASSIUS (55 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή της Vesta προς τα δ., φοράει πέπλο, μπροστά από την κεφαλή *VESTA* καθέτως, πίσω από την κεφαλή *Q. CASSIVS* καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Ναός της Vesta, μέσα σε αυτόν *sella curulis*, στα αρ. υδρία, στα δ. πινακίδα που γράφει *A* (*absolvo*) *C* (*condemno*), στικτός κύκλος.

3.74/3.95/4.04 γρ., 18/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 118/568, 118/569. Για τον τύπο βλ. *Babelon Memmia* 10· BMCRR Rome 3937, 3868· Sydenham 920· RRC 428/1, 3.

188. P. FONTEIUS P.F CAPITO (55 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κρανοφόρος προτομή του Mars προς τα δ., τρόπαιο κρέμεται στους ώμους του, περιμετρικά *P. FONTEIVS.P.F.CAPITO.III.VIR*

Ο. Ιππέας προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει ηνία και στο δ. κρατάει δόρυ με το οποίο απωθεί άλλον πολεμιστή που ετοιμάζεται να τραβήξει ξίφος εναντίον ενός άοπλού αιχμαλώτου· στα δ., περικεφαλαία και ασπίδα, πάνω *MN.FONT.TR.MIL*, στικτός κύκλος.

3.10/3.75/3.85 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 103/55, 118/566 Για τον τύπο βλ. *Babelon Fonteia* 17· BMCRR Rome 3851· Sydenham 900· RRC 429/1· Ceka 49.

189. P (LICINIUS) CRASSUS M.F (55 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Δαφνοστεφής προτομή της Venus προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Γυναικεία μορφή οδηγεί ίππο προς τα αρ., στο αρ. χέρι κρατάει δόρυ, στα πόδια θώρακας και ασπίδα, P.CRASSVS.M.F κυκλικά, στικτός κύκλος.

3.86/4 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 118/571. Για τον τύπο βλ. Babelon *Licinia* 18· BMCRR Rome 3901· Sydenham 929· RRC 430.

190. A. PLAUTIUS AED CVR (55 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή της Κυβέλης προς τα δ., μπροστά από την κεφαλή A.PLAUTINVS καθέτως, πίσω από την κεφαλή AED.CVR.S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Καμήλα προς τα δ., μπροστά γονατιστή μορφή κρατάει με το αρ. χέρι ηνία και στο δ. κλαδί ελιάς, BACCHIVS στο έξεργο, μπροστά IVDAEVS προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

3.08-3.90 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (6).

Δ. Gjongecaj 118/573. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plautia* 13· BMCRR Rome 3916· Sydenham 932· RRC 431.

191. CN. PLANCIUS AED CVR (55 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Γυναικεία κεφαλή προς τα δ., φοράει καυσία, μπροστά από την κεφαλή CN.PLANCIVS καθέτως, πίσω από την κεφαλή AED.CVR.S.C καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Κρητική αίγα προς τα δ., πίσω τόξο και φαρέτρα, στικτός κύκλος.

2.78/3.05/3.54/3.61/3.84 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 118/579. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plancia* 1· BMCRR Rome 3920· Sydenham 933· RRC 432.

192. (Q. CAEPIO) BRUTUS (54 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. Κεφαλή της Libertas προς τα δ., πίσω από την κεφαλή LIBERTAS καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. L. Junius Brutus περπατάει ανάμεσα σε δύο ραβδούχους, προηγείται *assencus*, BRVTVS στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.96-4.08 γρ., 16-20 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (1), Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 103/56, 118/584, 118/587. Babelon *Junia* 31· BMCRR Rome 3861· Sydenham 906· RRC 433/1· Ceka 51.

193. Q. POMPEIUS RUFUS (54 π.Χ.)**Πίν. 11**

Ε. *Sella curulis*, στα αρ. βέλος, στα δ. κλαδί δάφνης, πάνω Q.POMPEI.Q.F RVFVS, κάτω γραμμένο σε πινακίδα COS, στικτός κύκλος.

Ο. *Sella curulis*, στα αρ. *Lituus*, στα δ. στεφάνι, πάνω SVLLA.COS, κάτω γραμμένο σε πινακίδα Q. POMPEI.RVF, στικτός κύκλος.

2.96-3.83 γρ., 16/17/18/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 118/595. Για τον τύπο βλ. Babelon *Pompeia* 5· BMCRR Rome 3885· Sydenham 909· RRC 434/2.

194. C. COELIUS CALDUS III VIR (51 π.Χ.)

Πίν. 11

Ε. Κεφαλή του C. Coelius Calvus προς τα δ., μπροστά από την κεφαλή C.COEL.CALDVS καθετός, κάτω COS, πίσω από την κεφαλή HIS, στικτός κύκλος.

Ο. Τραπέζι όπου δύο μορφές ετοιμάζουν *epulum*, πάνω στο τραπέζι γραμμένο L.CALDVS, VIIVR.EPV, στα αρ., τρόπαιο με μακεδονική ασπίδα και CCALDVS καθετός, στα δ. τρόπαιο με *carnyx* και οβάλ ασπίδα διακοσμημένη με κεραυνό και MP.A.X, κάτω CALDVS.IIIVIR, στικτός κύκλος.

3.14/3.21/3.28/3.51 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 118/600, 119/602. Για τον τύπο βλ. Babelon *Coelia* 7· BMCRR Rome 3833, 2423· Sydenham 894· RRC 437/2a, 1a· Liampi 1988, 162.

195. P. CORNELIUS (LENTULUS) MARCELLINUS (50 π.Χ.)

Πίν. 11

Ε. Κεφαλή του M. Claudius Marcellus προς τα δ., πίσω από την κεφαλή τρισκελής, μπροστά από την κεφαλή MARCELLINVS καθετός, στικτός κύκλος.

Ο. M. Claudius Marcellus μεταφέρει τρόπαιο σε ναό, στα δ. MARCELLVS καθετός, στα αρ. COS.QVINQ καθετός, στικτός κύκλος.

3.37 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 119/604. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 69· BMCRR Rome 4206· Sydenham 1147· RRC 439.

196. Q. SICINIUS III VIR C. COPONIUS PR (49 π.Χ.)

Πίν. 11

Ε. Κεφαλή της Fortuna Populi Romani προς τα δ., φοράει διάδημα, μπροστά από την κεφαλή FORT καθετός, πίσω από την κεφαλή P.R προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Κλαδί φοίνικα, δεμένο με ταινία, και φτερωτό κηρύκειο, πάνω στεφάνι, κάτω Q.SICINIVS, στην άλλη πλευρά III VIR, στικτός κύκλος.

2.22/3.43/3.50/3.55/4 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 119/709. Για τον τύπο βλ. Babelon *Sicinia* 1, *Coponia* 1· BMCRR Rome 3947· Sydenham 939· RRC 440.

197. CN. NERIUS Q. CORNELIUS (49 π.Χ.)

Πίν. 11

Ε. Κεφαλή του Saturnus προς τα δ., πίσω από την κεφαλή *harpa* ακουμπισμένη στον ώμο, μπροστά από την κεφαλή NERI.Q.VRB καθετός, στικτός κύκλος.

Ο. *Aquila*, στα αρ. λάβαρο της hastate και L.LENT καθετός, στα δ. λάβαρο principes και C. MARC προς τα πάνω, κάτω CO. S, το όλον σε ακτινωτό κύκλο.

3.77/3.88/3.97/3.99/4.28 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (5).

Λ. Gjongecaj 103/57, 58, 59. Για τον τύπο βλ. Babelon *Claudia* 1, *Cornelia* 1, *Neria* 1· BMCRR Rome 3950· Sydenham 937· RRC 441· Ceka 55.

198. MN. ACILIUS III VIR (49 π.Χ.)

Πίν. 11

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή της Salus προς τα δ., πίσω από την κεφαλή SALVTIS προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Valetudo ιστάμενη προς τα αρ., το αρ. χέρι στηρίζεται σε μια στήλη και κρατάει φίδι στο δ. χέρι, στα δ. MN.ACILIVS καθέτως, στα αρ. III.VIR.VALEV, στικτός κύκλος.
2.65-4.08 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (48).

Λ. Gjongecaj 119/605. Για τον τύπο βλ. Babelon *Acilia* 1· BMCRR Rome 3944· Sydenham 922· RRC 442.

199. C. JULIUS CAESAR (49-48 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Εμβλήματα του Pontifex, *culullus*, *aspergillum*, *apex* και πέλεκυς, στικτός κύκλος.

Ο. Ελέφαντας προς τα δ., ποδοπατά έναν γρύπα, CAESAR στο έξεργο, στικτός κύκλος.
2.65-4.08 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (34).

Λ. Gjongecaj 119/653. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 9· BMCRR Gaul 27· Sydenham 1006· RRC 443.

200. (L CORNELIUS) LENTULUS, (C. CLAUDIUS) MARCELLUS (49 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Τρισκελές με φτερωτό κεφάλι Μέδουσας στο κέντρο, στάχυ ανάμεσα στα πόδια, στικτός κύκλος.

Ο. Jupiter ιστάμενος κατενώπιον, στο δ. χέρι κρατάει κεραυνό και στο αρ. αετό, στα αρ. LENT MAR προς τα πάνω, στα δ. COS προς τα πάνω και *harpa*, στικτός κύκλος.
2.94-3.88 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Τίρανα 1963 (2), Τίρανα 1964 (1), Απολλωνία 1975 (8).

Λ. Gjongecaj 103/62, 63, 107/117119/687, 689, 691, 694. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cornelia* 64· BMCRR Sicily 3, 1· Sydenham 1029, 1031· RRC 445/1a, b· Ceka 56, 116.

201. CN. (CALPURNIUS) PISO (49 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Γενειοφόρος κεφαλή του Numa προς τα δ., φοράει διάδημα, όπου αναγράφεται NVMA, πίσω από την κεφαλή VARRO.PRO.Q καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Πλώρη πλοίου προς τα δ., στο πεδίο πάνω MAGN, κάτω PRO.COS, γραμμικός κύκλος.
2.78/3.17/3.32/3.49/3.72 γρ., 16/17/18/21 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Λ. Gjongecaj 119/700. Για τον τύπο βλ. Babelon *Calpurnia* 30· BMCRR Spain 62· Sydenham 1032· RRC 446.

202. (TERENTIUS) VARRO (49 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Προτομή ανδριάντα του Jupiter προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή VARRO.PRO.Q καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Σκήπτρο, στα αρ. δελφίνι, στα δ. αετός, MAGN.PRO.COS στο έξεργο, στικτός κύκλος.
2.22/3.43/3.50/3.55/4 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 119/705. Για τον τύπο βλ. Babelon *Terentia* 15· BMCRR Spain 64· Sydenham 1033· RRC 447/1a.

203. L. HOSTILIUS SASERNA (48 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Γυναικεία κεφαλή προς τα δ., φοράει δρύινο στεφάνι και διάδημα, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη βηματίζει προς τα δ., στο αρ. χέρι κρατάει τρόπαιο, στο δ. κηρύκειο, μπροστά L.HOSTILIVS καθέτως, πίσω SASERNA προς τα πάνω, στικτός κύκλος.
2.76-4.08 γρ., 16/17/18/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (10).

Δ. Gjongecaj 120/795, 797, 800. Για τον τύπο βλ. Babelon *Hostilia* 2, 4, 5· BMCRR Rome 3989, 3994, 3996· Sydenham 951, 952, 953· RRC 448/1a, 2a, 3.

204. C. VIBIUS F.C.N PANSA (48 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Κεφαλή της Libertas προς τα δ., φοράει στεφάνι από κισσό, πίσω από την κεφαλή PANSA καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Ceres ιστάμενη προς τα δ., κρατάει πυρσό σε κάθε χέρι, μπροστά αλέτρι, στα αρ. C.VIBIVS.C.F.C.N καθέτως, στικτός κύκλος.
2.83/2.93/2.95/3.59/3.75 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (5).

Δ. Gjongecaj 120/750. Για τον τύπο βλ. Babelon *Vibia* 16· BMCRR Rome 3976· Sydenham 946· RRC 449/2.

205. ALBINUS BRVTI F. (48 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Κεφαλή του Mars προς τα δ., στικτός κύκλος.

Ο. Δύο *carnyces* διασταυρωμένες, πάνω οβάλ ασπίδα, κάτω στρογγυλή ασπίδα, στα δ. ALBINVS καθέτως, στα δ. BRVTI.F προς τα πάνω, στικτός κύκλος.
2.63-4 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (15).

Δ. Gjongecaj 119/735, 739, 745. Για τον τύπο βλ. Babelon *Junia* 25, *Postumia* 11· BMCRR Rome 3962· Sydenham 941· RRC 450/1.

206. C. (VIBIUS) PANSA (DECIMUS POSTUMIUS) ALBINUS BRUTI F. (48 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Προσωπείο γενειοφόρου Πάνα προς τα δ., κάτω C.PANSA, στικτός κύκλος.

Ο. Δύο χέρια σε χειραψία, πίσω κηρύκειο, κάτω ALBINVS.BRVTI.F, στικτός κύκλος.
3.98 γρ., 18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (1).

Δ. Gjongecaj 119/734. Για τον τύπο βλ. Babelon *Junia* 27, *Postumia* 12· BMCRR Rome 3987· Sydenham 944· RRC 451/1.

207. C. JULIUS CAESAR (48-47 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Γυναικεία κεφαλή προς τα δ., φοράει δρύινο στεφάνι και διάδημα, πίσω από την κεφαλή LII καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Τρόπαιο με γαλατική ασπίδα και *carnyx*, στα δ. πέλεκυς, κάτω CAE SAR, στικτός κύκλος. 2.35-4.14 γρ., 15/16/17/18/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (20).

Δ. Gjongecaj 119/714. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 26· BMCRR Rome 3955· Sydenham 1009· RRC 452/2.

208. L. PLAUTIUS PLANCUS (47 π.Χ.)

Πίν.12

Ε. Κεφαλή Μέδουσας κατενώπιον, κάτω L.PLAUTIVS, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη σε στάση 3/4, στο αρ. χέρι κρατάει κλαδί φοίνικα και οδηγεί τέσσερις ίππους, κάτω PLANCVS, στικτός κύκλος.

3.45 γρ., 19 χιλ.

Θ. Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 86/30. Για τον τύπο βλ. Babelon *Plautia* 14· BMCRR Rome 4004· Sydenham 959· RRC 453/1a.

209. A. LICINIUS NERVA III VIR (47 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή της Fides προς τα δ., πίσω από την κεφαλή FIDES καθέτως, πίσω από την κεφαλή NERVA καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Ιππέας προς τα δ., ο ίππος σε καλπασμό, με το δ. χέρι σέρνει γυμνό πολεμιστή, ο οποίος κρατάει ασπίδα στο αρ. χέρι και ξίφος στο δ., κάτω A.LICINIVS, στα αρ. III στα δ. VIR, στικτός κύκλος.

3.11/3.68/3.73/4.05 γρ., 16/18/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 120/1058. Για τον τύπο βλ. Babelon *Licinia* 24· BMCRR Rome 3999· Sydenham 954· RRC 454/1.

210. C. ANTIUS RESTIO (47 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Κεφαλή του C. Antius Restio προς τα δ., πίσω από την κεφαλή RESTIO καθέτως.

Ο. Hercules βαδίζει προς τα δ., μανδύας κρέμεται στον αρ. ώμο, στο αρ. χέρι κρατάει τρόπαιο, στο δ. κρατάει ρόπαλο, στα δ., C.ANTIVS.C.F καθέτως, στικτός κύκλος.

3-3.94 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (6).

Δ. Gjongecaj 121/1541, 1543. Για τον τύπο βλ. Babelon *Antia* 1· BMCRR Rome 4029· Sydenham 970· RRC 455/1a.

211. C. JULIUS CAESAR (47-46 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Κεφαλή της Venus προς τα δ., φοράει διάδημα, στικτός κύκλος.

Ο. Αινείας βαδίζει προς τα αρ., κρατάει *palladium* στο δ. χέρι και στον αρ. ώμο κουβαλάει τον πατέρα του, Αγχίση, στα δ. CAESAR καθέτως, στικτός κύκλος.

3.50 γρ., 17 χιλ. (μ.ό.).

Θ. Απολλωνία 1975 (251).

Δ. Gjongecaj 120/807. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 10· BMCRR East 31· Sydenham 1013· RRC 458/1a.

212. Q. (CAECILUS) METELLUS PIUS SCIPIO IMP (47-46 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή του Jupiter προς τα δ., μπροστά από την κεφαλή Q.METEL καθέτως, κάτω PIVS, στικτός κύκλος.

Ο. Ελέφαντας βαδίζει προς τα δ., πάνω SCIPIO, κάτω IMP, στικτός κύκλος.

3.44/3.72/3.92/4.12 γρ., 16/17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 121/1537. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caecilia* 47· BMCRR Africa 1· Sydenham 1046· RRC 459/1.

213. Q. METELLUS, SCIPIO IMP EPPIUS LEG. F.C (47-46 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή της προσωποποιημένης Αφρικής προς τα δ, φοράει δορά ελέφαντα, στα δ., στάχυ και Q.METELL καθέτως, κάτω άροτρο, στα αρ. SCIPIO.IMP προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Hercules κατενώπιον, φοράει λεοντή, το δ. χέρι ακουμπισμένο στο ισχίο και το δ. στο ρόπαλο, το οποίο βρίσκεται πάνω σε βράχο, στα δ. EPPIVS καθέτως, στα αρ. LEG.F.C προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

2.55/3.22/3.38/3.81 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Δ. Gjongecaj 121/1531. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caecilia* 50, *Eppia* 1· BMCRR Africa 10· Sydenham 1051· RRC 461/1.

214. M. CATO PROPR (47-46 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Γυναικεία προτομή (Roma;) προς τα δ., τα μαλλιά δεμένα με ταινία, πίσω από την κεφαλή ROMA, μπροστά από την κεφαλή M.CATO.PRO.PR προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη καθήμενη προς τα δ., στο δ. χέρι κρατάει *patera*, στο αρ. κλαδί φοίνικα ακουμπισμένο στον ώμο, VICTRIX στο έξεργο, στικτός κύκλος.

2.63/3.19 γρ., 16/17 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (2).

Δ. Gjongecaj 121/1535. Για τον τύπο βλ. Babelon *Porcia* 9· BMCRR Africa 17· Sydenham 1052· RRC 462/1a.

215. MANIUS CORDUS RUFUS III VIR (46 π.Χ.)**Πίν. 12**

Ε. Ζεύγος κεφαλών των Διόσκουρων προς τα δ., φορούν πίλους διακοσμημένους με ταινία, γύρω από τις κεφαλές RVFVS.III VIR, στικτός κύκλος.

Ο. Venus καθήμενη προς τα αρ., στο δ. χέρι κρατάει ζυγαριά και στο αρ. σκήπτρο, Έρωτας στον ώμο, πίσω από την μορφή MN.CORDIVS καθέτως, στικτός κύκλος.

2.72-4.15 γρ., 15-20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (42), Βίλλυδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 121/1569, 1578, 1609, 86/31. Για τον τύπο βλ. Babelon *Cordia* 1-9· BMCRR Rome 4039, 4042, 4040· Sydenham 976· RRC 463/1b, 2, 3.

216. T. CARISIUS III VIR (46 π.Χ.)

Πίν. 12

Ε. Κεφαλή της Juno Moneta προς τα δ., πίσω από την κεφαλή MONETA καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Άκμονας, από πάνω διακοσμημένος άκμονας με κλαδί, στα αρ. λαβίδες, στα δ. σφυρί, πάνω T.CARISIVS, το όλον σε δάφνινο στεφάνι.

2.41-4.13 γρ., 17/18/19/20 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (30).

Δ. Gjongecaj 121/1547, 122/1613, 1619, 1620, 1634. Για τον τύπο βλ. Babelon *Caricia* 1-13· BMCRR Rome 4056· Sydenham 982-985· RRC 464/1, 2, 3a, 4· Gjongecaj 121/1547, 122/1613, 1619, 1620, 1634.

217. C. CONSIDIUS PAETUS (46 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή της Venus προς τα αρ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή PAETI καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη οδηγεί τέθριππο προς τα αρ., στο δ. χέρι κρατάει στεφάνι και κλαδί φοίνικα, στο αρ. κρατάει ηνία, C. CONSIDI στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.23-4.04 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (15), Βύλλιδα 1990 (1).

Δ. Gjongecaj 122/1645, 1649, 1651, 1652, 1654 Για τον τύπο βλ. Babelon *Considia* 2-11· BMCRR Rome 4080-4091· Sydenham 990-997· RRC 465/1a, b, 2a, 3, 4, 5.

218. COS. RERT. DCT. ITER. AUGUR. PONT. MAX (46 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Κεφαλή της Ceres προς τα δ., πίσω από την κεφαλή COS.TERT καθέτως, μπροστά από την κεφαλή DICT.ITER προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

Ο. *Calullus, aspergillum, lituus* και υδρία, πάνω AVGVR, κάτω PONT.MAX, στικτός κύκλος.

2.66/3.86/4 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Δ. Gjongecaj 121/1566. Για το τύπο βλ. Babelon *Julia* 16· BMCRR Africa 21· Sydenham 1023· RRC 467/1a.

219. C. JULIUS CAESAR (46-45 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Κεφαλή της Venus προς τα δ., φοράει διάδημα, πίσω από την κεφαλή Έρωτας, στικτός κύκλος.

Ο. Τρόπαιο, οβάλ ασπίδα και *carnyx* σε κάθε χέρι, στα αρ. γυναίκα αιχμάλωτη καθήμενη, το κεφάλι ακουμπισμένο στο δ. χέρι, στα αρ. γενειοφόρος αιχμάλωτος καθήμενος με τα χέρια δεμένα πίσω, CAESAR στο έξεργο, στικτός κύκλος.

3.28-3.84 γρ., 17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (7).

Λ. Gjongecaj 121/1559. Για τον τύπο βλ. Babelon *Julia* 11· BMCRR Spain 89· Sydenham 1014· RRC 468/1.

220. CN. MAGNUS IMP., M.PUBLICI. LEG. PTOPR (46-45 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Κρανοφόρος κεφαλή της Roma προς τα δ., μπροστά από την κεφαλή M.PUBLICI.LEG.PRO προς τα πάνω, πίσω από την κεφαλή PR καθέτως, στικτός κύκλος.

Ο. Γυναικεία μορφή (Ισπανία;) ιστάμενη προς τα αρ., ασπίδα κρέμεται στην πλάτη, στο αρ. χέρι κρατάει δύο δόρατα και με το δ. δίνει κλαδί φοίνικα σε έναν στρατιώτη, ο οποίος στέκεται αρ. μπροστά από πλήρη πλοίου, στα δ. CN.MAGNVS.IMP προς τα πάνω, στικτός κύκλος.

3.62/3.59 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (3).

Λ. Gjongecaj 122/1611. Για τον τύπο βλ. Babelon *Poblicia* 10, *Pompeia* 9· BMCRR Spain 72· Sydenham 1035· RRC 469/1a.

221. L.P. APIUS CEKSUS III VIR (45 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Κεφαλή της Juno Sospita προς τα δ., στικτός κύκλος.

Ο. Λύκαινα προς τα δ., τοποθετεί ράβδο στη φωτιά, στα δ. αετός, L. PAPIVS στο έξεργο, στο πεδίο πάνω από την παράσταση CELSVS.III.VIR, στικτός κύκλος.

3..52/3.64/3.88/3.93/4.08/4.12 γρ., 16/17/18/19 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (6).

Λ. Babelon *Papia* 3· BMCRR Rome 4018· Sydenham 964· RRC 472/1· Gjongecaj 122/1658.

222. L. VALERIUS ACISCULUS (45 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Κεφαλή του Apollo προς τα δ., τα μαλλιά δεμένα με ταινία, στο πεδίο πάνω από την κεφαλή αστέρι, πίσω από την κεφαλή *acisculus*, ACISCVLVS, στικτός κύκλος.

Ο. Η Ευρώπη πάνω σε ταύρο προς τα δ., L. VALERIVS, στικτός κύκλος.

2.82/3.27/3.37/3.53 γρ., 17/18 χιλ.

Θ. Απολλωνία 1975 (4).

Λ. Gjongecaj 122/1664. Για τον τύπο βλ. Babelon *Valeria* 14· BMCRR Rome 4102· Sydenham 998· RRC 474/1a.

223. M. ANTONI (ANT. AVG. IIIVIR R.P.C) (32-31 π.Χ.)

Πίν. 13

Ε. Πλοίο προς τα δ., σκήπτρο δεμένο με ταινία πάνω στην πλήρη, πάνω ANT.AVG, κάτω III.VIR.R.P.C, στικτός κύκλος.

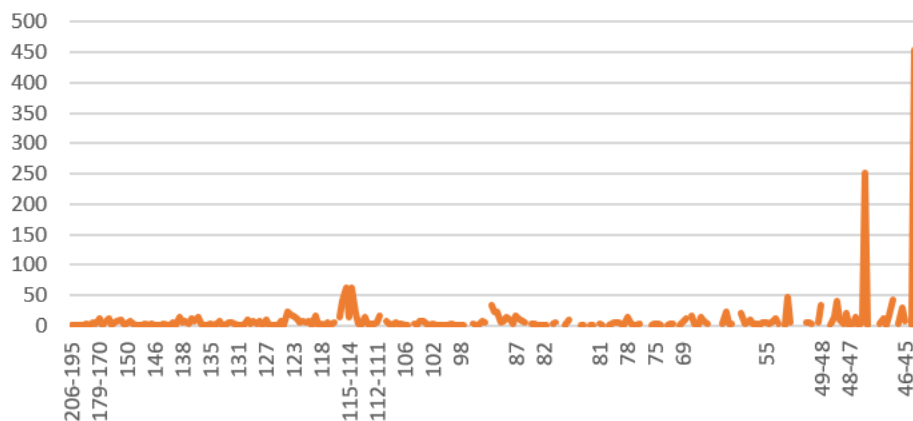
Ο. *Aquila* ανάμεσα σε δύο λάβαρα, κάτω LEG V, στικτός κύκλος.

3.30/3.35 γρ., 16/18 χιλ.

Θ. Βίλλυδα 1990 (2).

Δ. Gjongecaj 86/33. Για τον τύπο βλ. Babelon Antonia 101-130· BMCRR East 196· Sydenham 1212· RRC 544/18.

Η κυκλοφορία των ρεπουμπλικανικών δηναρίων στη Χαονία και την Ιλλυρία, ανά περίοδο

2.3. Ιστορική και οικονομική αποτίμηση των «θησαυρών»

«Τα νομίσματα, προϊόντα μαζικής παραγωγής, συνεισφέρουν στην κατανόηση της οικονομικής κατάστασης ενός κράτους και των κατά καιρούς διακυμάνσεών της, σαν άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης αλλά και επιβολής/διασποράς ειδήσεων, προσφέρονται για τη διάδοση πολιτικών μηνυμάτων, τη γνωστοποίηση πολιτειακών μεταβολών, μετακινήσεων στρατευμάτων και ατόμων για εμπορικές συναλλαγές»¹⁵⁴.

Οι γνώσεις μας για τις πρώτες στρατιωτικές επεμβάσεις της Ρώμης στη Χαονία και την Ιλλυρία, πέραν των φιλολογικών πηγών, επιβεβαιώνονται και συμπληρώνονται από τους νομισματικούς «θησαυρούς». Οι πρώτοι, κατά χρονολογία απόκρυψης, «θησαυροί» στις περιοχές που μελετάμε συνδέονται με τα γεγονότα του 230/229 π.Χ. Πρόκειται για τους «θησαυρούς» Hije e Korbit¹⁵⁵, Bakert (Απολλωνία) 1973¹⁵⁶ και Durres 1896 (Δυρράχιο)¹⁵⁷. Το έτος 231 π.Χ. ο βασιλιάς Δημήτριος Β΄ της Μακεδονίας πλήρωσε τον βασιλιά Άγρωνα, προκειμένου να εισβάλει στη πόλη της Ακαρνανίας Μεδεώνα, για να την απελευθερώσει από τους Αιτωλούς, καθότι ο ίδιος βρισκόταν σε διένεξη με τους βόρειους γείτονές του, Δαρδάνους. Σύμφωνα με την Gjongecaj το σύνολο των νομισμάτων του «θησαυρού» Hije e Korbit αποτελεί το χρηματικό ποσό

¹⁵⁴ Τουράτσογλου 2002, 11-23.

¹⁵⁵ Ο «θησαυρός» αποτελείται από 618 αργυρά νομίσματα εκ των οποίων τα 467 είναι αργυρές δραχμές του Μ. Αλεξάνδρου, βλ. Gjongecaj 1985, 167-209.

¹⁵⁶ Ο «θησαυρός» αποτελείται από 49 νομίσματα της Απολλωνίας, βλ. Picard-Gjongecaj 2000a, 148-159 και 2000b, 351-356.

¹⁵⁷ Ο «θησαυρός» αποτελείται από 2 αργυρά νομίσματα της Απολλωνίας και 50 αργυρά νομίσματα του Δυρραχίου, βλ. Gjongecaj 2014.

που έλαβε ο Άγρωνας από τον Μακεδόνα βασιλιά. Οι θησαυροί που απεκρύβησαν το 168/7 π.Χ., Rrenc 1900, Selce 1870(;), Jubice 1965, Bakerr 1969, Dermish 1954, Antigonea 1977, Senice 1958, εντοπίζονται γεωγραφικά στην ζώνη κυριαρχίας του βασιλιά Γενθίου (Prencit, Selces, Jubices και Lisos) και στη περιοχή της Χαονίας (Dermish, Antigonia, Senice)¹⁵⁸. Αφορούν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα μεταξύ 171-168 π.Χ. και που οδήγησαν στον Γ΄ Ιλλυρικό πόλεμο και τον Γ΄ Μακεδονικό πόλεμο. Ορισμένοι «θησαυροί» της περιοχής της Χαονίας βρέθηκαν σε πόλεις που υπέστησαν την αμείλικτη λεηλασία από τον Αιμίλιο Παύλο, όπως για παράδειγμα η πόλη της Αντιγόνειας με βάση τις αρχαιολογικές ανασκαφές που μαρτυρούν ίχνη πυρπόλησης¹⁵⁹.

Η εξέταση των «θησαυρών» που περιέχουν ρωμαϊκά δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου θα γίνει παράλληλα με την ανασύνθεση της οικονομικής ιστορίας των δύο σημαντικότερων πόλεων, του Δυρραχίου και της Απολλωνίας, προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα την κυκλοφορία των ρωμαϊκών δηναρίων στην επικράτεια των δύο πόλεων. Η γεωγραφική θέση του Δυρραχίου, που αρχικά ονομαζόταν Επίδαμνος¹⁶⁰, ήταν πάρα πολύ προνομιακή, καθώς διέθετε φυσικό βραχώδες λιμάνι, το οποίο περιστοιχιζόταν από έλη της ενδοχώρας και ψηλά απότομα βράχια στην παραθαλάσσια πλευρά, καθιστώντας έτσι πολύ δύσκολη την επίθεση από θαλάσσης ή από την ξηρά¹⁶¹. Η πρώτη αυτόνομη νομισματοκοπία του Δυρραχίου χρονολογείται σύμφωνα με ορισμένους μελετητές περίπου το 430 π.Χ.¹⁶², ενώ σύμφωνα με άλλους το β΄ τέταρτο του 4^{ου} αιώνα¹⁶³ και σταματά το 344 π.Χ., όταν ξεκινούν να εκδίδονται στατήρες κορινθιακού τύπου έως το 330 π.Χ.¹⁶⁴. Η σύνδεσή τους με το νομισματοκοπείο της πόλης οφείλεται στο γράμμα *E* που υπήρχε κάτω από τον εικονογραφικό τύπου του Πηγάσου στην πίσω όψη του νομίσματος και αποδόθηκε στην πόλη με το αρχικό όνομα Επίδαμνος¹⁶⁵. Σύντομα ο στατήρας κορινθιακού

¹⁵⁸ Gjongecaj 2014, 229-230.

¹⁵⁹ Η Gjongecaj (2014, 306) εκτιμά ότι την ίδια τύχη είχαν και οι πόλεις Dermish και Senice στη Χαονία· Budina 1972, 316.

¹⁶⁰ Ο Ceka (2008, 20), επισημαίνει ότι το Δυρράχιο ήταν η πόλη που εκτεινόταν ανάμεσα στο λιμάνι και τους λόφους και γνώρισε μεγαλύτερη ανάπτυξη από την ακρόπολη που ονομαζόταν Επίδαμνος, γι' αυτό και επικράτησε το όνομά της. Ο ίδιος δεν δέχεται ότι οι Ρωμαίοι τη μετονόμασαν *Dyrrachium* επειδή θεωρούσαν το όνομα *Επίδαμνος* δυσοίωνα, λόγω της τελείως συμπτωματικής ομοιότητάς του με τη λατινική λέξη *damnum*, που σημαίνει "απώλεια" ή "κακό" (Pliny, *NH*, 3.145). Μέχρι τα μέσα του 1^{ου} αιώνα π.Χ. τόσο οι ελληνικές όσο και οι λατινικές επιγραφές χρησιμοποιούσαν το όνομα Επίδαμνος, ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιούν το όνομα Δυρράχιον. Η αλλαγή αυτή σημειώνεται και στα νομίσματα όπου το εθνικό φέρει το όνομα Δ, Δυ, Δυρ, Δυρρα και Δυρραχινών. Ο Πausanίας αναφέρει κι αυτός την αλλαγή στο όνομα «*Επίδάμνιοι δὲ χώραν μὲν ἦνπερ καὶ ἐξ ἀρχῆς, πόλιν δὲ οὐ τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ ἡμῶν ἔχουσιν, ἐκείνης δὲ ἀφεστηκυῖαν ὀλίγον· ὄνομα δὲ τῇ πόλει τῇ νῦν Δυρράχιον ἀπὸ τοῦ οἰκιστοῦ*» (6.10.8).

¹⁶¹ Για το Δυρράχιο ο Κάτουλλος αναφέρει «*Durrachium Hadriae tabernam*» (Catul. 36), «η ταβέρνα της Αδριατικής», ένας από τους σταθμούς των Ρωμαίων που ανέπλεαν την Αδριατική.

¹⁶² Ceka 2008, 24· Head 1889, 33.

¹⁶³ Gjongecaj 2014, 307-308· Kraay 1976, 126-129.

¹⁶⁴ Σύμφωνα με την S. Gjongecaj (2014, 307-8) αυτοί οι στατήρες δεν έχουν βρεθεί ακόμα σε κανέναν «θησαυρό» στην περιοχή της σύγχρονης Αλβανίας. Ο λόγος που οι δύο πόλεις, Δυρράχιο και Απολλωνία προέβησαν σε έκδοση στατήρων κορινθιακού τύπου αποτελούν απάντηση στην έκκληση της Κορίνθου, προς όλες τις αποικίες της, για ενίσχυση της εκστρατείας του Τιμολέοντα στην Σικελία το 344 π.Χ., για την πληρωμή δηλαδή των μισθοφορικών στρατευμάτων. Βλ. επίσης Kraay 1976, 99-105.

¹⁶⁵ Meta 2012, 21· Kraay, 1976, 84.

τύπου εγκαταλείφθηκε και αντικαταστάθηκε από τον κερκυραϊκό στατήρα. Ο νέος εικονογραφικός τύπος φέρει ως εμπροσθότυπο μια αγελάδα να θηλάζει ένα μοσχάρι και ως οπισθότυπο μια διπλή αστρική ή φυτική παράσταση μέσα σε ένα διπλό γραμμικό τετράγωνο και επιγραφή του εθνικού της πόλεως, πλέον με το όνομα Δυρράχιο. Ο εικονογραφικός τύπος που επιλέγει η πόλη, αγελάδα που τρέφει μοσχάρι, είναι ίδιος με εκείνον της Κέρκυρας, ο οποίος παρέπεμπε στην ευβοϊκή καταγωγή του νησιού καθώς αποικίστηκε τον 8^ο αιώνα π.Χ. από τους Ερετριείς¹⁶⁶. Μεταξύ των ετών 270-49/8 π.Χ. τόσο το Δυρράχιο όσο και η Απολλωνία παύουν να κόβουν στατήρες καθώς και υποδιαίρεσεις που έφεραν το ¼ του στατήρος (Ηρακλής/Πήγασος) και αρχίζουν να κόβουν δραχμές¹⁶⁷ και ημίδραχμα, αργυρές και χάλκινες εκδόσεις¹⁶⁸. Τα ίδια τα νομίσματα, τόσο τα αργυρά όσο και τα χάλκινα, τα οποία εκδόθηκαν ταυτόχρονα με τις αργυρές δραχμές, μαρτυρούν την ύπαρξη ενός συστήματος ελέγχου, που ίσχυε εξίσου για το Δυρράχιο και την Απολλωνία. Το σύστημα ελέγχου που εφάρμοσαν τα νομισματοκοπεία και των δύο πόλεων διακρίνεται από τα δύο ονόματα που αναγράφονταν στο νόμισμα. Αρχικά ως μονόγραμμα ή σύμβολο, ενώ στη συνέχεια αναπτύσσονται σε πλήρη ονόματα, σε ονομαστική πτώση για την εμπρόσθια όψη και σε γενική για τον οπισθότυπο, και στη συνέχεια από την προσθήκη και συμβόλων σε ορισμένες περιπτώσεις¹⁶⁹. Το όνομα που αναγράφεται στην πίσω όψη είχε γίνει αποδεκτό από ορισμένους νομισματολόγους ότι ανήκει στον επώνυμο άρχοντα της πόλης¹⁷⁰, ενώ σύμφωνα με άλλους μελετητές το όνομα αποδίδεται στον ετήσιο άρχοντα που ήταν επιφορτισμένος με τη λειτουργία του νομισματοκοπείου¹⁷¹.

Στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. η δραχμή του Δυρραχίου και της Απολλωνίας αρχίζει να κατακτάει έδαφος τόσο βόρεια, στο πλαίσιο του εμπορίου με τις βόρειες βαλκανικές επαρχίες, όσο και νότια, στην περιοχή της Χαονίας, όπου βρέθηκαν νομίσματα και των δύο πόλεων σε πολυά-

¹⁶⁶ Ο Θουκυδίδης (1.24.2) αναφέρει την ίδρυση της αποικίας «ἀπόκισαν μὲν Κερκυραῖοι, οἰκιστὴς δ' ἐγένετο Φαλῖος Ἐρατοκλείδου Κορίνθιος γένος τῶν ἀφ' Ἑρακλέους, κατὰ δὴ τὸν παλαιὸν νόμον ἐκ τῆς μητροπόλεως κατακληθείς. ζυγόνεισαν δὲ καὶ Κορινθίον τινὲς καὶ τοῦ ἄλλου Δωρικοῦ γένους. Ο εικονογραφικός τύπος των δραχμών που εξέδωσε άλλωστε η πόλη, Ηρακλής-Πήγασος, παραπέμπουν στον οικιστή τους. Ο ίδιος εικονογραφικός τύπος απαντά στα αρχαϊκά νομίσματα της Ερέτριας και της Καρύστου, αμφότερες πόλεις ευβοϊκές, βλ. Gjongecaj 2014, 308· Kraay 1972, 91-92.

¹⁶⁷ Η χρονολογία που δίνεται για τις δραχμές του Δυρραχίου είναι το 270 π.Χ. ενώ για την Απολλωνία το 250 π.Χ., βλ. Picard-Gjongecaj 2000a, 152. Τα ονόματα των νομισματοκόπων που αναγράφονται στα νομίσματα, διαφορετικά για κάθε πόλη, συνηγορούν υπέρ της οικονομικής αυτονομίας των πόλεων, βλ. Gjongecaj 2014, 318.

¹⁶⁸ Ο εικονογραφικός τύπος εξακολουθεί να είναι η αγελάδα που τρέφει μοσχάρι, για τις δραχμές, και το μισό τμήμα της αγελάδας για τα ημίδραχμα. Η διαφορά έγκειται μόνο στο εθνικό των πόλεων που αναγράφεται στην πίσω όψη του νομίσματος, ενώ η αξία των δραχμών έγκειται στην τρίτη των στατήρων, βλ. Ceka 2008, 34-51.

¹⁶⁹ Gjongecaj 2014, 341.

¹⁷⁰ Maier 1908, 1-33. Αντίθετα ο Picard έχει εκφράσει την άποψη ότι και τα δύο ονόματα που αναγράφονται πάνω στο νόμισμα (τόσο του Δυρραχίου όσο και της Απολλωνίας) ανήκουν σε υπαλλήλους του νομισματοκοπείου, βλ. Gjongecaj 2014, 346, υποσημ. 333. Η ανακάλυψη νέων «θησαυρών» που περιείχαν νομίσματα του Δυρραχίου και της Απολλωνίας επέτρεψε μια πληρέστερη μελέτη των ονομάτων. Η Gjongecaj καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το όνομα του εμπροσθότυπου είναι αυτό που συνδέεται με πολιτικό πρόσωπο υπεύθυνο για την οργάνωση και την κοπή των νομισμάτων, ενώ το όνομα στην πίσω όψη του νομίσματος αφορά το άτομο που έχει αναλάβει το τεχνικό μέρος της νομισματοκοπίας, βλ. Gjongecaj 2014, 347.

¹⁷¹ Petronyi 1994, 67-75.

ριθμούς «θησαυρούς»¹⁷². Η ανακάλυψη του «θησαυρού» της Απολλωνίας, του οποίου η χρονολογία απόκρυψης τοποθετείται το 45 π.Χ., είχε οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η δραχμή του Δυρραχίου είχε σταματήσει να εκδίδεται την περίοδο αυτή, εφόσον δεν απαντά στον «θησαυρό», ενώ η παρουσία της δραχμής στους «θησαυρούς» Τίρανα 1963 και 1964 ενίσχυε την θεωρία ότι εκδόθηκαν μέχρι το 49 π.Χ., χρονολογία απόκρυψης του «θησαυρού». Ωστόσο, η μελέτη της κυκλοφορίας των δραχμών του Δυρραχίου στην Βαλκανική Χερσόνησο από την Meta οδήγησε σε αναχρονολόγηση του *terminus post quem* στο 40 π.Χ.¹⁷³. Τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου μετέτρεψαν τη νότια Ιλλυρία σε πεδίο μάχης και το Δυρράχιο σε κέντρο του στρατιωτικού αρχηγείου, εξασφαλίζοντας προμήθειες στις λεγεώνες του Πομπήιου. Το 49 π.Χ. ο Πομπήιος δέσμευσε το Δυρράχιο και την Απολλωνία να κόψουν δηνάρια για τις ανάγκες του πολέμου του με τον Καίσαρα. Σύμφωνα με τον Κικέρωνα¹⁷⁴, ο Πομπήιος αρχικά εκμεταλλεύτηκε το νομισματοκοπείο της Απολλωνίας αλλά στη συνέχεια, το 48 π.Χ., η πόλη πέρασε στην επιρροή του Καίσαρα. Μετά το 49 π.Χ. το νομισματοκοπείο του Δυρραχίου δεν ανέκτησε την αυτονομία του¹⁷⁵. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εξαλειφθεί η δραχμή και ως εκ τούτου επέφερε ένα θανατηφόρο πλήγμα στην οικονομική ευημερία του Δυρραχίου, που διατήρησε μόνο το δικαίωμα να κόβει χάλκινα νομίσματα¹⁷⁶, όπου αφενός διακρίνεται μια στιλιστική υποβάθμιση αφετέρου αναγράφονται σε αυτά ονόματα ρωμαϊκά¹⁷⁷. Μετά την εγκαθίδρυση της κυριαρχίας του Οκταβιανού, όταν η πόλη μετατράπηκε σε αποικία όπου εγκαθίστανται Ρωμαίοι βετεράνοι κι αποστέλλονται πολιτικοί εξόριστοι του Οκταβιανού, παύει η έκδοση και των χάλκινων νομισμάτων του Δυρραχίου. Το νομισματοκοπείο της πόλης κλείνει οριστικά και δεν θα λειτουργήσει ούτε για να εκδώσει αποικιακά νομίσματα όπως συνέβη με την Απολλωνία, τη Φοινίκη και το Βουθρωτό¹⁷⁸.

Η αμέσως επόμενη σημαντική πόλη και με σπουδαία νομισματική παραγωγή ήταν η Απολλωνία¹⁷⁹. Με βάση τις νομισματικές μαρτυρίες, η Απολλωνία μέχρι την πλήρη επιβολή της

¹⁷² Συνολικά βρέθηκαν 2.676 ΧΑ και 349 ΑΡ Του Δυρραχίου και 4.036 ΧΑ και 80 ΑΡ της Απολλωνίας, ενώ νομίσματα Ιλλυριών βασιλέων βρέθηκαν μόνο σποραδικά στη Χαονία (45 στατήρες του Μονούνιου σε «θησαυρό» που χρονολογείται το 280 π.Χ. και 1 χάλκινο νόμισμα του Γένθιου που χρονολογείται το 168-7 π.Χ.), βλ. Liampi 2016, 790, 792.

¹⁷³ Meta 2015, 260-261.

¹⁷⁴ Cic. *Ad. Fam.* 13, 29,4.

¹⁷⁵ Η τελευταία ιστορική μαρτυρία, οπότε το Δυρράχιο λογίζεται ως *civitas libera* και χρονολογείται το 56 π.Χ. είναι ο Κικέρωνας, (Cic. *Ad. Fam.* 14,1,7).

¹⁷⁶ Ο εικονογραφικός τύπος της θεάς Νίκης στα χάλκινα νομίσματα παραπέμπει στην νίκη που σημείωσαν οι λεγεώνες του Πομπήιου κατά του Καίσαρα, με την στρατιωτική ενίσχυση των Ιλλυριών και των Δυρραχινών στην θέση λατ. Petra (αλβ. Shkëmbi i Kavajës), βλ. Liv.,44, 30,10· Caes., *Bell. Civ.* 3,42,1.

¹⁷⁷ Το όνομα Γάιος (Gaius) απαντά δύο φορές σε χάλκινο νόμισμα του Δυρραχίου, μια φορά στον τύπο Δίας/τρισκελές (SNG. Cor. 503) και άλλη μια στον τύπο Αφροδίτη/αετός (BMC 185, Pl. XIV 6). Το Δυρράχιο υιοθέτησε, όπως και η Απολλωνία, ένα νέο νομισματικό σύστημα, με βάση το οποίο τα χάλκινα νομίσματα υφίσταντο εκτός από στιλιστικές αλλαγές και αλλαγές στο βάρος, βλ. Gjongecaj 2014, 336.

¹⁷⁸ Moorhead-Gjongecaj-Abdy 2005, 82-102.

¹⁷⁹ Ο Σκύλαξ στον Περίπλου του αναφέρει για την πόλη ότι «Ἡ δὲ Απολλωνία ἀπὸ τῆς θαλάττης ἀπέχει στάδια ν', καὶ ποταμὸς Αἴας παραρρεῖ τὴν πόλιν» (Σκυλ., 26), βρισκόταν δηλαδή 9 χιλιόμετρα περίπου μακριά από την θάλασσα, αντίθετα με τις άλλες αποικίες που είχαν ιδρυθεί κατά μήκος της θάλασσας λειτουργώντας ως σπουδαία λιμάνια. Η γειτνίαση όμως με τον Αώο ποταμό (αλβ. Vjosë), 1,8 χιλ. μακριά από την πόλη (Στραβ., 7.326), επέτρεπε στην Απολλωνία την έξοδο στην Αδριατική θάλασσα, εξασφαλίζοντάς της παράλληλα και λιμάνι. Από ορισμένες γραμματειακές πηγές η Απολλωνία αναφέρεται ή ως αποικία των Κορινθίων (Θουκ., 26.2), ή ως αποικία της Κέρ-

ρωμαϊκής κυριαρχίας την εποχή του Αυγούστου, παρέμεινε μερικά βήματα πίσω από το Δυρράχιο από άποψη οικονομικής ισχύος και εμπορικών δεσμών με τον ιλλυρικό κόσμο και το βαλκανικό. Κατά την διάρκεια του εμφύλιου πολέμου μεταξύ του Καίσαρα και του Πομπήιου η Απολλωνία υπήρξε στρατιωτική βάση του Καίσαρα, όπως προαναφέρθηκε, η οποία μετά την νίκη του έναντι του αντιπάλου του βρέθηκε σε πλεονεκτική θέση και της αποδόθηκε το καθεστώς της *civitas libera et immunis*¹⁸⁰. Μετά τον εμφύλιο πόλεμο το ρωμαϊκό δηνάριο άρχισε να κερδίζει έδαφος κι οδήγησε την Απολλωνία σε μια νέα νομισματική μεταρρύθμιση¹⁸¹, σκοπός της οποίας ήταν να προσαρμοστεί στο ρωμαϊκό νομισματικό σύστημα. Η μεταρρύθμιση αυτή αφορούσε τόσο τις χάλκινες εκδόσεις όσο και τις αργυρές, σχετικά με το βάρος τους και την διάμετρο, τα οποία αυξήθηκαν. Οι αργυρές εκδόσεις, οι οποίες στην σύγχρονη βιβλιογραφία ονομάζονται δηνάρια της Απολλωνίας, δέχτηκαν αλλαγές, όχι μόνο στο βάρος αλλά και στο εικονολόγιο¹⁸². Την νομισματική μεταρρύθμιση, που έλαβε χώρα στην Απολλωνία, επιβεβαιώνει ο «θησαυρός» της Βύλλιδας, ο οποίος περιέχει 12 δηνάρια της πόλης, με ένα από αυτά να δίνει το *terminus post quem* της απόκρυψης του «θησαυρού»¹⁸³. Ο «θησαυρός» που ήρθε στο φως το 1973 στην πόλη Διμάλη (αλβ. Dimal) αποτελεί επίσης σπουδαία μαρτυρία για την νομισματική μεταρρύθμιση, στην οποία προχώρησε η πόλη στα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. Ο «θησαυρός» αποτελείται από 97 νομίσματα, εκ των οποίων τα 29 είναι αργυρά και τα 58 χάλκινα¹⁸⁴. Το σύνολο των νομισμάτων προέρχεται από το νομισματοκοπείο της Απολλωνίας και αποτελεί τον μοναδικό μέχρι τώρα «θησαυρό» όπου συνυπάρχει η δραχμή με το δηνάριο της Απολλωνίας και με χάλκινα νομίσματα της πόλης. Στον «θησαυρό» της Διμάλης δεν εντοπίστηκε ούτε ένα ρωμαϊκό δηνάριο της ρεπουμπλικανικής περιόδου, για το λόγο αυτό δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των νομισμάτων της παρούσας εργασίας. Η χρονολογία απόκρυψης του «θησαυρού», ορίζεται πριν το 27 π.Χ., λίγο πριν δηλαδή η Απολλωνία προβεί στην έκδοση νομισμάτων με την κεφαλή του Αυγούστου.

Για την νομισματική και οικονομική ιστορία της ίδιας της Ρώμης τις περισσότερες πληροφορίες αντλούμε από τους «θησαυρούς» Hoxharë 1979 και Απολλωνία 1975. Ο «θησαυρός» Hoxharë αποτελεί τον μοναδικό θησαυρό του γεωγραφικού πλαισίου, που μελετά η παρούσα εργασία, ο οποίος περιλαμβάνει αποκλειστικά ρωμαϊκά δηνάρια της ρεπουμπλικανικής περιόδου. Η χρονολογία απόκρυψης τον καθιστά ιδιαίτερα σημαντικό καθώς στον ελλαδικό χώρο

κυρας (Παυσ., 22.4), ή και των δύο μαζί (Στραβ., 7. 316) ή τέλος δεν αναφέρεται καθόλου και μνημονεύεται απλά με το όνομά της ως ελληνική αποικία (Ψεδο-Σκυλαξ, *Περίπλους*, 26). Ο Στέφανος Βυζάντιος παραδίδει ένα ακόμα όνομα για την Απολλωνία, το οποίο συνδέεται με τον ιδρυτή της: «*Γυλάκεια, ούτως έκαλεϊτο ή τής Υλλυρίας Απολλωνία, από Γύλακος Κορινθίου. τὸ έθνικὸν Γυλακεύς*, (G214.9)». Το όνομα Γυλάκεια δεν απαντά σε καμία γραμματειακή πηγή, αλλά έχει βρεθεί επιγραφή από την Απολλωνία, όπου γίνεται αναφορά στο *Γυλάκειον Πεδίο*ν, βλ. Ceka, 2008, υποσημ. 3, 69.

¹⁸⁰ FGtH 90 F.130,45 «*Απολλωνιάτας δε τότε <τε> έπήνθησε και παρελθὼν εἰς την άρχήν έλευθερίαν τε αυτοῖς και άτέλειαν άλλας τε οὐκ όλίγας χάριτας έπιδούς και ευδαίμονα την πόλιν εν τοῖς μάλιστα ποιήσας*».

¹⁸¹ Η μεταρρύθμιση στο νομισματικό σύστημα της Απολλωνίας θα πρέπει να έλαβε χώρα μεταξύ των ετών 38-36 π.Χ., βλ. Gjongecaj 2014, 339-341.

¹⁸² Στην εμπρόσθια όψη απεικονίζεται πλέον η δάφνηνη κεφαλή του θεού Απόλλωνα και ως οπισθότυπο φέρουν 3 Νύμφες να χορεύουν πιασμένες χέρι-χέρι γύρω από τη φωτιά του Νυμφαίου, βλ. Ceka 2008, 96.

¹⁸³ Βλ. παρακάτω.

¹⁸⁴ Gjongecaj 2014, 207-212· Dautaj 1984, 131-169.

«θησαυροί» με ρεπουμπλικανικά δηνάρια της εποχής αυτής έχουν ανακαλυφθεί μόνο στην περιοχή της Αιτωλίας (IGCH 317, IGCH 271) αλλά σε πολύ μικρή ποσότητα, ενώ συνυπάρχουν και με τοπικά νομίσματα, γεγονός που δείχνει ότι το ρωμαϊκό νόμισμα είχε ήδη γίνει αποδεκτό από τον 2^ο αι. π.Χ.¹⁸⁵. Ο αμιγής όμως «θησαυρός» Hoxhař 1979 δεν αποτελεί σαφή ένδειξη για το εάν είχε γίνει ήδη αποδεκτό το ρωμαϊκό νόμισμα από τον 2^ο αι. π.Χ. Τα νομίσματα καλύπτουν μια συνεχή χρονική περίοδο από το 199 π.Χ. έως το 111 π.Χ., η οποία διακόπτεται μόνο μεταξύ των ετών 155-143 π.Χ.¹⁸⁶ (αλλά απαντούν στο «θησαυρό» της Απολλωνίας, βλ. κατάλογο). Οι εικονογραφικοί τύποι των νομισμάτων του «θησαυρού» αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών και επιβεβαιώνουν την νομισματική και οικονομική ιστορία της Ρώμης.

Οι επιγραφές και οι εικονογραφικοί τύποι των αρχαίων νομισμάτων αναφέρονταν είτε στην αρχή που ήταν υπεύθυνη για την έκδοση των νομισμάτων ή μετέφεραν μηνύματα εκ μέρους της αρχής. Η Ρώμη από την στιγμή που ξεκίνησε να εκδίδει νομίσματα υιοθέτησε την ελληνική νοοτροπία, σχετικά με το εικονολόγιο των νομισμάτων, με αποτέλεσμα οι εικονογραφικοί τύποι να αναφέρονται αποκλειστικά στην Ρώμη και τους θεούς της. Όταν ξεκίνησε να εκδίδεται το δηνάριο το 211 π.Χ. ως εμπροσθότυπο έφερε την κεφαλή της Ρώμης και στην πίσω όψη απεικονίσθηκαν οι Διόσκουροι έφιπποι¹⁸⁷.

Η επιγραφή ROMA στα δηνάρια των «θησαυρών» που μελετάμε αναγράφεται στον οπισθότυπο αλλά και στον εμπροσθότυπο επιβεβαιώνοντας την αλλαγή που σημειώθηκε από το 136 π.Χ. έως το 108/7 π.Χ., με την επιγραφή να απαντά και στην εμπρόσθια όψη για να ταυτίσει την εικονιζόμενη μορφή¹⁸⁸. Από το 106 έως το 81/0 π.Χ. η επιγραφή ROMA συνδέεται με άλλες κεφαλές και παύει να βρίσκεται δίπλα στην γυναικεία κρανοφόρο κεφαλή, ενώ από το 81/0 π.Χ. αναγράφεται πλέον πολύ σπάνια. Οι νέοι εικονογραφικοί τύποι που αντικατέστησαν την κεφαλή της Ρώμης ήταν πολλοί, καθώς από το 110-44 π.Χ. απαντούν πάνω από 50 διαφορετικοί. Ορισμένοι εξ αυτών δεν εμφανίζονται συχνά, ενώ αντίθετα ο Jupiter, η Juno και ο Mars αρκετά συχνότερα. Παρατηρείται επίσης το φαινόμενο να απεικονίζονται σύμβολα (κεραυνός, σκήπτρο,

¹⁸⁵ Στον χώρο της Πυράς του Ηρακλέους ανακαλύφθηκαν ρωμαϊκά χάλκινα νομίσματα του 3^{ου} αι. π.Χ., τα οποία αποτελούν τυχαία ευρήματα, βλ. Παπαγεωργιάδου-Μπάνη 1996, 220-221.

¹⁸⁶ Gjongecaj 2014, 183.

¹⁸⁷ Τα Κύπρια έπη αναφέρουν για τους Διόσκουρους ότι ήταν δίδυμα ετεροθαλή αδέρφια, με τον Κάστορα να έχει πατέρα τον Τυνδάρω με καταγωγή από τη Λακωνία, άρα ήταν θνητός, και ο Πολυδεύκης τον Δία, συνεπώς αθάνατος. Μητέρα τους ήταν η Λήδα και αδερφές τους η ωραία Ελένη και η Κλυταιμνήστρα, βλ. LIMC III, 567. Όσον αφορά το θάνατό τους ο Ευριπίδης (*Ελένη* 137-142) παραθέτει δυο εκδοχές, σύμφωνα με τη πρώτη μετατράπηκαν σε αστρικές θεότητες και με βάση τη δεύτερη, αυτοκτόνησαν από ντροπή για την αδερφή τους Ελένη. Η επιλογή των Διοσκούρων, ως εικονογραφικός τύπος των δηναρίων, οφείλεται στην πίστη των Ρωμαίων ότι τα δυο αδέρφια προστάτεψαν το στρατό του υπάτου Postumius, εξασφαλίζοντας την νίκη κατά τη διάρκεια της μάχης εναντίον των Λατίνων και των γιων του Tarquinius Superbus, στη λίμνη της Ρηγύλλης το 496 ή 493 π.Χ. Μετά από αυτή την συμπολοκή οι Διόσκουροι εμφανίστηκαν στην Αγορά της Ρώμης, φορώντας κωνικά καπέλα στο οποίο ήταν τοποθετημένο ένα αστέρι. Λέγεται ακόμα ότι κατά την διάρκεια της μάχης οι δυο νέοι πάνω στα άσπρα τους άλογα πολέμησαν γενναία στο πλευρό των Ρωμαίων¹⁸⁷ κι αυτή τη σκηνή αποτυπώνει ο οπισθότυπος των δηναρίων, βλ. Stevenson 1889, 331· LIMC III, 567.

Κατά τον 2^ο αιώνα π.Χ. ένας νέος εικονογραφικός τύπος εμφανίζεται παράλληλα με τους Διόσκουρους, η Luna πάνω σε συνωρίδα και το 157 π.Χ. η Νίκη πάνω σε συνωρίδα. Η επιλογή του νέου εικονογραφικού τύπου σύμφωνα με τον Crawford (1974, 721) αντικατοπτρίζει την κυριαρχία της Ρώμης στην Μεσόγειο μετά την μάχη της Πύδνας.

¹⁸⁸ Την περίοδο αυτή οι επιγραφές σύμφωνα με τον Crawford (1974, 724) χρησιμοποιούνται στην ταύτιση των εικονιζόμενων προσώπων

κηρύκειο, τρίαίνα), που ανήκουν ή ταυτίζουν συγκεκριμένη θεότητα, αυτόνομα κι όχι πλέον με σκοπό για να ταυτίσουν την θεότητα που συνοδεύουν, καθώς αρκετές φορές είναι διαφορετική, αλλά για να υποδηλώσουν εκτεταμένες δυνάμεις που αποδίδονται σε όποιον θεό απεικονίζεται παράλληλα με αυτά¹⁸⁹.

Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του νομίσματος του L. Marcius Philippus 113/112 π.Χ. (RRC 293/1), το οποίο φέρει ως εμπροσθότυπο την κεφαλή του βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππου Ε΄, όπου εμφανίζεται το μονόγραμμα της Ρώμης. Σε αυτή την περίπτωση δεν ταυτίζει την εικονιζόμενη μορφή καθώς αυτή ταυτίζεται από το γράμμα Φ κάτω από το πηγούνι και το χαρκτηριστικό κράνος που είναι διακοσμημένο με κέρατα αίγας¹⁹⁰. Η επιλογή του τύπου υπαινίσσεται το *cognomen* του άρχοντα, ενώ ως οπισθότυπο επιλέγει να απεικονίσει το άγαλμα ενός ιππέα που κρατάει στο χέρι κλαδί δάφνης, το οποίο παραπέμπει σε έναν *triumphator*, ενδεχομένως τον ύπατο Q. Marcius Tremulus (306 π.Χ.), το άγαλμα του οποίου στεκόταν μπροστά από τον ναό των Διοσκούρων, θέλοντας να ανακαλέσει στην μνήμη τον θρίαμβο που τελέστηκε από κάποιον πρόγονό του (*mos majorum*). Νωρίτερα το 129 π.Χ. ο Q. Philippus, εγγονός του υπάτου Q. Marcius Philippus (186 π.Χ.) απεικόνισε ως δευτερεύον σύμβολο ένα κράνος με κέρατα αίγας (RRC 259/1), υποδηλώνοντας τις φιλικές σχέσεις της οικογένειάς του με τον Φίλιππο Ε΄¹⁹¹. Εκτός από την δημόσια προβολή των κατορθωμάτων της οικογένειας, το νόμισμα παραπέμπει και στην πολιτική κατάσταση της περιόδου, καθώς ως οπισθότυπο το νόμισμα φέρει έναν ιππέα, έναν από τους Διόσκουρους, τον Κάστορα¹⁹², και η έκδοση συνδέεται χρονολογικά, κατά τον Crawford, με το *plebiscitum reddendorum equorum* (129 π.Χ.) σύμφωνα με το οποίο οι Συγκλητικοί απαγορευόταν να διατηρούν *equus publicus*¹⁹³. Αξιοσημείωτο είναι επίσης το νόμισμα του M. Porcius Laeca (RRC 270/1), ο εικονογραφικός τύπος του οποίου, σύμφωνα με τον Crawford¹⁹⁴, παραπέμπει στις *Leges Porciae de Provocatione*. Συνεπώς τα νομίσματα γνωστοποιούσαν και πολιτικά μηνύματα.

Η τάση που επικρατούσε στον πολιτικό ανταγωνισμό για αυτοπροβολή, είχε προκαλέσει την σκόπιμη έκθεση της ατομικής αξίας σε διάφορες πολιτικές διαδικασίες, όπως λόγου χάρη οι εκλογές. Τα προσωπικά σύμβολα που επιλέγονταν από τους *monetales*¹⁹⁵ αφορούσαν κυρίως την

¹⁸⁹ Luce 1968, 26.

¹⁹⁰ Λιβ. 27.33.2-3 «*qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem inlatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeae praefregit; id inventum ab Aetolo quodam perlatumque in Aetoliam ad Scerdi-laedum, cui notum erat insigne galeae, famam interfecti regis vulgavit*».

¹⁹¹ Crawford 1974, 285.

¹⁹² Οι Ρωμαίοι επιλέγουν τον Κάστορα, λόγω της πολεμικής του ιδιότητας, ενώ ο Πολυδεύκης διακρίνεται κυρίως για τον ρόλο του στην απονομή της δικαιοσύνης, βλ. LIMC III, 567. Ο Κάστωρ περιγράφεται κι από τον Όμηρο ως ιππέας (Ιλ. 3.236).

¹⁹³ Crawford 1974, 285.

¹⁹⁴ Crawford 1974, 293.

¹⁹⁵ Την ύπαρξη του αξιώματος επιβεβαιώνει ο Κικέρωνας «*minoris magistratus partiti iuris plures in ploera sunt... aes argentum aurum publice signant (de leg. 3.6)*» και «*Treviros vites censeo. audio capitalis esse; malle 'aere, argento, auro' essent (fam. 7.13.2)*». Ο πλήρης τίτλος τους σύμφωνα με τον Crawford θα πρέπει να ήταν ίδιος με εκείνον που ίσχυε κατά την ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο «*Tremvir aere argento auro flando feriundo*» το οποίο συναντάται νωρίτερα σε δηνάριο που χρονολογείται το 44 π.Χ. (RRC 480) με την συντομογραφία *III VIR A.A.A.F.F.*, ο αριθμός αυξήθηκε από τον Καίσαρα σε 4 αλλά κατά την αυτοκρατορική περίοδο επανήλθε στους 3,

καταγωγή τους¹⁹⁶ ή κάποια προστάτιδα θεότητα. Λόγοι που οδήγησαν σε μια προσωπική επιλογή εικονογραφικών τύπων υπήρξαν η έντονη διαμάχη μεταξύ της ολιγαρχίας, καθώς και η θέσπιση της Lex Gabinia το 139 π.Χ., η οποία εισήγαγε την μυστική ψηφοφορία στην εκλογή των αρχόντων¹⁹⁷. Η νομοθεσία αυτή είχε ως αποτέλεσμα οι υποψήφιοι να χρησιμοποιούν τα νομίσματα για αυτοπροβολή, εφόσον πλέον δεν μπορούσαν να χειραγωγούν τους ψηφοφόρους όπως συνηθιζόταν μέχρι τότε μέσω της ψηφοφορίας με ανάταση των χεριών¹⁹⁸. Το νόμισμα του P. Licinius Nerva (RRC 292/1) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τόσο για τη θέσπιση του νόμου όσο και ως χρήση του νομίσματος ως μέσο αυτοπροβολής.

Τα εμβλήματα και τα ονόματα των ισχυρών οικογενειών άρχισαν να εμφανίζονται πρώτα συντετμημένα, στη συνέχεια έλαβαν πληρέστερη μορφή σε βάρος της επιγραφής ROMA. Τα κατορθώματα των προγόνων από τους πολέμους (*mos majorum*) αποτελούσαν το κυριότερο προπαγανδιστικό μήνυμα που μετέφεραν τα νομίσματα των *monetales*¹⁹⁹. Οι σπουδαίες πράξεις των προγόνων δημιουργούσαν προκατάληψη υπέρ της αξιοπιστίας των απογόνων τους και θεωρούνταν ως εγγύηση της επιτυχούς πολιτικής τους σταδιοδρομίας. Η δημόσια προβολή της κοινωνικής θέσης μπορούσε να λάβει διάφορες μορφές όπως τελετουργική, ρητορική, αρχιτεκτονική, κ.ά. Όλες αποσκοπούσαν στο να υπενθυμίζουν στους σύγχρονους τους και στο σύνολο του ρωμαϊκού λαού την κοινωνική και πολιτική θέση της εκάστοτε ισχυρής οικογένειας²⁰⁰. Η επιλογή εικονογραφικών τύπων που προβάλλουν τα κατορθώματα των προγόνων ήταν μια συνήθης πρακτική και δεν λείπει ούτε από τα ανώνυμα δηνάρια. Τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το νόμισμα που χρονολογείται το 128 π.Χ. που φέρει ως οπισθότυπο μια θεότητα πάνω σε συνωρίδα κι από κάτω κεφαλή ελέφαντα. Η κεφαλή του ελέφαντα ανακαλεί στην μνήμη την νίκη του L. Caecilius Metellus εναντίον του Καρχηδόνιου Ασδρούβα (Hasdrubal) στην πόλη Πάνορμο το 250 π.Χ. Ο άρχοντας που ήταν υπεύθυνος για την έκδοση του νομίσματος, σύμφωνα με τον Crawford θα ήταν ο L. Caecilius Metellus Diadematus ή ο L. Caecilius Metellus Delmaticus, ενώ και οι δύο μερικά χρόνια αργότερα ανήλθαν στο αξίωμα του υπάτου. Το επόμενο έτος η κεφαλή του ελέ-

βλ. Crawford 1974, 599. Σύμφωνα με τον Mattingly (1967, 29-31) την θέση αυτή αναλάμβαναν νέοι που προέρχονταν από οικογένεια συγκλητικών, στην ηλικία των 27 ετών μετά την στρατιωτική τους θητεία, σηματοδοτώντας το προπαρσκευαστικό βήμα για την ανάληψη στην συνέχεια υψηλότερων αξιωμάτων στο *cursus honorum*. Αντίθετα ο Crawford (1974, 602) υποστηρίζει ότι το αξίωμά τους δεν τους εξασφάλιζε την είσοδο στην Σύγκλητο. Κυρίως μετά τον Σύλλα οι *monetales* πέτυχαν αρκετά σημαντική πολιτική καριέρα και η θέση τους χρησιμοποιήθηκε από τις πολιτικές παρατάξεις για προπαγανδιστικούς λόγους. Ο Hamilton (1969, 191-2) υπολόγισε ότι οι 25 από τους 46 *monetales* (δηλαδή το 54%) σημείωσαν επιτυχημένη πολιτική σταδιοδρομία. Υπολόγισε ότι από το 150-125 π.Χ. από τα 46 ονόματα *monetales* που παραθέτει ο Crawford μόνο 5 σημείωσαν κατοπινή επιτυχημένη πολιτική σταδιοδρομία (δηλαδή το 11%), από το 124-92 π.Χ. οι 17 από τους 68 (25%), από το 91-79 π.Χ. οι 6 από τους 30 (20%), από το 78-49 π.Χ. οι 25 από τους 46 (54%)

¹⁹⁶ Συχνά επιλέγεται ως εικονογραφικός τύπος η Venus σε μια προσπάθεια σύνδεσης του άρχοντα με τη *familiae Troianae*, RRC 205/1, RRC 313/1, RRC 320/1.

¹⁹⁷ Evans 1991, 111-118.

¹⁹⁸ Για τα προπαγανδιστικά μηνύματα που γνωστοποιούσαν το νομισματικό εικονολόγιο και οι συνοδευτικές επιγραφές των νομισμάτων στην αρχαιότητα βλ. Λιάμπη 2017b, 226-227.

¹⁹⁹ Alföldi 1956, 71-73· σε ορισμένες εκδόσεις εικονίζεται ο ίδιος ο εχθρός ή αναγράφεται το όνομα του αντιπάλου, βλ. RRC 263, RRC 264, RRC 425 και RRC 426.

²⁰⁰ Αντίθετα ο Meadows και ο Williams (2001, 42), αντιλαμβάνονται τις νέες εξελίξεις στην τυπολογία των νομισμάτων στα τέλη του 2^{ου} αιώνα π.Χ., όχι ως προπαγάνδα, τουλάχιστον με την έννοια της μετάδοσης ενός πολιτικού μηνύματος, αλλά της διάδοσης της μνήμης.

φαντα απαντά ως επίσημα μακεδονικής ασπίδας σε νόμισμα του M. Caecilius Q.f Q.n Metellus, το οποίο παραπέμπει σε δύο διαφορετικά ιστορικά-πολεμικά γεγονότα, του 250 π.Χ., αλλά και του 148 π.Χ. όταν ο πατέρας του, Q. Caecilius Metellus Macedonicus, νίκησε τον Φίλιππο Στ' Ανδρίσκο στην Μακεδονία.

Στα νομίσματα συναντάμε επίσης διάφορα σημεία, είτε πρόκειται για γράμματα, είτε για αριθμούς, είτε για σύμβολα. Κάποιες φορές απαντούν μόνο στον εμπροσθότυπο, άλλοτε μόνο στον οπισθότυπο ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις που απαντούν και στις δύο όψεις των νομισμάτων²⁰¹. Η εντατικοποίηση της πρακτικής αυτής ξεκίνησε κυρίως από το 170 π.Χ. στο νομισματοκοπείο της Ρώμης και ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι παράλληλα με αυτά εκδίδονταν και ανώνυμα νομίσματα²⁰². Ο εικονογραφικός τους τύπος δεν διαφέρει από τα δηνάρια που φέρουν το όνομα ή κάποιο σύμβολο των αρχόντων. Ιδιαίτερη εντύπωση προξενεί το ανώνυμο δηνάριο (RRC 287/1) που βρέθηκε στο «θησαυρό» του Hoxharë, το οποίο κόπηκε σε μια περίοδο κατά την οποία είχε παγιωθεί η πρακτική να αναγράφουν τα ονόματά τους οι άρχοντες.

Από το 136 π.Χ. (δηλαδή τρία χρόνια μετά την ψήφιση της Lex Gabinia) έως το 124 π.Χ., όταν σημειώθηκε ξαφνική επιστροφή στους τύπους με δημόσιο χαρακτήρα, οι εικονογρα-

²⁰¹ Τα πρώτα σύμβολα ελέγχου πάνω σε δηνάρια απαντούν σε νομίσματα του N.Fabius Pictor το 126 π.Χ., τα οποία έφεραν γράμματα που, σύμφωνα με τον Crawford (1966, 18-23), χρησιμοποιήθηκαν για να ταυτίσουν την κάθε σφραγίδα ξεχωριστά κι όχι για να καθορίσουν τον τρόπο που συνδέονταν οι δύο σφραγίδες μεταξύ τους. Ο Sydenham (1952, 31-34) υποστήριξε ότι αυτά τα σύμβολα αντιπροσώπευαν «κάποιο είδος ελέγχου στο νόμισμα», που χρησιμοποιήθηκε για «ρύθμιση της παραγωγής νομισμάτων» και θεώρησε ότι η επιλογή των σημάτων «αφηνόταν στην διακριτική ευχέρεια των monetales» οι οποίοι τα χρησιμοποίησαν για προπαγάνδα ή διαφήμιση και είχε χαρακτηρίσει ορισμένες εκδόσεις ως «συλλέκτες ψήφων» Στην έρευνά του ο Mattingly (1928, 37), για τα ρωμαϊκά νομίσματα και τα σύμβολα ελέγχου, αναφέρει ότι αποσκοπούσαν στον «αποτελεσματικό έλεγχο του νομισματοκοπείου», υποδηλώνοντας σφραγίδες, χρονικές περιόδους ή συγκεκριμένο εργοδηγό ή εργάτη. Ο Hersh (1952, 55-63) θεώρησε ότι κάθε σύμβολο αντιπροσώπευε μια ξεχωριστή κατανομή των μετάλλων σε έναν συγκεκριμένο υπάλληλο νομισματοκοπείου και διέκρινε σε αυτά μια προσπάθεια να δημιουργήσουν μια μέθοδο ελέγχου της παραγωγής πολύ μεγάλων εκδόσεων. Τον 2ο αιώνα π.Χ. σημειώθηκε σημαντική αύξηση της συμμετοχής των *publicani* στις ρωμαϊκές οικονομικές υποθέσεις, τόσο στον παραδοσιακό τους ρόλο, της συλλογής των φόρων, καθώς και στην παροχή αγαθών και υπηρεσιών στο κράτος. Μια από αυτές τις υπηρεσίες πρέπει να ήταν και η έκδοση νομισμάτων, σε μια περίοδο που παρατηρείται τεράστια παραγωγή και η σήμανση των σφραγίδων θα αφορούσε τις εκδόσεις που γίνονταν εκτός του νομισματοκοπείου, γεγονός που θα εξηγούσε την παράλληλη παρουσία τόσο νομισμάτων που έφεραν κάποιο σήμα όσο και μη (Witshonke, 2011, 82). Έχει υποστηριχθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η κιβδηλοποίηση προήλθε σκόπιμα από το κρατικό νομισματοκοπείο (Babelon 1885-6, τομ. 1, liii-lv.), κάτι το οποίο απορρίπτει κατηγορηματικά ο Crawford (Crawford 1968, 55). Ο νόμος της Ρώμης σχετικά με την παραχάραξη ενσωματώθηκε από τον Σύλλα περίπου το 81 π.Χ. της *lex Cornelia de falsis* (Crawford 1968, 57-58), αλλά ενδεχομένως αυτός ο νόμος απλώς επισημοποίησε μια ήδη υπάρχουσα παράδοση (Cic. *In Ver.* ii,1,42,108 «*Multa videmus ita sancta esse legibus ut ante facta in iudicium non vocentur; Cornelia testamentaria, nummaria, ceterae complures, in quibus non ius aliquod novum populo constituitur, sed sancitur, ut, quod semper malum facinus fuerit, eius quaestio ad populum pertineat ex certo tempore*»). Η συχνότητα της παραχάραξης των νομισμάτων άρχισε να αυξάνεται το 130 π.Χ. και συνεχίστηκε σε μεγάλο βαθμό με διάρκεια που έφτανε μέχρι την αυτοκρατορική περίοδο (Sydenham 1952, xliii.). Ο Burnett (1987, 22-3) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα σήματα προφανώς αρχικά είχαν σκοπό να παρακολουθούν την παραγωγή των νομισμάτων και τις σφραγίδες που χρησιμοποιήθηκαν για να το χτυπήσουν, αλλά στη συνέχεια η σήμανση των καλουπιών κατέληξε να είναι περισσότερο μέρος ενός πειραματισμού πάνω στα νομίσματα αντί να αντιπροσωπεύει γνήσιες προσπάθειες βελτίωσης του ποιοτικού ελέγχου.

²⁰² Η πρακτική να τοποθετούν και οι άρχοντες διάφορα σύμβολα ή συντομογραφία του ονόματός τους, στα νομίσματα για την έκδοση των οποίων ήταν υπεύθυνοι, ξεκίνησε εκτός Ρώμης τυχαία, ως εξέλιξη των σημάτων των σφραγίδων, αλλά στην συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για να ασκηθεί έλεγχος στους άρχοντες, βλ. Crawford 1974, 725.

φικοί τύποι που κυριαρχούσαν σχετίζονταν με το *imperium* και την νίκη. Ο Crawford διαβλέπει σε αυτό το εικονολόγιο την ρωμαϊκή αντίληψη που συνέδεε την στρατιωτική αρετή με την καταλληλότητα ανάληψης ενός αξιώματος²⁰³. Παρατηρεί επίσης ότι το αξίωμα του *monetalis* άρχισε να χρησιμοποιείται για την αυτοπροβολή των αρχόντων που ήθελαν να ανέλθουν στο *cursus honorum*, στο αξίωμα του αγορανόμου (*aediles*), το οποίο μεταξύ των αρμοδιοτήτων του ήταν υπεύθυνο και για την διανομή του σιταριού στο λαό. Σύμφωνα με τον Crawford το στοιχείο αυτό επιβεβαιώνουν οι εκδόσεις των νομισμάτων που αποκαλούνται *aedilician* και φέρουν ως δευτερεύον σύμβολο ένα σιτάρι, ως ένδειξη για το τί μπορούν να κάνουν όταν εκλεγούν αγορανόμοι²⁰⁴. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν τα νομίσματα του T. Cloelius 128 π.Χ. (RRC 260/1) και του Cn. Domitius Calvinus 128 π.Χ. (RRC 261/1), όπου απεικονίζεται το σιτάρι, ενώ στον δεύτερο εκτός από το σιτάρι φέρει και παράσταση αγώνα με άγριο θηρίο, την διοργάνωση του οποίου αναλάμβαναν οι *aediles*. Ένα επιπλέον στοιχείο που αντλούμε από τους δυο πολυπληθές «θησαυρούς» με ρεπουμπλικανικά δηνάρια (του Hoxharë και της Απολλωνίας) και που επιβεβαιώνει την νομισματική ιστορία του ρωμαϊκού κράτους είναι η αναπροσαρμογή του δηναρίου που πραγματοποιήθηκε το 141 π.Χ., με αποτέλεσμα η αξία του να ισοδυναμεί με 16 ασσάρια (RRC 224, RRC 225). Μια αλλαγή που ο Crawford συνδέει με τις μεθόδους πληρωμής του στρατού²⁰⁵ και το 91 π.Χ. όταν, ενώπιον της απειλής του επικείμενου Συμμαχικού πολέμου, ψηφίστηκε η *Lex Papiria* που προέβλεπε την μείωση της αξίας του χαλκού και την αναβίωση των *sestertii*²⁰⁶, με σκοπό την διευκόλυνση των καθημερινών συναλλαγών (RRC 340/3a, 3b και Pliny NH 33.13.46). Κατά μια άποψη ο Livius Drusus πρότεινε την υποτίμηση του νομίσματος, γεγονός που μπορεί να υποδηλώνει ότι τα αποθέματα του κρατικού ταμείου είχαν εξαντληθεί²⁰⁷ ωστόσο ο Crawford υποστηρίζει ότι η πρόταση δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ²⁰⁸. Το επίσημο νόμισμα κοβόταν από μέταλλο που ανήκε στο ρωμαϊκό κράτος²⁰⁹. Υπάρχουν ορισμένες εκδόσεις που δηλώνουν ότι τα νομίσματα κόπηκαν *ex argento publico*²¹⁰. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επιση-

²⁰³ Crawford 1974, 728

²⁰⁴ Crawford 1974, 729.

²⁰⁵ Crawford 1974, 624-625.

²⁰⁶ Crawford 1974, 594 και 611.

²⁰⁷ Barlow 1980, 203.

²⁰⁸ Crawford 1968, 57-59.

²⁰⁹ Σύμφωνα με τον Λίβιο (392.2.1 «*id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta intertrimentum argenti expleverunt*») τα αργυρά νομίσματα των Ρωμαίων διατηρούσαν υψηλού βαθμού καθαρότητας μετάλλου καθώς ο άργυρος που εισέρρεε στο κρατικό ταμείο ελεγχόταν από τους *quaestors*. Σε ελάχιστες εξαιρέσεις παρατηρήθηκε εσκεμμένη υποτίμηση, κατά την διάρκεια του Β' Καρχηδονιακού πολέμου, κατά την διάρκεια των συγκρούσεων του Μάριου με τον Σύλλα και στην νομισματοκοπία του Μάρκου Αντώνιου, ιδιαίτερα στην σειρά των λεγεώνων, βλ. Crawford 1974, 569-571.

²¹⁰ Ο Sydenham (1952, xlix) είχε εκτιμήσει ότι η επιγραφή αυτή υποδηλώνει απλώς την πηγή του μετάλλου από το οποίο χτυπήθηκαν τα νομίσματα χωρίς να εξηγεί ωστόσο γιατί απαντά μόνο σε συγκεκριμένες εκδόσεις. Ο Crawford (1974, 605) διέκρινε σε αυτές τις εκδόσεις, οι οποίες απαντούν πρώτη φορά χρονολογικά, σύμφωνα με τον ίδιο, μεταξύ των ετών 102-100 π.Χ., την επίδραση των λαϊκών διεκδικήσεων εκείνης της εποχής με έμφαση στα δικαιώματα των ανθρώπων καθώς και την έκφραση της συμπάθειας που έδειχναν οι *monetales* προς το πρόσωπο του Γάιου Μάριου. Ο Crawford διέκρινε συνολικά 8 τέτοιες εκδόσεις, ενώ αργότερα ο Barlow (1978, 296-302) πρόσθεσε σε αυτή τη κατηγορία και την έκδοση του L. Caesius 112-111 π.Χ. (RRC 298) αναλύοντας το μονόγραμμα του εμπροσθοτύπου σε a(rgento) p(ublico), το οποίο ο Crawford είχε συνδέσει με τον θεό Απόλλωνα. Αφού πρώτα επιχείρησε να ερευνήσει εάν η κάθε έκδοση συνδεόταν με οικονομικές πιέσεις που αντιμετώπιζε το ρωμαϊκό κράτος την αντίστοιχη χρονική περίοδο, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι όλα τα νομίσματα *ex argento publico* συν-

μανθεί ότι η πρώτη έκδοση που ανήκε στον C. Fabius 102 π.Χ. (RRC 322/1a)²¹¹ απαντά σε «θησαυρούς» που εξετάζουμε στη παρούσα εργασία (Βίλλυδα 1990, Τίρανα 1963, Απολλωνία 1975).

Κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού Πολέμου (91-87 π.Χ.) κυριάρχησε η αναφορά σε σύγχρονά τους γεγονότα ενώ για πρώτη φορά κόπηκαν νομίσματα από ιδιώτες Ρωμαίους που δεν είχαν την εξουσία αυτή²¹². Την περίοδο αυτή κυριαρχούν κυρίως εικονογραφικοί τύποι με αναφορά και πάλι στο *imperium* (RRC 356/1c, 357/1b, 372/2). Υιοθετήθηκε επίσης ως εικονογραφικός τύπος η κεφαλή του Απόλλωνα²¹³ ο οποίος κατά την περίοδο της Τριανδρίας συνδεόταν στενά με την *libertas*, κι εφόσον ο Σύλλας διατεινόταν ότι ήταν υπερασπιστής της *libertas*, ο Crawford οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι ο θεός Απόλλωνας στα νομίσματα το 80 π.Χ. διακηρύττει μια σύνδεση με την *libertas*, εξυπηρετώντας πάντα ατομικούς στόχους και επιθυμίες²¹⁴. Μάλιστα θα επαναφέρει τον εικονογραφικό τύπο της Ρώμης που είχε σταματήσει για ένα διάστημα να απεικονίζεται, θέλοντας να επισημάνει ότι οι προσωπικοί του στόχοι ταυτίζονται με εκείνους της *res publica*. Τα έτη μεταξύ 70-60 π.Χ. ο Πομπήιος είναι εκείνος που θα ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή στην επιλογή των εικονογραφικών τύπων, μεταξύ όμως των ετών 60-50 π.Χ. σημειώνεται η αναβίωση των εικονογραφικών τύπων του Σύλλα.

Ο «θησαυρός» της Απολλωνίας λόγω της τεράστιας ποσότητας νομισμάτων που περιέχει ασφαλώς τον καθιστά έναν από τους πιο σημαντικούς για την μελέτη της ίδιας της οικονομικής ιστορίας της Ρώμης αλλά και για την κυκλοφορία των δηναρίων στην ανατολική ακτή της Αδριατικής. Αποτελεί έναν από τους μεγαλύτερους «θησαυρούς» ρωμαϊκών δηναρίων των ρεπουμπλικανικών χρόνων που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα εκτός Ιταλίας²¹⁵ και η αξία του είναι εξαιρετικά μεγάλη καθώς μπορεί να δώσει απαντήσεις όχι μόνο σε ζητήματα νομισματικά αλλά και οικονομικά, ιστορικά και χρονολογικά. Μεγάλη εντύπωση όμως προξενεί η απουσία στον «θησαυρό» είτε δραχμών είτε δηναρίων της Απολλωνίας, με τα οποία το ρωμαϊκό δηνάριο συνυπάρχει σε άλλους «θησαυρούς». Η μεγαλύτερη ποσότητα των νομισμάτων του «θησαυρού» καλύπτει τα γεγονότα από το ξεκίνημα του Συμμαχικού πολέμου έως το 45 π.Χ. περιλαμβάνοντας δηλαδή και τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ του Καίσαρα και του Πομπήιου. Η οικονομική κατάσταση της Ρώμης μεταξύ 92-80 π.Χ., κατά την διάρκεια δηλαδή του Συμμαχικού πολέμου και

δέονταν με την ανάμειξη του ρωμαϊκού στρατού σε πολέμους με γαλατικές φυλές. Συνεπώς εικάζει ότι το *sanctius aerarium* εξασφάλισε τον απαιτούμενο όγκο μετάλλου, το οποίο είχε ιδρυθεί για να χρηματοδοτεί εκστρατείες κατά των Γαλατών. Ο Λιβιος (27.10.11) αναφέρει ότι σε εξαιρετικές περιπτώσεις γινόταν χρήση του *sanctius aerarius*, «*cetera expedientibus quae ad bellum opus erant, consulibus aurum vicensimarium, quod in sanctiore aerario ad ultimos casus servabatur*».

²¹¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση του εικονογραφικού τύπου της Κυβέλης με την σταδιοδρομία του Μάρκιου, ο οποίος φαίνεται να επηρεάζει την επιλογή των εικονογραφικών τύπων των νομισμάτων εκείνης της περιόδου, βλ. επίσης RRC 326/1.

²¹² Crawford 1974, 731.

²¹³ Ο Luce (1968, 25-39) υποστήριζε ότι η απεικόνιση της κεφαλής του Απόλλωνα στα νομίσματα της συγκεκριμένης περιόδου αποτελούσε σύμβολο των *populares*.

²¹⁴ Crawford 1974, 732 «It is difficult not to see in this traces of a new, individualistic attitude towards the *res publica*, an attitude which is incompatible with the collective ideology of oligarchic rule and which eventually finds expression in autocracy».

²¹⁵ Crawford 1969, 43-142.

των εμφυλίων πολέμων, έχει μελετηθεί από τους ιστορικούς με βάση τη στατιστική μελέτη των στρατιωτικών δυνάμεων των ετών αυτών²¹⁶ και στον υπολογισμό των σφραγίδων²¹⁷, ενώ την έρευνα συμπληρώνει και η μελέτη της πολιτικής κατάστασης²¹⁸. Οι στρατιωτικές δυνάμεις αποτελούσαν την μεγαλύτερη δαπάνη για το κρατικό ταμείο. Το διάστημα 92-1 π.Χ. ο ρωμαϊκός στρατός συγκροτούνταν από έξι λεγεώνες²¹⁹. Ο αριθμός των λεγεώνων διευρύνθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου²²⁰ ενώ ακόμα κι όταν άρχισε να τελειώνει ο πόλεμος και μειώθηκε ως ένα βαθμό ο αριθμός των λεγεώνων, οι εκστρατευτικές αποστολές του Σύλλα στην Ανατολή ήταν ιδιαίτερα δαπανηρές²²¹. Η εικόνα αυτή, της οικονομίας της Ρώμης, συμπληρώνεται και επιβεβαιώνεται και από τα νομισματικά τεκμήρια αυτών των ετών, κατά τη διάρκεια των οποίων οι σφραγίδες των εμπροσθοτύπων που χρησιμοποιήθηκαν ήταν 120 το 92 π.Χ. ενώ έφτασε τις 2.372 το 90 π.Χ. και μειώθηκε σε 807 κατά την λήξη του πολέμου²²². Ωστόσο, η εικόνα αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τα νομίσματα του «θησαυρού» της Απολλωνίας (βλ. γράφημα). Κατά τη διάρκεια των εμφυλίων πολέμων η οικονομική κατάσταση της Ρώμης περιγράφεται από τις γραμματειακές πηγές ακόμα πιο δυσχερής ωστόσο ο υπολογισμός των σφραγίδων από τον Crawford ανασκευάζει αυτή την άποψη, καθώς ο μέγιστος αριθμός τους έφτασε μόλις τις 657 σε αντίθεση με εκείνες του έτους 90 π.Χ. (Crawford 1974, πίν. L). Ωστόσο, δεν πρέπει να αγνοηθεί η μαρτυρία των γραμματειακών πηγών που κάνει λόγο για αξιοποίηση διαφόρων πηγών για την κάλυψη των αναγκών γεγονός που θα εξηγούσε την πτωτική εικόνα της έκδοσης νέων νομισμάτων²²³.

Την περίοδο των εμφυλίων πολέμων παρατηρούνται επίσης εκδόσεις *ex senato consulto*, οι οποίες σηματοδοτούν καταστάσεις έκτακτης ανάγκης στις οποίες βρισκόταν η Ρώμη και χρειάζονταν παραπάνω νομίσματα απ' ότι είχαν εξουσιοδοτηθεί στην αρχή της χρονιάς²²⁴. Τα

²¹⁶ Brunt 1971, 426-445

²¹⁷ Crawford 1974, 634-40 και 640-95.

²¹⁸ Badian 1964, 71-104.

²¹⁹ Σύμφωνα με τον Brunt (1971, 426-434), τρεις λεγεώνες στην Ισπανία, δύο Εντεύθεν των Άλπεων Γαλατία και μια στη Μακεδονία.

²²⁰ Ο Brunt (1971, 435-440), υπολογίζει ότι ο στρατός συγκροτούνταν από 19 λεγεώνες το 90 π.Χ., 32 το 89 και 17 το 88 π.Χ.

²²¹ Barlow 1980, 204· για τον υπολογισμό των ετήσιων δαπανών των λεγεώνων μεταξύ του 3^{ου} και του 1^{ου} αι. π.Χ. βλ. Crawford, 1974, πίν. LVIII, 696-7.

²²² Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Barlow (1980, 205), το έτος 89 π.Χ., κατά το οποίο ο αριθμός των λεγεώνων είχε αυξηθεί σημαντικά, ο αριθμός των σφραγίδων άρχισαν να μειώνονται σε αντίθεση με την χρονιά που προηγήθηκε, δηλαδή από 2.372 έφτασε στις 841, γεγονός που ίσως υποδεικνύει ότι η Ρώμη είχε αρχίσει να καλύπτει πλέον τις δαπάνες.

²²³ Val. Max. 7.6.4 «*senatus consulto aurea atque argentea templorum ornamenta, ne militibus stipendia deessent, conflata sunt*»· Pliny, NH 33.5.16 «*in eadem post annos CCCVII, quod ex Capitolinae aedis incendio ceterisque omnibus delubris C. Marius filius Praeneste detulerat, XIII pondo, quae sub eo titulo in triumpho transtulit Sulla et argenti VI. idem ex reliqua omni victoria pridie transtulerat auri pondo XV, argenti*».

²²⁴ Crawford 1974, 606-609· Ο Burnett (1977, 37-44, 57) διέκρινε συσχέτισμό, ακόμα και συγγένεια, μεταξύ ορισμένων *monetales* και των υπάτων είτε του ίδιου έτους είτε προηγούμενων χρόνων ((RRC 153 έτος 189-180 π.Χ. CN. CALP. = νομισματοκόπος, C. Calpurnius = ύπατος το 180 π.Χ., RRC 269 έτος 125 π.Χ. C. Metellus = νομισματοκόπος, Q. Caecilius Metellus = ύπατος το 123 π.Χ., RRC 343 έτος 89 π.Χ. M. Cato = νομισματοκόπος, L. Porcius Cato = ύπατος το 89 π.Χ.). Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι *monetales* δεν εκλέγονταν αλλά διορίζονταν από τους υπάτους και στο γεγονός αυτό αποδίδει και την επιρροή ορισμένων υπάτων όσον αφορά την επιλογή των εικονογραφικών τύπων εκτιμώντας ότι η έκδοση των νομισμάτων ανήκε στην εξουσία των υπάτων γι' αυτό και παραλεί-

νομίσματα με EX.S.C ξεκίνησαν στα τέλη του 2^{ου} αιώνα π.Χ. και φαίνεται η έκδοσή τους να εγκρίθηκε ξεχωριστά και σε κάποια άλλη χρονική στιγμή μέσα στο έτος²²⁵. Ο μεγαλύτερος όγκος αυτών των εκδόσεων απαντά μεταξύ 80 και 51 π.Χ., μια περίοδος οικονομικής κρίσης καθώς και πολιτικής εφόσον από το 60 έως το 50 π.Χ. μερικές φορές το έτος ξεκινούσε χωρίς να έχουν εκλεγεί άρχοντες. Υπό αυτές τις συνθήκες η Σύγκλητος δεν ήταν σε θέση να προβλέψει από την αρχή του έτους την ποσότητα των νομισμάτων που έπρεπε να κοπούν. Σύμφωνα με τον Πολύβιο ο έλεγχος των οικονομικών πόρων κατά την Ρεπουμπλικανική περίοδο ανήκε στην εξουσία της Συγκλήτου²²⁶. Παραδείγματα αυτών των εκδόσεων απαντούν σε όλους τους «θησαυρούς» που μελετάμε, με το πρώτο να χρονολογείται το 116/5 π.Χ. από το «θησαυρό» Hoxharë. Η χρονολογία της έκδοσης ταιριάζει με τις οικονομικές δαπάνες του κράτους για την οργάνωση της εκστρατείας της Ρώμης εναντίον του Ιουγούρθα, βασιλιά της Νουμιδίας (112-105 π.Χ.).

Η κατάσταση για τη Ρώμη επιδεινώθηκε τα επόμενα χρόνια, όταν ο Μιθριδάτης ΣΤ΄ Ευπάτωρ το 89 π.Χ. εισέβαλε στην Ασία και την κατέλαβε με αποτέλεσμα να διαταράξει τις εισοδηματικές εισροές προς το Ρωμαϊκό κράτος²²⁷. Ένας ακόμα παράγων που επιβάρυνε την οικονομική κατάσταση των ετών αυτών ήταν η πίεση που ασκούσαν οι πιστωτές στους οφειλέτες για την αποπληρωμή των χρεών τους²²⁸. Λίγα χρόνια πριν την έναρξη του εμφυλίου πολέμου το 51 π.Χ. η Σύγκλητος εφάρμοσε νόμο για τον περιορισμό των τόκων σε 12% καθώς είχαν αυξηθεί αρκετά λόγω των αυξημένων πολιτικών εντάσεων και του φόβου μπροστά στον επικείμενο πόλεμο²²⁹. Μετά την έναρξη του πολέμου σημειώθηκε επίσης μείωση της αξίας της γης με αποτέλεσμα η οικονομική κατάσταση πολλών Συγκλητικών και ιππέων να επιδεινωθεί²³⁰. Η οικονομική κρίση παρά τις εντατικές προσπάθειες του Καίσαρα από το 49-40 π.Χ. να αφαιρέσει από τους οφειλέτες το βάρος των χρεών δεν επιλύθηκε πλήρως, ενώ μετά τη δολοφονία του αναζωπυρώθηκε η πολιτική και οικονομική αβεβαιότητα. Εκείνο που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η τεράστια παραγωγή των νομισμάτων από το έτος 47-45 π.Χ. και συγκεκριμένα των εκδόσεων του Καίσαρα και του Palicanus. Ο μεγάλος αυτός όγκος νομισμάτων δε συνδέεται με τον Εμφύλιο

πεται το EX.S.C. από τους νομισματοκόπους, χωρίς ωστόσο να δίνει κάποια εξήγηση για τις περιπτώσεις όπου αναγράφεται και το όνομα του *monetalis* και το EX.S.C.

²²⁵ Crawford 1974, 606-609.

²²⁶ Πολύβ., 6.13.1 «καὶ μὴν ἡ σύγκλητος πρῶτον μὲν ἔχει τὴν τοῦ ταμείου κυρίαν».

²²⁷ Cic. *Leg. Man.* 19 «*Deinde quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti, amiserant, scimus Romae, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. A quo periculo prohibete rem publicam*».

²²⁸ Collins-Walsh 2015, 148-151, το πρόβλημα της πιστωτικής κρίσης επιχείρησαν να λύσουν το 88 π.Χ. ο L. Sullas και ο Q. Pompeius με την *Lex Cornelia Pompeia unciaria* και ο L. Valerius Flaccus με την *Lex Valeria de aere alieno*. Επακόλουθο της τελευταίας νομοθεσίας ήταν ο οφειλέτης να μπορεί για κάθε *sestertius* του χρέους να το αποπληρώνει με ένα *ass*. Με τις συνεχείς λήψεις μέτρων για την απαλλαγή των οφειλετών από την δυσχερή οικονομική θέση θα περίμενε κανείς οι πιστωτές να έχουν υποστεί ολέθρια καταστροφή, παρόλο αυτά όμως η ζημιά μετριάζεται από το γεγονός ότι είχαν δανείσει κατά τη διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου όταν το νόμισμα είχε υποστεί υποτίμηση, ενώ η είσπραξη των αποπληρωμών μετά τη λήξη του πολέμου έγινε με νόμισμα υψηλότερης αξίας, βλ. Barlow 1980, 216.

²²⁹ Collins-Walsh 2015, 153· Cic. *Att.* 7.11.1, ο Καίσαρας υποσχόταν να απαλλάξει τους οφειλέτες από τα χρέη μετά τη λήξη του πολέμου, προσελκύοντας με αυτό το τρόπο ένα μεγάλο αριθμό υποστηρικτών.

²³⁰ Collins-Walsh 2015, 154.

πόλεμο που είχε λήξει πριν ένα έτος, αλλά με τα ολέθρια αποτελέσματά του στην οικονομία του κράτους.

Με την έναρξη των εχθροπραξιών ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο ο έλεγχος της Συγκλήτου, όσον αφορούσε την νομισματοκοπία της Ρώμης, ουσιαστικά χάθηκε και οι δύο αντίπαλοι δεν δίστασαν να κόψουν νομίσματα εξυπηρετώντας ο καθένας τα συμφέροντά του. Ωστόσο ακόμα δεν επιχείρησε κανένας να τοποθετήσει το πορτραίτο του πάνω στο νόμισμα, παρά μόνο μετά τον θάνατο του Καίσαρα, όταν σημειώθηκε μετάβαση από μια δημοκρατική νομισματοκοπία σε δυναστική. Τα νομίσματα του Πομπήιου είχαν στρατιωτικό χαρακτήρα ενώ ο αντίπαλός του επιχειρεί μέσω των εικονογραφικών τύπων που επιλέγει να προωθήσει την δράση του για την διάσωση της ζωής των πολιτών σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει ο Crawford για τους τύπους που συνδέονται με το αξίωμά του, του *Pontifex Maximus*²³¹ ενώ οι *monetales* εικονογραφούν τύπους που εξυμνούσαν τον Καίσαρα. Μετά το θάνατο του Καίσαρα, ο Οκταβιανός και ο Αντώνιος απεικόνισαν στα νομίσματα τόσο δικά τους πορτραίτα όσο και του Καίσαρά ή σύμβολά του, επιδιώκοντας να συνδεθούν μαζί του. Το 43 π.Χ. η σύσταση της Τριανδρίας επισημοποιήθηκε και με την απεικόνισή της στα νομίσματα.

Λίγα χρόνια αργότερα ολόκληρη η Μεσόγειος έμελλε να υποστεί τις συνέπειες της εμφύλιας διαμάχης μεταξύ του Οκταβιανού και του Μάρκου Αντωνίου η οποία οδήγησε στην ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ.²³². Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας ο Μάρκος Αντώνιος προέβη σε μια μεγάλης κλίμακας παραγωγής νομισμάτων, προκειμένου να εξασφαλίσει τα υπέρογκα έξοδα που απαιτούσε η μαζική μετακίνηση ενός τόσο μεγάλου πλήθους στρατευμάτων και για τόσο χρονικό διάστημα. Τα νομίσματα αυτά είναι ευρέως γνωστά σήμερα ως δηνάρια των «λεγεώνων» και χρονολογούνται με ακρίβεια από το Φθινόπωρο του 32 π.Χ. έως την Άνοιξη ή το Καλοκαίρι του 31 π.Χ.²³³. Η παραγωγή τους εντοπίζεται από τους νομισματολόγους σε διάφορα μέρη, αλλά οι πιο πρόσφατοι ισχυρισμοί την τοποθετούν στην χειμερινή στρατιωτική του βάση στην Πάτρα²³⁴. «Θησαυροί» που συνδέονται με το σπουδαίο γεγονός της ναυμαχίας του Ακτίου το 31 π.Χ. έχουν ανακαλυφθεί και στον ελληνικό χώρο, όπως ο «θησαυρός Βύρρων», Δήλος 1905, και ο «Θησαυρός του Παντοκράτορα 1981», όπου στην εικονογραφία των νομισμάτων απαντούν μεταξύ άλλων και οι πρωταγωνιστές της ναυμαχίας, ο Αντώνιος, η Κλεοπά-

²³¹ Άλλους εικονογραφικούς τύπους που επέλεξε ο Καίσαρας είναι η Venus, η Τύχη, η αφθονία, η *libertas* και η *concordia*, βλ. Crawford 1974, 735.

²³² Dio Cassius, *Roman History*, 50.32-35.

²³³ Paunov-Prokhorov, 2007, 108· οι εκδόσεις αυτές αποτελούνται από τεράστιο αριθμό αργυρών δηναρίων, βλ., RRC 544/8-39 και μικρής ποσότητας χρυσών νομισμάτων, βλ. RRC 544/1-7.

²³⁴ Paunov-Prokhorov, 2007, 108· την παραμονή του Οκταβιανού και της Κλεοπάτρας στην Πάτρα επιβεβαιώνει η περιορισμένη κοπή του Αγία Λύσωνος προς τιμή της βασίλισσας. Είναι μάλιστα το μοναδικό νόμισμα που κόπηκε για την Κλεοπάτρα επί ευρωπαϊκού εδάφους. Στην εμπρόσθια όψη φέρει την κεφαλή της Κλεοπάτρας με βασιλικό διάδημα και περιμετρικά την επιγραφή ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, και στην οπίσθια όψη τα σύμβολα της θεάς Ισιδας, μια σφαίρα με κέρατα, φτερά και στάχυα, περιμετρικά δε τις λέξεις ΑΓΙΑΣ ΛΥΣΩΝΟΣ ΠΑΤΡΕΩΝ, δηλαδή το όνομα του πατρικού άρχοντα, Αγία υιού του Λύσωνος εκ Πατρών, που έκοψε το αναμνηστικό νόμισμα, βλ. Σβορώνος 1918, 123-8.

τρα κι ο Αγρίππας²³⁵. Οι κοπές αυτές, που απεικόνιζαν στην εμπρόσθια όψη του νομίσματος μία τριήρης και επιγραφή που μνημόνευε τη σύσταση της Τριανδρίας, και στον οπισθότυπο τα εμβλήματα και τον αριθμό των λεγεώνων, αποτελούσαν τιμητική αναφορά στα στρατεύματα που είχαν ακολουθήσει τον Αντώνιο στις πολεμικές του επιχειρήσεις. Πρόκειται πιθανόν για προϊόντα αποταμίευσης λεγεωνάριων του Μ. Αντωνίου από την τρέχουσα μισθοδοσία τους οι οποίοι μετά την τελική έκβαση της ναυμαχίας επέστρεψαν στην πατρίδα τους ή εγκαταστάθηκαν σε περιοχές μακριά από τη Ρώμη²³⁶. Αν και οι εκδόσεις αυτές ήταν υποτιμημένες²³⁷, λόγω της οικονομικής και νομισματικής ένδειας του κράτους, δεν αποσύρθηκαν από τον Αύγουστο, αλλά χρησιμοποιήθηκαν ως μέσο πληρωμής για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τα δηνάρια των «λεγεώνων» αποσύρθηκαν για πρώτη φορά επί Τραϊανού το 106/107 π.Χ., ενώ αργότερα οι αυτοκράτορες Μάρκος Αυρήλιος και ο Λεύκιος Βέρρος περίπου το 169 π.Χ. προέβησαν σε επανέκδοση του τύπου των «λεγεώνων» προκειμένου να τιμήσουν την λεγεώνα VI Ferrata (RIC III, 443)²³⁸. Για το λόγο αυτό ο αποκρυπτόμενος «θησαυρός» της Βύλλιδας, αποκτά επίσης μεγάλη ιστορική αξία καθώς εμπεριέχεται σε αυτόν ρωμαϊκό δηνάριο του Αντωνίου, της σειράς των «λεγεώνων». Ωστόσο, το ένα δηνάριο που περιέχει ο «θησαυρός» δεν είναι σε θέση από μόνο του να προσφέρει μια καλή εικόνα για τις εκδόσεις του Αντωνίου, ούτε για τους εικονογραφικούς τύπους ούτε για τα εργαστήρια που μετακινούνταν μαζί με τον Μ. Αντώνιο για την κάλυψη των οικονομικών αναγκών των στρατευμάτων, εφόσον το κεντρικό βασιλικό ταμείο βρισκόταν πολύ μακριά.

²³⁵ Βλ. Crawford, RRCH 473. CH VII, 226 και Π. Χρυσοστόμου 1987, 23-56 για τον «θησαυρό» του Παντοκράτορα 1981» (περιλαμβάνει 225 αργυρά δηνάρια) και Τσούρτη - Παπαγεωργιάδου - Μπάνη 1996, 161-176, για τον ρωμαϊκό «θησαυρό» από την Εύβοια (περιλαμβάνει 95 δηνάρια).

²³⁶ Ο Οκταβιανός αφού κατέλαβε το στρατόπεδο του Αντωνίου, τόσο στη ξηρά όσο και στη θάλασσα (πάνω στα πλοία), συνθηκολόγησε με τους λεγεωνάριους, στους οποίους κατέβαλε μισθούς σε μετρητά και τους συμπεριέλαβε στις αποικιστικές τους αποστολές, βλ. Paunov - Prokopov, 2007, 109· Brunt 1987, 332-3.

²³⁷ Plin., 33.46 «*miscuit denario triumvir Antonius ferrum*»· Crawford, 1974, 569· Sydenham 1952, 195.

²³⁸ Βλ. Paunov-Prokopov, 2007, σελ. 109 υποσημ. 29.

Κεφάλαιο 3: Η εδαφική εξάπλωση των Ρωμαίων στο πλαίσιο της *humanitas* (;)

3.1. Οι επεμβατικές δραστηριότητες της Ρώμης πριν από την πλήρη κατάκτηση

Ένας ορισμός του ιμπεριαλισμού που μπορεί να προταθεί για την κατανόηση των ρωμαϊκών κινήτρων και στόχων είναι εκείνη του W. Harris «ο τρόπος με τον οποίο ένα κράτος κατορθώνει να ασκήσει εξουσία σε άλλα κράτη και έθνη»²³⁹. Στον ορισμό που προτείνει χρησιμοποιεί τον όρο εξουσία (power), ένας όρος που πολλοί ιστορικοί στην δική τους προσπάθεια να ορίσουν τον ιμπεριαλισμό, αντικαθιστούν με τον όρο κυριαρχία (sovereignty) με την έννοια της ‘υπεροχής’²⁴⁰. Με τα χρόνια μια σειρά από πολύ διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες θέσεις έχουν προταθεί σχετικά με τη φύση της ρωμαϊκής επέκτασης στην Ανατολή. Δυο σύγχρονες ιστορικές προσεγγίσεις διερευνούν το αν οι Ρωμαίοι προσανατολίζονταν συνειδητά προς μια επιθετική πολιτική κατά την περίοδο που γράφει ο Πολύβιος²⁴¹. Για πολύ καιρό η κυρίαρχη άποψη των μελετητών (Mommesen 1854, Frank 1914, Holleaux 1921, Badian 1958, Walbank 1963, Errington 1971, Veyne 1975) έκρινε πως η επέκταση της Ρώμης ήταν ουσιαστικά αμυντικής φύσεως που βασιζόταν κυρίως στο φόβο των ισχυρών γειτόνων. Σύμφωνα με αυτή την άποψη οι Ρωμαίοι δεν είχαν ούτε την επιθυμία ούτε μακροπρόθεσμο σχέδιο για μόνιμη επέκταση στην Ανατολή κι ότι λίγο ενδιαφέρον είχαν γι’ αυτή την περιοχή πριν από το ξέσπασμα του Β’ Μακεδονικού πολέμου το 200 π.Χ. Η κύρια υπόθεση αυτής της προσέγγισης βασίζεται στην απουσία οικονομικής επιδίωξης της επέκτασης μέχρι την ύστερη Ρεπουμπλικανική περίοδο και άρα δεν υπήρχε η βούληση επέκτασης του πεδίου κυριαρχίας. Ο Harris όπως κι άλλοι μελετητές που προηγήθηκαν αυτού (Colin 1905, Rostovtzeff 1926, Cassola 1962), υποστήριξε ότι οι συχνές στρατιωτικές επιχειρήσεις της Ρώμης καθ’ όλη τη διάρκεια της ρεπουμπλικανικής περιόδου οφείλονταν στην έντονη επιθυμία για δόξα και ότι τα οικονομικά οφέλη αποτελούσαν συγκεκριμένο στόχο των Ρωμαίων. Υποστήριξε επίσης ότι ήταν επιθετικοί συνειδητώς, κι αυτό το απέδιδε στον χαρακτήρα της ίδιας της ρωμαϊκής κοινωνίας, για το πως δηλαδή μεταχειριζόταν το θέμα του πολέμου.

Ένα μειονέκτημα αυτών των θέσεων είναι η τάση να υιοθετούν μια «ρωμαιοκεντρική» προσέγγιση και να επικεντρώνονται αποκλειστικά στα ρωμαϊκά συμφέροντα, τους στόχους και τα μέσα κατά τη διαδικασία επέκτασης προς την Ανατολή, παρουσιάζοντας όλα τα άλλα κράτη απλούς παθητικούς συμμετέχοντες. Η διχοτομία αυτή δεν επιτρέπει την διερεύνηση της πολυπλοκότητας των ρωμαϊκών κινήτρων ή στόχων, ούτε την κατανόηση του κρίσιμου ρόλου που διαδραμάτιζαν οι πόλεις της Αδριατικής ως προς αυτή τη διαδικασία. Η ρωμαϊκή επέκταση στην Ανατολή περιλάμβανε ένα αριθμό ελληνιστικών κρατών, μικρών και μεγάλων, το καθένα με δι-

²³⁹ Harris 1985, 4.

²⁴⁰ Harris 1985, 4, βλ. σημ. 1 όπου για την χρήση του όρου «κυριαρχία» παραπέμπει στον ορισμό του R. Zevin (1972) για τον ‘ιμπεριαλισμό’.

²⁴¹ McPherson 2012, 11-12.

κούς του στόχους και συμφέροντα για να υπερασπιστούν, συνεπώς οι ενέργειες των Ρωμαίων θα πρέπει να τοποθετηθούν και στο πλαίσιο των ελληνικών υποθέσεων²⁴². Στην παρούσα εργασία γίνεται αποδεκτή η θεωρία που θέλει τη Ρώμη να διαμόρφωνε την κατάσταση που να ενέχει τη θέση του αμυνόμενου ή αδικημένου ώστε από τη θέση αυτή να της επιτρέπεται η κήρυξη *Bellum justum*²⁴³.

Το έργο του Πολύβιου συγκεντρώνει τις πιο λεπτομερείς πληροφορίες για τις υποθέσεις τόσο στη δυτική όσο και στην ανατολική ακτή της Αδριατικής. Ο Πολύβιος είναι η βασική πηγή για τις ρωμαϊκές εξωτερικές υποθέσεις στο β' μισό του 3^{ου} αιώνα π.Χ., ο οποίος είχε εκτεταμένη γνώση των πολιτικών υποθέσεων της Ελλάδας και της Ρώμης αυτής της περιόδου, ωστόσο ενώ αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα του Α' Ιλλυρικού πολέμου, καταδεικνύει έλλειψη γνώσης ή ενδιαφέροντος για τα εσωτερικά ζητήματα των Ιλλυριών, με αποτέλεσμα να φανερώνει ίσως και αντι-ιλλυρική προκατάληψη²⁴⁴. Ο ιστορικός υποστηρίζει ότι ο ρόλος του Α' Ιλλυρικού πολέμου είναι σημαντικός για την κατανόηση των ιμπεριαλιστικών κινήτρων των Ρωμαίων²⁴⁵. Όσον αφορά τα γεγονότα του πολέμου θα πρέπει πρώτα να εξηγηθούν τα αίτια της ρωμαϊκής παρέμβασης στην Αδριατική. Ορισμένες ελληνικές αποικίες, που είχαν ιδρυθεί κατά μήκος της ανατολικής ακτής της Αδριατικής και είχαν εξελιχθεί σε πλούσια εμπορικά κέντρα, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον ανταγωνισμό μεταξύ της Μακεδονίας, της Ηπείρου και των Ιλλυρικών δυνάμεων για άσκηση εξουσίας στις περιοχές αυτές. Στα τέλη όμως του 230 π.Χ. τόσο η Ήπειρος όσο και η Μακεδονία αποδυναμώθηκαν πολιτικά και στρατιωτικά, προσφέροντας το άμεσο πλαίσιο για την επέκταση των Αρδιαίων με επικεφαλής τους τον Άγρωνα και αργότερα την σύζυγό του Τεύτα, ώστε να καλύψουν το κενό που είχε δημιουργηθεί στην βορειοδυτική Ελλάδα. Μετά τη μάχη της Μεδεώνας το 231 π.Χ. και τη νίκη των Ιλλυριών στη ναυμαχία των Παξών το 228 π.Χ. αποδείχτηκε ότι οι ελληνικές δυνάμεις δεν ήταν σε θέση να τους παρεμποδίσουν.

Σύμφωνα με τον Πολύβιο η ρωμαϊκή παρέμβαση υποκινήθηκε από τη διαταραχή του εμπορίου στην Αδριατική από Αρδιαίους πειρατές. Οι ανησυχίες είχαν εκφραστεί νωρίτερα στην Σύγκλητο αλλά μετά το 230 π.Χ. αυξήθηκαν, γεγονός που συνδέεται με την λεηλασία της Φοινίκης από τους Ιλλυριούς καθώς και εμπορικών ιταλικών πλοίων²⁴⁶. Ως αφορμή για την κήρυξη πολέμου στους Ιλλυριούς έχει θεωρηθεί η δολοφονία μέλους της πρεσβείας που είχε αποστείλει η Ρώμη στην βασίλισσα Τεύτα. Ωστόσο, φαίνεται απίθανο η Τεύτα να επιδίωκε να προκαλέσει πόλεμο με του Ρωμαίους, σκοτώνοντας μέλος της πρεσβείας, καθώς παρά τις πρόσφατες επιτυχίες των Αρδιαίων, δεν ήταν σε θέση να πολεμήσουν μια μεγάλη δύναμη όπως ήταν η Ρώμη. Ούτε ο φόβος των Ρωμαίων για πιθανή συνεργασία του Μακεδόνα βασιλιά με την Τεύτα εξηγεί την κήρυξη του πολέμου, καθώς δεν υπήρχε κανένας ουσιαστικός λόγος να συμπράξει μαζί της

²⁴² Ο Gruen (1984, 3) επικεντρώνεται στην ελληνική εμπειρία της ρωμαϊκής επέκτασης αντιστρέφοντας το ζήτημα του ιμπεριαλισμού διερωτώμενος «ποιες ήταν οι συνθήκες που αντιμετώπισαν οι Ρωμαίοι στην Ανατολή και πώς προσαρμόστηκαν σε αυτές».

²⁴³ Τζαμτζής 2006, 165· Humbert 1999, 263-4.

²⁴⁴ Ο Πολύβιος (2.4.8, 2.8.7, 12, 13) παρουσιάζει τους Ιλλυριούς ως βάρβαρους ανθρώπους, των οποίων οι ηγέτες ήταν άπληστοι, αλαζόνες, ασταθείς και παράλογοι.

²⁴⁵ Πολύβ., 2.2.2 «ἀλλὰ μετ' ἐπιστάσεως θεωρητέον τοῖς βουλομένοις ἀληθινῶς τὴν τε πρόθεσιν τὴν ἡμετέραν συνθέασασθαι καὶ τὴν αὔξησιν καὶ κατασκευὴν τῆς Ῥωμαίων δυναστείας».

²⁴⁶ Πολύβ., 2.6.7-8, 2.8.1-2.

εναντίον της Ρώμης. Άλλωστε ούτε και με τον σύζυγό της Άγρωνα δεν υπήρξε κάποια συμμαχία νωρίτερα, καθώς οι ιλλυρικές δυνάμεις που στάλθηκαν εναντίον των Αιτωλών είχαν εξαγοραστεί από τον Δημήτριο²⁴⁷. Αντίθετα, η ίδια η άρνηση από την ηγεσία των Αρδιαίων να καταστείλει την πειρατεία ταιριάζει περισσότερο ως αφορμή, καθώς η Τεύτα είχε δηλώσει ότι δεν μπορεί να απαγορεύσει από τους Ιλλυριούς να προσκομίζουν κέρδη από την θάλασσα, συμπεριλαμβάνοντας προφανώς και τις επιθέσεις από ιδιωτικά πειρατικά πλοία²⁴⁸. Η άποψη του Harris ότι ελλείπει άλλων εχθρών που να πιέζουν την Ρώμη κατέστησε αναπόφευκτη την κήρυξη πολέμου στους Ιλλυριούς²⁴⁹ δεν θα μπορούσε να οριστεί ως ορθή καθώς οι ανησυχίες που έτρεφαν οι Ρωμαίοι για τους Γαλάτες εχθρούς τους ήταν έντονες πριν την έναρξη του πολέμου μαζί τους (225-221 π.Χ.)²⁵⁰.

Ο Αππιανός παραδίδει μια επιπλέον πληροφορία, την οποία ο Πολύβιος παραλείπει, και αφορά την έκκληση βοήθειας των Ισσαίων στους Ρωμαίους για την ιλλυρική απειλή που δέχονταν²⁵¹. Παρ' ό' αυτά, δεν υποστηρίζει ότι οι Ρωμαίοι κήρυξαν πόλεμο στους Ιλλυριούς για λογαριασμό των Ισσαίων. Άλλωστε οι όροι της συνθήκης που συνάφθηκε μετά τον πόλεμο θέτουν αμφιβολίες για τη προσπάθεια της Ρώμης να προστατεύσει την Ίσσα, καθώς η βασική ρήτρα ήταν να μην πλέουν οι Ιλλυριοί πέρα από την Λισσό με περισσότερες από δυο άοπλες γαλέες²⁵². Η Ίσσα όμως βρισκόταν βόρεια της Λισσού και ως εκ τούτου φαινόταν να μην περιλαμβάνεται στην προστασία που προσέφερε η συνθήκη. Το ρωμαϊκό ενδιαφέρον αφορούσε την διαταραχή του εμπορίου στην Αδριατική από τους Αρδιαίους πειρατές. Ο κίνδυνος που αντιμετώπιζαν ικανοποιούσε τις αποφάσεις της Συγκλήτου για την κήρυξη πολέμου, συγκεκριμένα του *justum bellum*, καθώς η Ρώμη βρισκόταν στη θέση του αμυνόμενου. Οι δύο ακτές της Αδριατικής συνδέονταν μέσω του εμπορίου από πολύ νωρίς. Η επέκταση της *via Appia*²⁵³ και ο αποικισμός του Brundisium αποδεικνύουν τη συμμετοχή της Ρώμης σε σημαντικά εμπορικά δίκτυα. Το Brundisium αποτελούσε το σημαντικότερο λιμάνι εισόδου στη δυτική Αδριατική θάλασσα και παρείχε τη συντομότερη και πιο άμεση διαδρομή προς την ανατολική ακτή.

Ο Α' Ιλλυρικός πόλεμος σηματοδοτεί ενδεχομένως τα πρώτα στάδια επιρροής της Ρώμης στη Μεσόγειο σε ρόλο *προστάτη* του ναυτικού εμπορίου²⁵⁴. Η πειρατεία αναμφίβολα είχε αντίκτυπο στην πολιτική και οικονομική επιρροή που ασκούσαν οι μεγάλες δυνάμεις. Συνεπώς η επιδίωξη να προφέρουν προστασία μέσω «νόμιμης» ναυτικής δύναμης συνδεόταν με ηγεμονικές

²⁴⁷ Πολύβ., 2.2.5.

²⁴⁸ Πολύβ., 2.8.8.

²⁴⁹ Harris 1985, 197.

²⁵⁰ Πολύβ., 2.22.7 «κατὰ δὲ τοὺς καιροὺς τούτους Ῥωμαῖοι τὰ μὲν ἀκούοντες τὰ δὲ καταμαντευόμενοι τὸ μέλλον εἰς φόβους ἐνέπιπτον συνεχεῖς καὶ ταραχὰς ἐπὶ τοσοῦτον».

²⁵¹ Απ., *Εμφύλιοι Πόλεμοι* 3.7· Η Šašel Kos (2002a, 104), αναγνωρίζει την στρατηγική και εμπορική θέση της πόλης των Ισσαίων για όλους αυτούς που έπλεαν στην Αδριατική και συνεπώς θεωρεί ότι θα μπορούσε να ασκήσει πολιτική επιρροή στη Ρώμη αλλά η έκκληση βοήθειας από μέρους της δεν αρκούσε για να οδηγήσει την Σύγκλητο να αποφασίσει την κήρυξη πολέμου στους Ιλλυριούς.

²⁵² Πολύβ., 2.12.3· Απ., *Εμφύλιοι Πόλεμοι* 3.7.

²⁵³ Στράβ., 5.3.6.

²⁵⁴ Ο Gabrielsen (2001, 227) αναφέρει ως παραδείγματα *προστάτη* του ναυτικού εμπορίου την Αθήνα τον 5^ο αιώνα, την Ρόδο τον 3^ο αιώνα και την Ρώμη τον 1^ο αιώνα, χωρίς όμως να συνδέει την ανάπτυξη του ρόλου του *προστάτη* της Ρώμης με τον Α' Ιλλυρικό πόλεμο.

φιλοδοξίες. Οπότε η Ρώμη εκτός από τα οικονομικά οφέλη που αποκόμισε, καθώς κατέλαβαν έναν αριθμό πλοίων των Αρδιαίων και λεηλάτησαν παράκτιους αυτόχθονες οικισμούς²⁵⁵, αύξησε και την επιρροή της κατά μήκος της ανατολικής ακτής της Αδριατικής. Ο ανταγωνισμός για τη θέση του *προστάτη* αφορούσε ίσως περισσότερο την υπόληψη των διεκδικητών, παρά την ίδια την καταστολή της πειρατείας.

Η κατανόηση της φύσης της συνθήκης μεταξύ της Ρώμης και των Αρδιαίων, καθώς και η ρωμαϊκή επιρροή που ασκήθηκε στην περιοχή μετά τον πόλεμο, είναι ζωτικής σημασίας για την εξαγωγή ευρύτερων συμπερασμάτων σχετικά με τα μέσα και τους στόχους της πρώιμης ρωμαϊκής επέκτασης στα ανατολικά. Διάφορες θεωρίες έχουν υποστηριχθεί σχετικά με την σχέση που διατήρησε η Ρώμη με τις πόλεις της Αδριατικής. Υπάρχει δηλαδή διχογνωμία για την σύναψη επίσημων συνθηκών συμμαχίας ή δημιουργία άτυπων φιλιών μεταξύ των δυο μερών. Βασικός στόχος υπήρξε η διασφάλιση των εμπορικών διαδρομών γεγονός που αποδεικνύεται από την συνθήκη, η οποία τοποθετούσε ως όριο την Λισσό προκειμένου να προστατευθούν οι εμπορικές διαδρομές που συνέδεαν το Brundisium, την Απολλωνία, το Δυρράχιο, την Κέρκυρα και την Φοινίκη. Ωστόσο οι πόλεις αυτές, οι οποίες συνδέονταν με την Ρώμη, διατηρούσαν δικές τους διοικητικές δομές και από τις πηγές δεν απορρέει η εντύπωση για μια συνεκτική ενότητα των πόλεων υπό άμεσο ρωμαϊκό έλεγχο μετά τον πόλεμο. Έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις, όπως ότι στην ιλλυρική ακτή ιδρύθηκε από τους Ρωμαίους προτεκτοράτο²⁵⁶ ενώ μια άλλη άποψη θέλει την σχέση των Ρωμαίων με τις πόλεις αυτές να συνδέονται με την *clientela*, ώστε η ελευθερία δράσης τους στη διακρατική λήψη αποφάσεων να περιορίζεται ανεπίσημα από τα συμφέροντα της Ρώμης²⁵⁷. Οι πηγές από την άλλη κάνουν λόγο για την δημιουργία σχέσεων που στηρίζονται στην *amicitia*²⁵⁸, αν και η *amicitia* δεν περιλάμβανε καμία συνθήκη ή επίσημες νομικές υποχρεώσεις. Οποιαδήποτε κι αν ήταν η φύση της σχέσης με την Ρώμη σίγουρα η ρωμαϊκή επιρροή είχε αρχίσει να κατακτά έδαφος. Οι στρατιωτικές ενέργειες των πόλεων στο πλευρό της Ρώμης αποτελούν απόδειξη. Η Απολλωνία, το Δυρράχιο και η Κέρκυρα χρησιμοποιήθηκαν ως βάσεις στρατών κατά τη διάρκεια συγκρούσεων με τη Μακεδονία και τους Σελευκίδες²⁵⁹ ενώ επίσης η Απολλωνία, το Δυρράχιο και η Ίσσα συμπράξαν είτε με πλοία είτε με βοηθητικές μονάδες σε αυτές τις αποστολές²⁶⁰. Τα κίνητρα πίσω από την ενεργή συμμετοχή στις μάχες στο πλευρό των Ρωμαίων θα πρέπει ωστόσο να αναζητηθούν ανάλογα με την κατάσταση, τις στρατηγικές ανησυχίες και το προσωπικό ενδιαφέρον της κάθε πόλης²⁶¹.

Αξίζει επίσης να ερευνηθούν οι διπλωματικές συναντήσεις που έλαβαν χώρα μεταξύ πρεσβειών της Ρώμης με διάφορες πόλεις την ηπειρωτικής Ελλάδας μετά την λήξη του Α΄ Ιλλυρικού πολέμου. Οι Ρωμαίοι θέλησαν να παρουσιαστούν οι ίδιοι ως προστάτες της Ελλάδας από

²⁵⁵ Πολύβ., 2.11.13-14.

²⁵⁶ Holleaux 1928, 836· Walbank 1963, 12.

²⁵⁷ Badian, 1958, 80-1.

²⁵⁸ Cic. *De Officiis* 2.69· Ο Badian, (1958, 7, 12) αντίθετα θεωρεί ότι ο όρος *amicitia* χρησιμοποιείται ως ευφημισμός για την σχέση πάτρωνα-πελάτη.

²⁵⁹ Λίβ., 33.3.10, 42.55.9, 44.30.10 (Απολλωνία), 42.48.8, 44.30.10 (Δυρράχιο).

²⁶⁰ Λίβ. 31.45.10, 32.21.27 (Απολλωνία), 37.16.8(Δυρράχιο), 43.9.5 (Ίσσα).

²⁶¹ Ο Eckstein (2008, 403) στα κίνητρα συμπεριλαμβάνει την απληστία για κατάκτηση νέων εδαφών, τον φόβο που ένιωθαν για τον εχθρό της Ρώμης, αλλά και τον φόβο απέναντι στην ίδια την Ρώμη.

τους βάρβαρους Ιλλυριούς²⁶². Οποσδήποτε η αποστολή πρεσβειών είναι σημαντικές διότι δείχνουν αυξημένη αλληλεπίδραση με τον ελληνικό κόσμο, όμως η ηπειρωτική Ελλάδα επανήλθε στη σφαίρα ενδιαφέροντος των Ρωμαίων αργότερα, ως αποτέλεσμα της συμμαχίας μεταξύ Φιλίππου Ε΄ και Αννίβα το 215 π.Χ.²⁶³. Οι αλληπάλληλες σαρωτικές νίκες του Καρχηδονίου στρατηγού Αννίβα στην Ιταλία και η δεινή θέση στην οποία επέφερε τους Ρωμαίους, έδωσαν έναυσμα στον δυναμικό και φιλόδοξο βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε΄ να αναλάβει κι αυτός δράση εναντίον των Ρωμαίων, ο οποίος σύμφωνα με τον Πολύβιο, παροτρύνθηκε από τον Δημήτριο τον Φάριο²⁶⁴. Αφού συμάχησε με τον Αννίβα και κατασκεύασε στόλο, άρχισε να προσβάλλει τις ρωμαϊκές κτήσεις²⁶⁵. Ο ελληνικός κόσμος άρχισε να ανησυχεί για τον επερχόμενο κίνδυνο από την δύση, είτε αυτοί ήταν οι Ρωμαίοι είτε οι Καρχηδόνιοι, καθώς θεωρούσαν ότι και οι δυο δυνάμεις θα επιδίωκαν τον έλεγχο και πέραν της ιταλικής χερσονήσου²⁶⁶. Οι Ρωμαίοι αντιμέτωποι με το φάσμα δυο ισχυρών εχθρικών στρατών στα εδάφη τους έπρεπε οποσδήποτε να αποτρέψουν τον Φίλιππο να διασχίσει το Ιόνιο. Οι Αιτωλοί, παραδοσιακοί εχθροί των Μακεδόνων, θα αποδεικνύονταν το ιδανικότερο, για την χρονική στιγμή, πiónι στα σχέδια των Ρωμαίων, γιατί ακόμα κι αν οι Αιτωλοί στη συνέχεια συνήψαν ειρήνη με τον Φίλιππο, η συγκεκριμένη πολιτική της Ρώμης θα προκάλεσε αρκετές δυσκολίες στον Φίλιππο.

3.2. Η ιδεολογική στάση των Ρωμαίων απέναντι στους κατακτημένους λαούς

Ο Πολύβιος κάνει λόγο για ηγεμονική διάθεση των Ρωμαίων²⁶⁷. Αναφέρει ότι οι Ρωμαίοι άσκησαν κάποια μορφή εξουσίας ή κυριάρχησαν στα παράλια, καθώς διάφορες πολιτείες παραδόθηκαν στη *fides*²⁶⁸. Σύμφωνα με τον Lintott η *deditio in fidem* αναλύεται ως «*συμφωνία βασιζόμενη σε αμοιμονοσήμαντες, αμοιβαίες υποχρεώσεις μεταξύ νικητή και ηττημένου, με σαφή ανωτερότητα του πρώτου*»²⁶⁹. Η έννοια της *fides* εμπεριέχεται στα *foedera*, που συνήψε η Ρώμη με άλλες κρατικές οντότητες, τα οποία εμπεριέχουν την διττή αντίληψη της *libertas* που υπήρχε

²⁶² Πολύβ., 2.12.4.

²⁶³ Πολύβ., 7.9.

²⁶⁴ Πολύβ., 5.101.7-8.

²⁶⁵ Λίβ., 24.40· Πλούτ., *Άρατος* 51.

²⁶⁶ Πολύβ., 5.104.3.

²⁶⁷ Πολύβ., 6.50.3-6

²⁶⁸ Πολύβ., 2.11.5-6, 2.11.10-11.

²⁶⁹ Lintott, 1993, 17.

στην ρωμαϊκή σκέψη²⁷⁰. Για την επικράτησή της πέραν των αρχικών της ορίων η Ρώμη συνήπτε «άνισες συνθήκες», με τις οποίες αναγνωριζόταν το μεγαλείο του *populus Romanus*²⁷¹.

Ο Μακιαβέλι στο έργο του «ο Ηγεμόνας» κρίνει ότι οι Ρωμαίοι, όσον αφορά στην περίπτωση των ελληνικών πόλεων, συμπεριφέρθηκαν όπως έπρεπε να συμπεριφέρονται όλοι οι συμμετοχικοί ηγεμόνες. Παρομοιάζει τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι Ρωμαίοι ως μια αρρώστια, την οποία αν δεν προβλέψει κανείς έγκαιρα δύσκολα μπορεί να την αντιμετωπίσει, ενώ αν η διάγνωση γίνει αμέσως τότε θεραπεύεται²⁷². Παρόμοια και οι Ρωμαίοι προβλέποντας εγκαίρως τα προβλήματα κατάφεραν να προλάβουν επικίνδυνους πολέμους ώστε να μην υποχρεωθούν να εμπλακούν σε αυτούς μέσα στην ίδια τους την πατρίδα. Μπορεί να είχαν δημιουργηθεί οι κατάλληλες συγκυρίες για την διεξαγωγή των πολέμων, αλλά οι Ρωμαίοι επωφελούνταν ιδιαίτερα από την ανδρεία και την σύνεση που τους διέκρινε.

Η Σύγκλητος ήταν πρόθυμη να προσαρτήσει νέα εδάφη όποτε ήταν εφικτό και κερδοφόρο για να το πράξει. Η αυτοάμυνα και η τιμή (*honos*)²⁷³ ως ανησυχίες της Ρώμης δεν αναιρούν το ενδεχόμενο για περαιτέρω βλάνσεις της Συγκλήτου και του λαού σε έναν κερδοφόρο πόλεμο. Ο Harris στηρίζεται στην προσευχή των τιμητών (Censors), μετά την λήξη της θητείας τους, για να εντοπίσει τις επεκτατικές προθέσεις των Ρωμαίων, οι οποίες θεωρεί ότι υπήρχαν ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ.²⁷⁴. Στην προσευχή σημειώθηκε αλλαγή από τον Valerius Maximus το 142 π.Χ., όπου αναφέρει ότι οι κτήσεις της Ρώμης είναι αρκετά καλές και μεγάλες και ζητάει από τους θεούς μόνο να τις διατηρήσουν ακέραιες²⁷⁵. Επίσης, ο Διόδωρος Σικελιώτης καταγράφει τον όρκο προς τον Livius Drusus από τους Ιταλούς υποστηρικτές του, κατά την διάρκεια του Συμμαχικού πολέμου, «Ὅμνυμι τὸν Δία τὸν Καπετώλιον καὶ τὴν Ἑστίαν τῆς Ρώμης καὶ τὸν πατῶν αὐτῆς Ἄρην καὶ τὸν γενάρχην Ἥλιον καὶ τὴν εὐεργέτιν ζῶν τε καὶ φυτῶν Γῆν, ἔτι δὲ τοὺς κτίστας γεγενημένους τῆς Ρώμης ἡμιθέους καὶ τοὺς συναυξήσαντας τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς ἥρωας»²⁷⁶. Αυτές οι θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές φανερώνουν πως πίστευαν ότι η αυτοκρατορία τους είχε παραχωρηθεί από τους θεούς. Ιδιαίτερη τιμή απέδιδαν οι Ρωμαίοι και στην Νίκη (Victoria) αφιερώνοντας της ναό και αγάλματα και επιλέγοντας την ως οπισθότυπο των δίδραχμων νομι-

²⁷⁰ Ο Τζαμτζής (2006, 5) ο οποίος εξετάζοντας την «αριθμητική» και «γεωμετρική» ισότητα καταλήγει ότι «στην Ρωμαϊκή σκέψη υπήρχε εξ αρχής ένας δυισμός της *libertas* ο οποίος πηγάζει από την ισορροπία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μέσα σ' ένα αυξομειούμενο, πάντως εξισωτικό θεσμικό σύστημα και της ελευθερίας η οποία δύναται να υπάρξει μέσα σε μια άνιση σχέση ισχύος, διαπροσωπική ή διακρατική».

²⁷¹ Τζαμτζής, 2006, 157. Χαρακτηριστική είναι η επιλογή σκηνής όρκου ως εικονογραφικό τύπο στα νομίσματα. Οι Ρωμαίοι απηθύναν κάλεσμα αφοσίωσης στους συμμάχους τους, οι οποίοι αναγνώριζαν το μεγαλείο της Ρώμης. Για τον εικονογραφικό τύπο του νομίσματος βλ. RRC 234/1.

²⁷² Μακιαβέλι 2016, 24-5.

²⁷³ Πολύβ., 3.16.4., οι Ρωμαίοι δεν θα διστάσουν να προβούν σε μια επιχείρηση τιμωρίας εναντίον του παλαιού τους προστατευόμενου Δημήτριου του Φάριου, επειδή είχε εισβάλλει στην περιοχή που βρίσκονταν υπό την προστασία τους και είχε καταλάβει την πόλη Διμάλη και μερικές άλλες πόλεις, παρά τη σοβαρή κρίση που διαφαίνονταν στη Δύση (παραμονές Β' Καρχηδονιακού πολέμου). Παράβαση των συνθηκών από δυνάστες σαν αυτόν δεν μπορούσε να ανεχθεί η Ρώμη.

²⁷⁴ Harris 1985, 118.

²⁷⁵ Val. Max., 4.1.10

²⁷⁶ Διοδ. Σικελ., 37.11.

σμάτων ήδη από τον 3^ο αι. π.Χ.²⁷⁷. Ο Απιαννός παρουσιάζει τον Τιβέριο Γράκχο στον λόγο του για την πρόταση της *lex agraria* να αναφέρεται μεταξύ άλλων και στις ελπίδες ότι θα κατακτήσουν τον υπόλοιπο κόσμο «αὐθις ἐπήει τὰς τῆς πατρίδος ἐλπίδας καὶ φόβους διεξιόν, ὅτι πλείστης γῆς ἐκ πολέμου βία κατέχοντες καὶ τὴν λοιπὴν τῆς οἰκουμένης χώραν ἐν ἐλπίδι ἔχοντες κινδυνεύουσιν ἐν τῷδε περὶ πάντων, ἢ κτήσασθαι καὶ τὰ λοιπὰ δι' εὐανδρίαν ἢ καὶ τάδε δι' ἀσθένειαν καὶ φθόνον ὑπ' ἐχθρῶν ἀφαιρεθῆναι»²⁷⁸.

Στο έργο του Κικέρωνα *Rhetorica ad Herennium*²⁷⁹ γίνεται φανερή η ιδεολογική στάση των Ρωμαίων έναντι των κατακτημένων. Όσοι διεκδικούσαν δηλαδή την νίκη αντιμετωπίζονταν ως εχθροί, ενώ οι ηττημένοι θεωρούνταν άνθρωποι. Συγγραφείς της ύστερης ρεπουμπλικανικής περιόδου και της περιόδου του Αυγούστου χρησιμοποιούσαν τον όρο *humanitas* για να περιγράψουν ένα σύνολο ηθικών αξιών και αρχών συμπεριφοράς, οι οποίες διέκριναν τους Ρωμαίους από τους βάρβαρους και τις οποίες η Ρώμη ως κυρίαρχη δύναμη του κόσμου όφειλε να διασώσει στους κατακτημένους λαούς²⁸⁰. Υπάρχει η άποψη ότι για τους Ρωμαίους η εδαφική εξάπλωση και η κοσμοκρατορία συνδέονταν στενά με την διάδοση αυτών των πολιτισμικών αξιών, οι οποίες παρείχαν και την ιδεολογική στήριξη της επεκτατικής τους πολιτικής²⁸¹.

Οι γραμματειακές πηγές παρουσιάζουν μια διαφορετική εικόνα της ηθικής γραμμής που υιοθέτησαν οι Ρωμαίοι στις σχέσεις τους με τους άλλους λαούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Αιμίλιος Παύλος, ο οποίος στη μαρτυρία του Λίβιου παρουσιάζεται ως ηθικός άνθρωπος κατά τη συνομιλία του μετά τη μάχη της Πύδνας με τον αιχμάλωτο βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα. Σύμφωνα με αυτήν, ο Ρωμαίος στρατηγός φαίνεται πως έχει πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι η ανθρώπινη τύχη είναι τελείως ασταθής. Αυτή δε η επίγνωση του υπαγορεύει και το ηθικό μάθημα που ο άνθρωπος οφείλει να παίρνει²⁸². Παρότι όμως η συμπεριφορά αυτή παρουσιάζεται από το Ρωμαίο ιστορικό ως ο «ρωμαϊκός» τρόπος της αντιμετώπισης του ηττημένου αντιπάλου, οι μεγαλόψυχες αυτές σκέψεις έναντι του ηττημένου εχθρού έρχονται σε αντίθεση με τον αμείλικτο τρόπο, του ίδιου Ρωμαίου στρατηγού λίγο αργότερα, με τον οποίο κατέστρεψε 70 πόλεις στην Ήπειρο το 167 π.Χ.²⁸³. Η σκληρότατη συμπεριφορά των Ρωμαίων έναντι των ηπειρωτικών φύλων που συμάχησαν με τον Περσέα έχει αποδοθεί σε διάφορους λόγους. Ο

²⁷⁷ Crawford, RRC 22/1.

²⁷⁸ Αππ. Εμφύλιοι Πόλεμοι, 1.11

²⁷⁹ Cic., *Rhet. Ad Her.*, 4,23 «Qui de Victoria contendat, eos hostes putare; qui victi sunt, eos homines iudicare».

²⁸⁰ Cic., *Ad Quintum fratrem* 1.1.27 «quapropter incumbe toto animo et studio omni in eam rationem qua adhuc usus es, ut eos quos tuae fidei potestatique senatus populusque Romanus commisit et credidit diligas et omni ratione tueare et esse quam beatissimos velis. quod si te sors Afris aut Hispanis aut Gallis praefecisset, immanibus ac barbaris nationibus, tamen esset humanitatis tuae consulere eorum commodis et utilitati salutique servire; cum vero ei generi hominum praesimus, non modo in quo ipsa sit sed etiam a quo ad alios pervenisse putetur humanitas, certe iis eam potissimum tribuere debemus a quibus accepimus». Πλιν., 3.39 «humanitatem homini».

²⁸¹ Ο Rostovtzeff (1982, 245) κάνει λόγο για «πολιτιστική αποστολή» την οποία είχε αναλάβει η Ρώμη χωρίς καταναγκασμό, αλλά με ειρηνικές μεθόδους και τη φυσική έλξη που ασκεί η ανώτερη μορφή ζωής τους έθνους και κράτους.

²⁸² Λιβ., 45.8.6-7 «ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet nec praesenti credere fortunae, cum quid vesper ferat incertum sit. is demum vir erit, cuius animum neque prosperae res flatu suo efferent nec adversae infringent».

²⁸³ Πολυβ., 30.15· Στράβ., 7.7.3· Λιβ., 45.34.5· Πλούτ., Αιμ. Παύλ. 29.

Δάκαρης δεν αναγνωρίζει σε αυτήν την αμίλικτη αντιμετώπιση καμία εκδικητική διάθεση εκ μέρους των Ρωμαίων λόγω της εκστρατείας που είχε πραγματοποιήσει ο Πύρρος κατά της Ρώμης πολλά χρόνια πριν, ούτε ότι ερήμωσαν την Ιλλυρία και την Ήπειρο για να έχουν ελεύθερη την επικοινωνία με την ανατολική Ελλάδα, αλλά θεωρεί ότι στην απόφαση της Συγκλήτου έδρασαν θέματα γοήτρου²⁸⁴ που αφορούσαν την καταγωγή του βασιλικού οίκου των Αιακιδών²⁸⁵, που ταυτόχρονα όμως αμφισβητούσε και πρόσβαλε την πατρότητα των γενεαλογικών τίτλων της Ρώμης²⁸⁶. Ίσως πρόκειται για συνδυασμό όλων των παραπάνω λόγων καθώς και η ανάμνηση της εκστρατείας του Πύρρου έθιγε το γόητρο των Ρωμαίων, οι οποίοι ως «συνετοί ηγεμόνες» ενώ κατάφερναν να προλαμβάνουν επικείμενους κινδύνους, ωστόσο στην συγκεκριμένη περίπτωση ο εχθρός εμφανίστηκε προ των πυλών.

Η σκληρή συμπεριφορά των Ρωμαίων έναντι των ηπειρωτικών φύλων, ακόμη κι αν δεν παρακινήθηκε από εκδικητικά κίνητρα, έχει δημιουργήσει μια ζοφερή εικόνα για την ιδεολογική και ηθική στάση των Ρωμαίων έναντι των ηττημένων. Στηριζόμενος κανείς μόνο στις αρχαίες πηγές οδηγείται εσφαλμένα στο συμπέρασμα ότι η ηπειρωτική χώρα μετετράπη σε ερημική γη από τους Ρωμαίους²⁸⁷. Οι διαρκείς πολεμικές συγκρούσεις που είχαν λάβει χώρα στην Ήπειρο πριν από τη νίκη του Αιμίλιου Παύλου το 168 π.Χ., είχαν εξαντλήσει ήδη τους πόρους της. Οι αρχαιολογικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί έρχονται να ανασκευάσουν αυτή την εικόνα της ολοκληρωτικής καταστροφής της ηπειρωτικής γης²⁸⁸. Η εύφορη γη της κατακτημένης Ηπείρου μετατράπηκε σε *ager publicus populi Romani* αμέσως μετά την ρωμαϊκή κατάκτηση. Στα μέσα του 1^{ου} αι. π.Χ. ο Καίσαρας και μερικά χρόνια αργότερα ο Οκταβιανός προσέφεραν στους στρατιώτες τους μερίδιο γης ως αποζημίωση για τις υπηρεσίες τους και την αφοσίωσή τους.

3.3. Πτυχές του «εκρωμαϊσμού» στη Χαονία και την Ιλλυρία

Η σύγχρονη ιστοριογραφία επινόησε τους όρους «Romanization», «Romanisation», «Romanisierung» και τον ελληνικό όρο «εκρωμαϊσμός» για να περιγράψει και να ερμηνεύσει τη διαδικασία εξάπλωσης του ρωμαϊκού πολιτισμού²⁸⁹. Η θεωρία του «εκρωμαϊσμού» συνέβαλλε στην ιδεολογική εκμετάλλευση του ρωμαϊκού παρελθόντος και οδήγησε σε σύγκριση με τις σύγχρονες αυτοκρατορίες ενδεχομένως υποβόσκοντας πολιτικούς και επεκτατικούς σκοπούς κατά την νεότερη περίοδο²⁹⁰. Ορισμένοι μελετητές προτίμησαν να αποφύγουν τον όρο «εκρωμα-

²⁸⁴ Δάκαρης 1964, 13.

²⁸⁵ Δάκαρης 1964, 14 εξ., 18 εξ.

²⁸⁶ Δάκαρης 1972, 193-4.

²⁸⁷ Στράβ., 7.7.322.3 «νυνὶ δ' ἐρήμου τῆς πλείστης χώρας γεγενημένης».

²⁸⁸ Για τις πολυάριθμες *villae rusticate* και *villae maritimae* που έχουν ανακαλυφθεί στην περιοχή της Μολοσσίας, της Κασσωπαίας και της Θεσπρωτίας, βλ. Prentzas 2007, 592-3.

²⁸⁹ Γρηγορόπουλος 2012, 102.

²⁹⁰ Ο Δουκέλλης (1992, 238) και ο Γρηγορόπουλος (2012, 104) διακρίνουν στο έργο του Mommsen μια προσπάθεια να συνδέσει μέσω παραλληλισμών και συγκρίσεων τη ρωμαϊκή με τη σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία, με αποτέλεσμα μια πιο θετική αποτίμηση των επιτευγμάτων της αρχαίας Ρώμης. Πολλοί μελετητές, μεταξύ αυτών και ο

ϊσμός» και πρότειναν την χρήση άλλων όρων όπως «μιγαδοποίηση», «παγκοσμιοποίηση» και «πολιτισμοποίηση»²⁹¹. Αντίθεση, ωστόσο, διακρίνεται ανάμεσα στις δυτικές επαρχίες, και τις ανατολικές επαρχίες, όπου ο ελληνικός πολιτισμός είχε ήδη εξαπλωθεί σε μεγάλο βαθμό από τα χρόνια της εκστρατείας του Μ. Αλεξάνδρου. Στο έργο του Πλίνιου του Πρεσβύτερου και του Κικέρωνα γίνεται φανερό ότι οι Ρωμαίοι αναγνώριζαν τους Έλληνες ως δημιουργούς του πολιτισμού, αλλά γίνεται μια διάκριση σε εκείνους που δημιούργησαν πολιτισμό και σε εκείνους που κατακτήθηκαν από τους Ρωμαίους²⁹². Ο Rostovtzev, αναφερόμενος στην ιστορία των ρεπουμπλικανικών χρόνων, δηλώνει ότι η κατάκτηση της Ανατολής γνώρισε αρχικά την φάση του προληπτικού πολέμου, ύστερα της ίδρυσης του προτεκτοράτου²⁹³, στην συνέχεια των αγώνων για ανεξαρτησία και τέλος της οριστικής κατάκτησης²⁹⁴.

Για τους αρχαιολόγους ο «εκρωμαϊσμός» αποτελεί ένα περίπλοκο ζήτημα που περιλαμβάνει στο βασικό του πυρήνα ζητήματα ταυτότητας και ερμηνείας του υλικού πολιτισμού. Ο «εκρωμαϊσμός» που έλαβε χώρα στην Χαονία και την Ιλλυρία γίνεται αντιληπτός από τον S. Shruza με την έννοια των αμοιβαίων πολιτιστικών ανταλλαγών μεταξύ των Ρωμαίων και των αυτόχthonων κοινωνιών, οι οποίες ερμηνεύονται ως προσαρμογή των ρωμαϊκών πολιτιστικών προτύπων σε ένα διαφορετικό πλαίσιο²⁹⁵. Αρκετοί Αλβανοί μελετητές επιδίωξαν να προβάλλουν τον «μη εκρωμαϊσμό» των Ιλλυρίων και την αντίσταση που επέδειξαν, με σκοπό να αποδείξουν ότι μόνο οι ανώτερες τάξεις είχαν εκρωμαϊστεί, ενώ οι κατώτερες τάξεις απέρριψαν τη Ρώμη και διατήρησαν την Ιλλυρική ταυτότητα²⁹⁶.

Μετά τον Α΄ Ιλλυρικό πόλεμο η Ρώμη συνήψε φιλίες με διάφορες πόλεις και η Απολλωνία με το Δυρράχιο μετατράπηκαν σε βάσεις απόβασης του ρωμαϊκού στρατού. Είχε ήδη επομένως ανοίξει ο δρόμος για την ρωμαϊκή πολιτική δράση, που θα οδηγούσε στην ενσωμάτωση της

Mommsen, αντιλαμβάνονται τον «εκρωμαϊσμό» στο πλαίσιο μιας αποστολής εκπολιτισμού των βαρβάρων λαών της δυτικής Ευρώπης που είχαν αναλάβει οι Ρωμαίοι και η οποία είχε μόνο οφέλη για τους κατακτημένους.

²⁹¹ Shruza 2017, 217, βιβλιογραφία βλ. σημ. 8 και 9.

²⁹² Πλιν., *Epistles* 8.24.2 «*Cogita te missum in provinciam Achaïam, illam veram et meram Graeciam, in qua primum humanitas litterae, etiam fruges inventae esse creduntur; missum ad ordinandum statum liberarum civitatum, id est ad homines maxime homines, ad liberos maxime liberos, qui ius a natura datum virtute meritis amicitia, foedere denique et religione tenuerunt*», και 8.24.4 «*Habe ante oculos hanc esse terram, quae nobis miserit iura, quae leges non victis sed petentibus dederit, Athenas esse quas adeas Lacedaemonem esse quam regas; quibus reliquam umbram et residuum libertatis nomen eripere durum ferum barbarum est*». Cicero, *Ad Quintum fratrem* 1.1.28, «*non enim me hoc iam dicere pudebit, praesertim in ea vita atque iis rebus gestis in quibus non potest residere inertiae aut levitatis ulla suspicio, nos ea quae consecuti sumus iis studiis et artibus esse adeptos quae sint nobis Graeciae monumentis disciplinisque tradita qua re praeter communem fidem quae omnibus debetur, praeterea nos isti hominum generi praecipue debere videmur, ut quorum praeceptis sumus eruditi apud eos ipsos quod ab iis didicerimus velimus expromere*».

²⁹³ O Holleaux 1921, (104-112) απέδωσε το ειδικό καθεστώς της Κέρκυρας, της Απολλωνίας και του Δυρραχίου με την έννοια του «προτεκτοράτου».

²⁹⁴ Τζαμτζής, 2006, 166, «τα κράτη αυτά συχνά ορίζονται ως «κράτη-πελάτη», ενώ όχι εντελώς επιτυχημένα αποδίδονται από το δημόσιο διεθνές δίκαιο με την έννοια του προτεκτοράτου». Δουκέλλης 1992, 240.

²⁹⁵ Hernandez 2018, 876-882.

²⁹⁶ Shruza 2017, 219-220· ο Haverfield (1905, 188) αρκετά χρόνια νωρίτερα είχε εκφράσει την άποψη ότι μολονότι ο «εκρωμαϊσμός» δεν συντελέστηκε παντού στον ίδιο βαθμό και με την ίδια ταχύτητα, η έκτασή του υπήρξε γενικά ομοιογενής τόσο στη γεωγραφική εξάπλωσή του από την Ιταλία προς τις επαρχίες, όσο και στη διασπορά του μέσα στις τοπικές κοινωνίες, από την αριστοκρατία των αστικών κέντρων έως τις χαμηλότερες τάξεις στην ύπαιθρο.

Ρώμης σε ολόκληρη τη Βαλκανική χερσόνησο. Μέχρι το 148 π.Χ., έτος κατά το οποίο δημιουργήθηκε η Μακεδονική επαρχία, η Ρώμη δεν άσκησε άμεσο έλεγχο στα εδάφη της Χαονίας και της Ιλλυρίας αλλά είχε αφήσει τη διοίκηση στις τοπικές δομές διατηρώντας πάντα ειδικές σχέσεις με κάθε πόλη ή φυλή. Μόνο κατά την έκρηξη των εμφυλίων πολέμων τον 1^ο αιώνα π.Χ. πλέον γίνεται λόγος για *oppida civium romanorum* (Λισσός, Σκόδρα, Βουθρωτός)²⁹⁷. Τον μεγαλύτερο ρόλο για τον «εκρωμαϊσμο» έπαιξε η αποικιακή δράση της Ρώμης, η οποία ξεκίνησε επί Καίσαρα και βρίσκονταν σε στρατηγικά παράκτια σημεία. Σημαντική ήταν η παρουσία των Ρωμαίων βετεράνων στις αποικίες αλλά και Ρωμαίων επιχειρηματιών που είχαν εγκατασταθεί ήδη από τον 2^ο αιώνα π.Χ. Με την εγκατάστασή τους άρχισαν να εμφανίζονται μεγάλες γαιοκτησίες, ανάπτυξη μεγαλύτερων πόλεων σε βάρος των μικρότερων, ενώ ο αστικός οικισμός γενικότερα αυξήθηκε σε βάρος των διασκορπισμένων αγροτικών κατοικιών. Η αρχιτεκτονική προσφέρει ορισμένες πληροφορίες για την εξέλιξη που υπέστησαν κατά την ρωμαϊκή περίοδο με βασικό παράδειγμα τις ρωμαϊκές αγρεπαύλεις, ωστόσο την περίοδο αυτή δεν παρατηρούνται μεγάλες μνημειώδεις κατασκευές όπως απαντούν κατά την αυτοκρατορική περίοδο. Βρίσκονταν όλες κοντά σε κεντρικούς δρόμους, εξοπλισμένες με λιμάνια και πλούσιες σε εύφορη γη. Αυτή η πολιτική της Ρώμης, εκτός από την επιθυμία να εξοπλίσει βετεράνους πολέμου με γη, στόχευε επίσης στη συγκέντρωση της επαρχιακής εξουσίας σε αυτές τις αποικίες. Η διοικητική τους σημασία και οι συνεχείς δεσμοί με τη Ρώμη διευκόλυναν τον έλεγχο των εδαφών και του πληθυσμού²⁹⁸.

Οι οικονομικές συνέπειες της ρωμαϊκής παρουσίας είναι επίσης σημαντικές για τη διαδικασία του «εκρωμαϊσμού». Ένα από τα πρώτα μέτρα οικονομικής πολιτικής που ανέλαβαν οι Ρωμαίοι μετά την κατάκτηση ήταν η κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων γης και η εκμετάλλευση των ορυχείων. Στην Ιλλυρία η εγγύτητα με τα ορυχεία επηρέασε την ανάπτυξη των ρωμαϊκών οικισμών²⁹⁹ ενώ στη Χαονία υπήρξε η κτηνοτροφία εκείνη που υπήρξε καθοριστική. Η ίδια η εγκατάσταση των Ρωμαίων εμπόρων αποσκοπούσε στην εκμετάλλευση των οικονομικών πόρων της Χαονίας και της Ιλλυρίας, με την *Via Egnatia* να διευκολύνει τις εμπορικές τους δραστηριότητες. Η παρουσία λατινικών ονομάτων σε επιγραφές, που έχουν βρεθεί σε επιγραφές τόσο του Δυρραχίου όσο και της Απολλωνίας, επιβεβαιώνουν τις πληροφορίες που αντλούμε από τον Πολύβιο και τον Πλάτο για την παρουσία Ιταλών στην απέναντι ακτή της Αδριατικής πριν την ρωμαϊκή κατάκτηση³⁰⁰. Ο Βουθρωτός είναι πλούσιος σε επιγραφές με περιεχόμενο απελευθερωτικών πράξεων, οι οποίες ξεκίνησαν από την εποχή του κοινού των Ηπειρωτών και συνέχισαν μέχρι το α' μισό του 1^{ου} αιώνα π.Χ., άλλα δεν έχει να προσφέρει πολλές πληροφορίες για λατινικά ονόματα, καθώς μπορεί να υποδηλώνουν είτε πλήρης κοινωνική ένταξη του ατόμου ή υιοθέτηση του ονόματος από κάποιον ντόπιο³⁰¹. Τα εξελληνισμένα λατινικά ονόματα μαρτυρούν

²⁹⁷ Shpuza 2018, 222.

²⁹⁸ Shpuza 2018, 222-3.

²⁹⁹ Ο Shpuza (2018, 224) εκτιμά ότι η διατήρηση ενός έμπειρου εργατικού δυναμικού εξόρυξης μετάλλων κρίθηκε χρήσιμη από την Ρώμη με αποτέλεσμα να εξακολουθούν να διατηρούνται κάποια κοινωνικο-πολιτιστικά στοιχεία της προρωμαϊκής κοινωνίας.

³⁰⁰ Cabanes 1996, 91 (*Dyrr.* 235, 263, 360, *Apoll.* 222).

³⁰¹ Αύλος από το Aulus (Cab. XXV,3), Μάρκος από το Marcus (Cab. VIII,9 και 11), Μάρκος από το Marcus (Cab. XVII,48) και Λεύκιος ενδεχομένως από το Lucius (Cab. IX,13-14), βλ. Cabanes 1996, 91.

ότι οι Ρωμαίοι και μετά την ίδρυση αποικιών δεν εξάλειψαν την ελληνική γλώσσα³⁰². Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί και το ρωμαϊκό όνομα σε χάλκινα νομίσματα του Δυρραχίου (βλ. παραπάνω).

Όσον αφορά της νομισματικές μαρτυρίες, για την καλύτερη κατανόηση της οικονομικής πολιτικής της Χαονίας και της Ιλλυρίας, διακρίνεται μια διαφορά μεταξύ της ρεπουμπλικανικής περιόδου, όπου τα νομίσματα του Δυρραχίου και της Απολλωνίας μονοπωλούν στην αγορά και χρησιμοποιούνται για την μισθοδοσία των Ρωμαίων στρατιωτών, ενώ από τον Καίσαρα και μετά μια νέα πρακτική εμφανίζεται στην κυκλοφορία των ρωμαϊκών νομισμάτων. Κατά τον 1^ο αιώνα παρατηρείται αύξηση του αριθμού των ρωμαϊκών ρεπουμπλικανικών νομισμάτων, αρχικά κυκλοφορώντας παράλληλα με τα τοπικά νομίσματα και εν συνεχεία αντικαθιστώντας τα³⁰³. Νομίσματα της ρεπουμπλικανικής περιόδου, τα οποία εξετάζει η παρούσα εργασία προέρχονται από «θησαυρούς» του 2^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ. και εντοπίζονται σε περιοχές που εμπλέκονται με μεγάλα ιστορικά γεγονότα. Τα νομίσματα μπορεί να θεωρηθούν ως μέσο «εκρωμαϊσμού», αλλά οι λόγοι της κυκλοφορίας τους στις συγκεκριμένες περιοχές συνδέονται με πολεμικά γεγονότα, οπότε ενδεχομένως δεν υποδηλώνουν την επιθυμία της Ρώμης να προχωρήσει σε «εκρωμαϊσμό».

Τέλος, η πολιτισμική αλλαγή που επέφερε η ρωμαϊκή κατάκτηση αφορούσε ιδιαίτερα τη χρήση της λατινικής γλώσσας. Λατινικές επιγραφές άρχισαν να εμφανίζονται κατά τον 1^ο αιώνα π.Χ., με τις επιτύμβιες επιγραφές να αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος αυτών, χωρίς να λείπουν και αναφορές στους θεούς³⁰⁴, αφιερώματα κτιρίων και τιμές που αποδίδονταν σε κάποιον πολίτη³⁰⁵. Ωστόσο οι λατινικές επιγραφές δεν απαντούν σε μεγάλο αριθμό κι αυτό οφείλεται στο έντονο ελληνικό στοιχείο που είχε εδραιωθεί ήδη πριν την ρωμαϊκή κατάκτηση και για το λόγο αυτό οι επιγραφές συνέχισαν να γράφονται και στα ελληνικά κατά την ρωμαϊκή περίοδο.

Οι αστικές περιοχές είναι αυτές που δίνουν τις περισσότερες ρωμαϊκές επιγραφές, όπως η Απολλωνία, η Βύλλιδα και το Δυρράχιο το οποίο αποτελεί την κυριότερη πηγή αυτών³⁰⁶. Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στο παλάτι του Curilla στο Δυρράχιο, το 2005, έφεραν στο φως τμήματα από επιτύμβιες στήλες που χρονολογούνται τον 1^ο αι. π.Χ. και προέρχονταν από το νεκροταφείο της περιοχής που ανακαλύφθηκε το 1957³⁰⁷. Οι επιτύμβιες στήλες έφεραν επιγραφές στα λατινικά και έρχονται να δώσουν μια διαφορετική εικόνα για την χρήση της λατινικής γλώσσας. Από την πρώτη στήλη διατηρείται μόνο το τμήμα της επιγραφής και δύο πόδια από τις μορφές που βρίσκονταν στην κορυφή της στήλης.

³⁰² Cabanes 1996, 90

³⁰³ Ο Shpuza (2006, 60) αποδίδει στο ρωμαϊκό νόμισμα ένα σημαντικό ρόλο στον «εκρωμαϊσμό» της Ιλλυρίας.

³⁰⁴ Shpuza 2017, 229, στις πόλεις Απολλωνία, Δυρράχιο, Λισσός, Βύλλιδα και Σκόδρα, τεκμηριώνεται επιγραφικά η λατρεία του Μιθραϊσμού ενώ η αυτοκρατορική λατρεία στη συνέχεια είναι αυτή που έπαιξε το πιο καθοριστικό ρόλο για τον «εκρωμαϊσμό» των θρησκευτικών πτυχών στη Χαονία και την Ιλλυρία. Η ρωμαϊκή θρησκευτική πίστη γενικότερα κατά την ρωμαϊκή περίοδο συνυπήρχε με τις τοπικές λατρείες μέσω της *interpretatio*, της εξομοίωσης των εθνικών θεοτήτων με αντίστοιχες ξένες, βλ. Τζαμτζής 2006, 83.

³⁰⁵ Shehi-Shpuza 2011, 207-226.

³⁰⁶ Anamali-Ceka-Deniaux 2009, *CEFR* 410, αρ. 31-152· Ο Shpuza (2006, 58-59) συμπεραίνει ότι η ελίτ της πόλης αλλά και άλλες τάξεις του πληθυσμού είχαν σε μεγάλο βαθμό «εκρωμαϊστεί».

³⁰⁷ Shehi-Shpuza 2011, 213.

Επιγραφή:

MAXSIMA MARCIA --]

[--] L MARCIVS T F NASSO

[--] MVLTER L SOBREINVS FECIT

Το γεγονός ότι ο χαρακτήρας χρησιμοποιεί παράλληλα τα γράμματα X και S φανερώνει ότι δεν γνώριζε καλά την λατινική γλώσσα. Το όνομα Naso κατατάσσεται σε εκείνα της ρεπουμπλικανικής περιόδου, ενώ το Maxima Marcia συναντάται στις επιγραφές της Ναρόνας, της επαρχίας της Δαλματίας³⁰⁸.

Σε μια άλλη στήλη απεικονίζονται οι γονείς και τα δύο παιδιά και κάτω από τις μορφές βρίσκεται η επιγραφή, η οποία είναι χαραγμένη σε τέσσερις γραμμές, δύο στο λατινικό αλφάβητο και δύο στην ελληνική γραφή. Το γεγονός ότι οι Ιταλοί που εγκαταστάθηκαν στο Δυρράχιο αποφασίζουν να εκφραστούν δημόσια με τη χρήση και των δύο γλωσσών δείχνει την προθυμία τους να ενσωματωθούν στο τοπικό πλαίσιο και ταυτόχρονα δείχνει πολιτιστική συμβίωση³⁰⁹.

Επιγραφή:

GAIOCPWMENTINOC

MCAANINIA

MAXIMAPWMENTEINA

GAIOCPOMENTEINOC

Ο χαρακτήρας ενώ στη δεύτερη σειρά χρησιμοποιεί συντομογραφία της λέξης Maxima στην τρίτη σειρά αναπτύσσει πλήρως την λέξη και η σειρά των ονομάτων, δηλαδή του θανόντος και του πατέρα, ακολουθεί διαφορετική σειρά από την μια γλώσσα στην άλλη, ενώ τέλος το όνομα του θανόντος είναι διαφορετικό από την μια γλώσσα στην άλλη. Μολονότι σκοπός του χαρακτή ήταν να είναι δίγλωσση η επιγραφή είναι εμφανές ότι δεν γνώριζε καλά την λατινική γλώσσα. Το όνομα Pomentina Maxima έχει βρεθεί σε λατινική επιγραφή επίσης στην πόλη Καβάγια (20 χλμ. Νοτιοανατολικά του Δυρραχίου)³¹⁰. Σύμφωνα με τον Cabanes, το όνομα Pomentinos προέρχεται από την πόλη Pometia. Για το λόγο αυτό εκτιμάται ότι μια οικογένεια Ιταλών έχει εγκατα-

³⁰⁸ Alföldy 1969, 97· CIL 1818.

³⁰⁹ Shehi - Shpuza 2011, 228.

³¹⁰ CIL, 147.

σταθεί στην ανατολική ακτή της Αδριατικής κατά τη διάρκεια της ρεπουμπλικανικής περιόδου³¹¹.

Σε μια άλλη επιτύμβια στήλη, όπου απεικονίζεται μια γυναικεία μορφή στο κέντρο και δύο μικρότερες εκατέρωθέν της, σώζεται επιγραφή χαραγμένη σε πέντε σειρές, οι δύο πρώτες στα λατινικά και οι τρεις τελευταίες στα ελληνικά.

Επιγραφή:

MAXSVMA HETRIA.

L F RVFA

QVOM LIBEREIS SALVETE

MAXIMAETRIOULOUKIOU

ROUFA KAITEKNA

CAIRETE

Και στην περίπτωση αυτή ο χαρακτήρας χρησιμοποιεί μαζί τα γράμματα X και S και σε αντίθεση με την προηγούμενη δίγλωσση επιγραφή εδώ αντί για το I χρησιμοποιεί το V (MAXSVMA). Το όνομα Roufo απαντά δύο φορές σε ελληνικές επιγραφές της Απολλωνίας (CIGIME, I,2, αρ. 145, 265) ενώ το Loucio απαντά σε μερικές ελληνικές επιγραφές του Δυρραχίου (CIGIME, I,1, αρ. 222, 289, 290, 291, 292, 293). Η παράλληλη χρήση δύο γλωσσών στις επιγραφές του Δυρραχίου πρέπει να είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς συνύπαρξης μεταξύ της παράδοσης του γράφοντος στα ελληνικά και τους νέους Ιταλούς κατοίκους της πόλης.

³¹¹ Shehi - Shpuza 2011, 215-6.

Συμπεράσματα

Η παρουσία των Ρωμαίων στη Χαονία και την Ιλλυρία επιβεβαιώνεται πριν από την πλήρη ρωμαϊκή κατάκτηση. Η ύπαρξη εμπορικού δικτύου συναλλαγών στις προαναφερθείσες περιοχές κινητοποίησε αρκετούς Ιταλούς και Ρωμαίους πολίτες να αναπτύξουν εμπορικές δραστηριότητες, με σκοπό την αύξηση του κεφαλαίου τους. Πρόκειται, συνεπώς, για ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία ασφαλώς και επωφελήθηκε από τις επεμβατικές δραστηριότητες της Ρώμης μετά τον Α΄ Ιλλυρικό Πόλεμο στην ανατολή. Μετά την πλήρη ρωμαϊκή κατάκτηση το ενδιαφέρον για τις ηττημένες περιοχές γίνεται ιδιαίτερα έκδηλο από την ανάπτυξη του οδικού δικτύου της Via Egnatia, η οποία διέσχισε μεγάλα αστικά κέντρα. Το τελευταίο εξυπηρετούσε τόσο τις εμπορικές δραστηριότητες όσο και τη διοίκηση στα κατακτηθέντα εδάφη. Η κατασκευή του, μετά τη δημιουργία της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας, επιβεβαιώνει ότι μέχρι τότε η Ρώμη δεν άσκησε άμεσο έλεγχο στα εδάφη της Χαονίας και της Ιλλυρίας, αλλά είχε αφήσει τη διοίκηση σε τοπικές δομές, γεγονός, βέβαια, που δεν συνεπάγεται την έλλειψη ενδιαφέροντος για τον έλεγχό τους. Οι πόλεμοι, στους οποίους προέβη η Ρώμη προκειμένου να αποκτήσει την κυριαρχία στην Ανατολή –κατά τους οποίους άσκησε, σύμφωνα με τις πηγές, σκληρή μεταχείριση εναντίον του αντιπάλου– ασφαλώς και δείχνουν ότι ήταν ένα επιθετικό και στρατιωτικοποιημένο κράτος, όπως, και όλα τα άλλα κράτη της κλασικής και ελληνιστικής Μεσογείου. Άλλωστε, η επίδραση των ελληνικών πολιτικών θεωριών μπορεί να είχε παίξει κάποιο ρόλο στην ιδεολογική στάση των Ρωμαίων απέναντι στους ηττημένους. Η ίδια η ελληνική ιστορία έχει να προσφέρει αρκετά παραδείγματα σφοδρότητας, όπως η καταστροφή της Μήλου από τους Αθηναίους, της Ολύνθου από το Φίλιππο και των Θηβών από τον Αλέξανδρο. Ο ρωμαϊκός εξαιρετισμός οφείλεται στη μοναδική δεξιότητα της Ρώμης για συνδιαλλαγή, αφομοίωση και διαχείριση συμμαχιών. Η μοναδικότητα αυτή της Ρώμης της επέτρεπε να διαμορφώνει τις καταστάσεις που την έφερναν στη θέση του αμυνόμενου ή αδικημένου, ώστε να της επιτρέπεται να κηρύσσει *Bellum justum*.

Οι «θησαυροί» των ρεπουμπλικανικών ρωμαϊκών δηναρίων, που μελετήθηκαν στην παρούσα εργασία, εντοπίστηκαν σε περιοχές που συνδέονται με το οδικό δίκτυο. Η κατασκευή ενός τόσο σπουδαίου έργου, της Via Egnatia, θα περιμέναμε να επιταχύνει και τη διαδικασία του «εκρωμαϊσμού», ωστόσο, βάσει της μελέτης των εν λόγω θησαυρών, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Οι νομισματικές μαρτυρίες δείχνουν ότι το ρωμαϊκό νόμισμα είχε γίνει αποδεκτό από τους πληθυσμούς της Χαονίας και της Ν. Ιλλυρίας τον 1^ο αι. π.Χ., αλλά η Ρώμη δεν επιδίωξε να εκτοπίσει το ντόπιο νόμισμα, παρά μόνο κατά τη διάρκεια των Εμφυλίων Πολέμων, όταν πλέον η Res Publica άρχισε να οδηγείται προς την πτώση της. Οι νομισματικές εκδόσεις του Δυρραχίου και της Απολλωνίας ήταν ιδιαίτερα ισχυρές και δεν εκτοπίστηκαν αμέσως από το ρωμαϊκό νόμισμα, παρόλο που είχαν προετοιμάσει τον δρόμο για επαφές με πολύ μακρινές αγορές. Ο βαθμός ενός πρώιμου «εκρωμαϊσμού» είναι άμεσα συνδεδεμένος με αστικές περιοχές, όπου επιβεβαιώνεται ρωμαϊκή παρουσία και μόνιμη εγκατάσταση και αφορά κυρίως τη χρήση της λατινικής γλώσσας. Στα εδάφη αυτά ο «εκρωμαϊσμός» υπήρξε αποτέλεσμα της πολύχρονης συνύπαρξης Ρωμαίων πολιτών και εγχώριων πληθυσμών.

ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 1. Τα μείζονα ηπειρωτικά έθνη κατά τον Δ.Ε. Ευαγγελίδη, 1962, 38.

Χάρτης 2. Η Βόρεια Ήπειρος και η Ιλλυρία κατά τον Hammond 1989, 13.

Χάρτης 3. Αδριατική θάλασσα. Τα βέλη δείχνουν την κατεύθυνση των θαλάσσιων εμπορικών οδών. (Čašule 2012, 210).

Χάρτης 4. Γεωγραφική κατανομή των ιταλικών αμφορέων της ρεπουμπλικανικής περιόδου. (Shpruza 2007, 223).

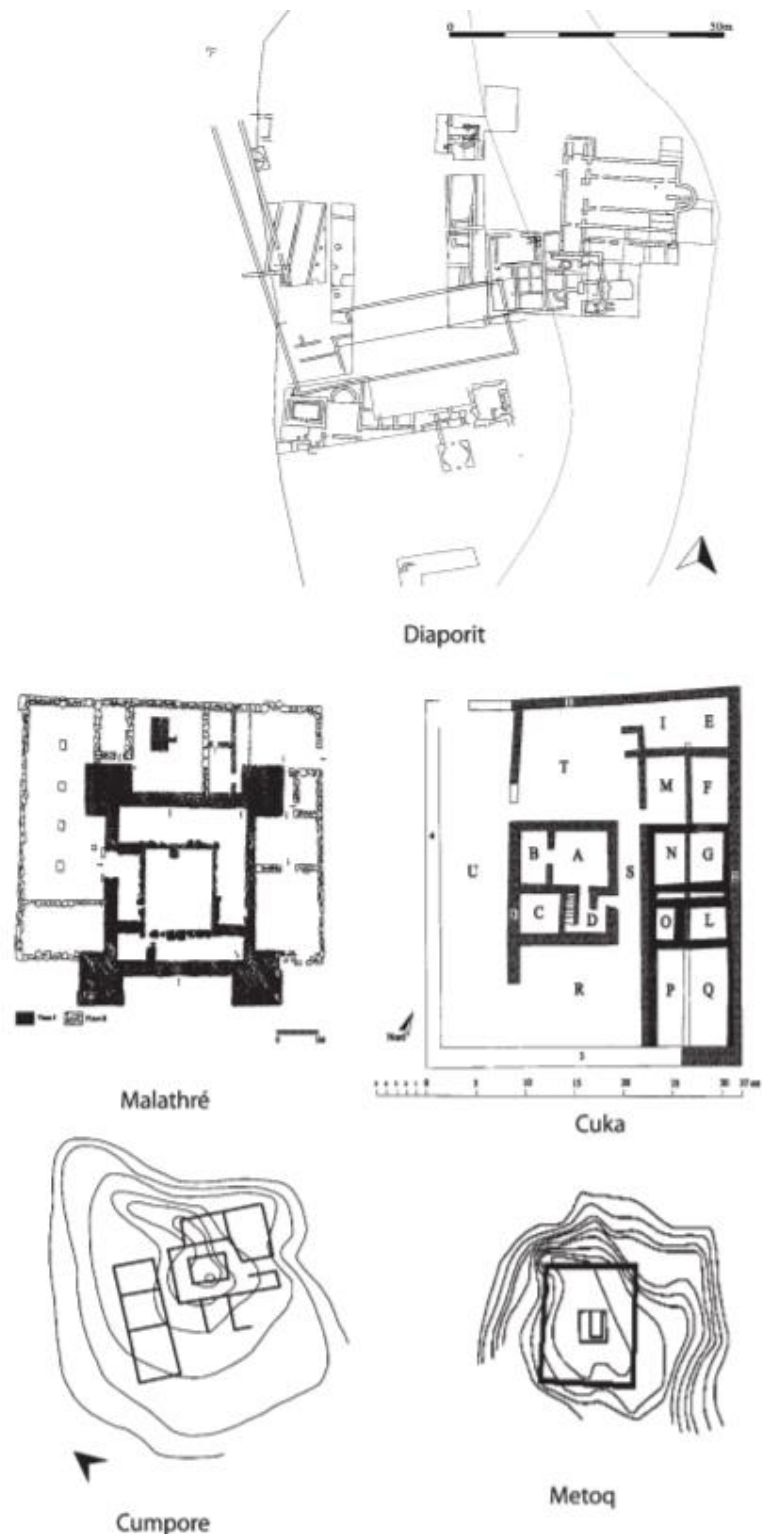

Χάρτης 5. Ρωμαϊκές αγρεπαύλεις, (Shpruza 2009, 94).

Χάρτης 8. Το ρωμαϊκό οδικό δίκτυο στη Χαονία και την Ιλλυρία (Shruza 2009, 484).

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1. Αρχαιολογική κάτοψη των ρωμαϊκών αγρεπαύλεων στη Χαονία. (Shruza 2009, 95).

CCXX
 CN·EGNATI·C·F
 PRO·COS
 ΓΝΑΙΟΣ ΕΓΝΑΤΙΟΣ ΓΑΙΟΥ
 ΑΝΟΥΠΑΤΟΣ ΡΩΜΑΙΩΝ
 Ξ

Εικόνα 2. Οδοδείκτης με το όνομα του Γνάιου Εγνάτιου. (Romioπούλου 1974, 814-815).

Φιλολογικές Πηγές

Απολλόδωρος (Ψευδο-Απολλόδωρος), *Βιβλιοθήκη/ Έπιτομή* (Loeb).

Αππιανός, *Ρωμαϊκά: Ίλλυρική* (Loeb).

Aristotle, *Minor Works* (Loeb).

Athenaeus, *The Deipnosophistae* (Loeb).

Βάρρων, *Περί Γεωργίας ή Αγροτικών ζτημάτων* (Marcus Terentius Varro, *De Re Rustica / Rerum Rusticarum*, Loeb: Cato and Varro, On Agriculture).

Γάιος Ιούλιος Καίσαρ, *Απομνημονεύματα περί του Εμφυλίου Πολέμου* (Gaius Julius Caesar, *Commentarii de Bello Civili*, Loeb).

Cicero, *De Officiis*, (Loeb)

Cicero, *Letters to Atticus* (Loeb).

Cicero, *Pro Lege Manilia* (Loeb).

Cicero, *Rhetorica ad Herennium* (Loeb).

Cicero, *Topica* (Loeb).

Claudius Aelianus, *Varia Historia* (James G. Devoto, 1995)

Dio Cassius, *Roman History* (Loeb)

Διόδωρος ο Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (Loeb).

Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία* (Teubner).

Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* (Loeb).

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι ή Συγγραφή* (Loeb).

Livy, *History of Rome*, (Loeb).

Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* (Loeb).

Πλίνιος, *Φυσική Ιστορία / Plinii Naturalis Historia* (Loeb).

Πλούταρχος ο Χαιρωνεύς, *Βίοι Παράλληλοι: Αλέξανδρος / Θησέας / Λυκούργος / Πύρρος* (Loeb).

Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης, *Ιστορίαι* (Teubner).

Στράβων ο Αμάσειος, *Γεωγραφικά* (Loeb).

Suetonius, *The Lives of the Caesars--Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula* (Loeb, No. 31).

Titus Livius *Ab urbe condita*, 31-38 (W. Weissenborn, H. J. Müller).

P. Vergilius Maro, *Georgicon* (J.B. Greenough).

Ψευδο-Σκύλαξ, *Περίπλους* (C. Müller, *Geographi Graeci Minores I, Parisiis. / Rudolf Heinrich Klausen, Hecataei Milesii Fragmenta; Scylacis Caryandensis Periplus, Berolini*).

Valerius Maximus, *Facta et Dicta Memorabilia*, (Loeb)

Βιβλιογραφία

- Alföldy 1969:** G. Alföldy, *Die Personennamen in der Römischen Provinz*, Heidelberg: C. Winter.
- Alföldi 1956:** A. Alföldi, *The Main Aspects of Political Propaganda on the Coinage of the Roman Republic*, Oxford, 1956.
- Anamali-Deniaux-Ceka2009:** S. Anamali-H. Ceka- E. Deniaux, *Corpus des inscriptions latines d'Albanie*, Rome
- Babelon 1885-6:** E.Babelon, *Monnaies de la République romaine*, vol.2, Paris and London.
- Badian 1958:** E. Badian, *Foreign Clientelae, 264-70 BC*, Oxford: Clarendon.
- Badian 1964:** E. Badian, “Notes on Provincial Governors from the Social War down to Sylla’s Νίκη”, *Studies in Greek and Roman History*, Oxford.
- Barlow 1980:** Charles T. Barlow, “The Roman Government and the Roman Economy, 92-80 B.C.”, *The American Journal of Philology* Vol. 101, No. 2, 202-219.
- Barlow 1977:** C. T. Barlow, “The Sanctius Aerarium and the Argento Publico Coinage”, *AJP* 98 290-302.
- Beaudry 2008:** N. Beaudry, “Byllis, Travaux de l’Ecole française d’Athènes en 2007”, *BCH* 132/2, 923-954.
- Bereti 1992:** V. Bereti, “Amfora transporti të zbuluara në Triport”, *Iliria* 1-2, 129-147.
- Berranger-Auserve 2007:** D. Berranger-Auserve, *Épire, Illyrie, Macédoine... : Mélanges Offerts Au Professeur Pierre Cabanes*, Clermont-Ferrand.
- Bogdani - Giorgi 2011:** J. Bogdani - E. Giorgi, “Un sito rustico nel territorio di Phoinike, l’insediamento di Matomara”, *De Maria & Gjongecaj*, 105-116.
- Boschi - Giannotti 2005:** F. Boschi – G. Giannotti “Primi dati sui materiali”, S. De Maria, Sh. Gjongecaj (επιμ.), *Phoinike* 3, 94-97.
- Bowden - Perzhita 2004:** W. Bowden - L. Perzhita “Archaeology in the landscape of Roman Epirus : preliminary report on the Diaporit excavations, 2002-2003”, *JRA*, 17, 413-433.
- Brunt 1971:** P.A. Brunt, *Italian Manpower 225 B.C.- 14 A.D.*, Oxford.
- Budina 1972:** Dh. Budina “Antigonea (Rezultatet e gërmimeve 1966-1970)”, *Iliria* 2, 245-349.
- Burnett 1977:** A.M. Burnett, “The authority to Coin in the Late Republic and the Early Empire”, *NC* 7,17, 37-63.
- Burnett 1987:** A. Burnett, *Coinage in the Roman World*, London
- Buttrey 1976 :** T.V. Buttrey, “The Denarii of P. Crepusius and Roman Republican Mint Organization”, *ANSMN* 21, 67-108.
- Γρηγορόπουλος 2012:** Δ. Γρηγορόπουλος, «Αρχαία Ρώμη και "εκρωμαϊσμός": απαρχές και μετασχηματισμοί της έννοιας στην ιστοριογραφία και την αρχαιολογία από τον 19ο στον 21ο αιώνα», *Αρχαιογνωσία* 16, 101-126
- Cabanes 1988:** P. Cabanes, “ Les Politarques en Epire et en Illyrie méridionale”, *Historia* 37.4, 480-487.
- Cabanes 1974:** P. Cabanes, “Les inscriptions du théâtre de Bouthrotos”, *Actes du colloque 1972 sur l’esclavage, Annales littéraires de l’Université de Besançon*, 163, Paris 105-210.
- Cabanes 1976:** P.Cabanes, “L’Epire de la mort de Pyrrhos a la conquete romaine, 272-167 π.Χ.”, *Annales litteraires de l’Universite Besancon*, 186, Centre de recherche d’histoire ancienne, vol. 19, Paris, 483-4.
- Cabanes 1979:** P. Cabanes, “Frontière et rencontre de civilisations dans la Grèce du Nord-Ouest,” *Ktema* 4, 183-99.

- Cabanes 1996:** P. Cabanes, “Les noms latins dans les inscriptions grecques d’Épidamne-Dyrrachion, d’Apollonia et de Bouthrotos”, *Proceedings of the International Colloquium organized by the Finnish Institute and the Centre for Greek and Roman Antiquity*, Athens 7-9 September 1993, 89-104.
- Cabanes 1997:** P. Cabanes, «Κοινωνική και οικονομική ιστορία της Ηπείρου», στο Μ.Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 90-94.
- Cabanes 2007:** P. Cabanes, “Les Chaones et l’Épire, de l’indépendance à l’association (Ve -Ile siècles avant J.-C.)”, στο S. De Maria - S. Gjongecaj (επιμ.), *Phoinike IV: Rapporto preliminare sulla campagna di scavi e ricerche 2004-2006*, Μπολόνια, 227-238.
- Cassola 1962:** F. Cassola, *I gruppi politici romani nel IIIe secolo a. C.* Trieste: Università degli studi.
- Ceka 1966:** H. Ceka, “Dy thesare drahmesh ilire e denarësh romake të zbuluar në Tiranë”, *SH* 1, 3-32.
- Ceka 1967:** H. Ceka, *Probleme të numismatikës ilire*, Tiranë.
- Ceka-Papajani 1971:** N. Ceka, L. Papajani, “Rruga në luginën e Shkumbinit në kohën antike”, *Monumentet I*, 43-59.
- Ceka 1986:** N. Ceka, “Amfora antike nga Margëlliçi”, *Iliria* 2, 71-89.
- Ceka 2008:** H. Ceka, *Monedhat e Dyrrahut dhe të Apollonisë*, Tiranë.
- Charneux 1966:** P. Charneux, “Liste Argienne de Théarodoques”, *BCH* 90, 156-239.
- Chevalier 2005:** P. Chevalier, “Byllis, Travaux de l’Ecole française d’Athènes en 2003-2004”, *BCH* 128 -129/2, (2004-2005), 1218-1223.
- Coarelli 1994:** F. Coarelli, “Moneta. Le officine della zecca di Roma tra Repubblica e Impero”, *AIIN* 38-41, 23-65.
- Čašule 2012:** N. Čašule, “‘In part a Roman sea’: Rome and the Adriatic in the third century B.C.’, C. Smith and L. M. Yarrow (επιμ.), *Imperialism, Cultural Politics, and Polybius*, Oxford, 205-29.
- Collart 1935:** P. Collart, “Une réfection de la « Via Egnatia » sous Trajan”, *Bulletin de correspondance hellénique*, 59, 395-415.
- Collart 1976:** P. Collart “Les militaires de la Via Egnatia”, *Bulletin de correspondance hellénique*, 100, 1, 177-200.
- Collins-Walsh 2015:** An. Collins, J. Walsh, “Debt Deflationary Crisis in the Late Roman Republic”, *Ancient Society* 45, 125-170 .
- Colin 1905:** G. Colin, *Rome et la Grèce de 200 à 146 avant J.-C.*, Paris.
- Çondi 1984a:** Dh. Çondi, “Gërmimet arkeologjike të vitit 1984-Dobër (Sarandë)”, *Iliria* 2, 266-267.
- Çondi 1984b:** Dh. Çondi, “Fortesa-vilë e Malathresë”, *Iliria* 2, 131-152.
- Çondi 1986:** Dh. Çondi, “Gërmimet arkeologjike të vitit 1986 - Dobër (Sarandë)”, *Iliria* 2, 262-263.
- Crawford 1966:** M. H. Crawford, “Control-Marks and the Organization of the Roman Republican” *Mint Papers of the British School at Rome Vol.34*, 18-23 .
- Crawford 1968:** M.H. Crawford, “Plated Coins-False Coins”, *NC* 7,8, 55-59.
- Crawford 1969:** M.H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, London.
- Crawford 1970:** M.H. Crawford, “Money and exchange in the Roman world”, *Journal of Roman Studies* 60, 43-45.
- Crawford 1974:** M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, London.
- Dautaj 1984:** B. Dautaj, “Të dhëna numizmatike nga Dimali”, *Iliria I* 131-169.

- Dautaj - Mano 1997:** B. Dautaj - A. Mano “Përpykjet për një katalogizim të amforave antike nga Dimali”, *Iliria* 1-2, 127-166.
- Dell 1967:** H. J. Dell, “The Origin and Nature of Illyrian Piracy”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 16, H. 3, 344-358.
- Deniaux 1999:** É. Deniaux, “Découverte d'un nouveau milliaire de la Via Egnatia à Apollonia (Albanie)”, *Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité*, tom. 111, ap. 1, 167-189.
- Dyson 2003:** S. L. Dyson, *The Roman Countryside*, Londres.
- Dyczek 2013:** P. Dyczek, “Illyrian King Ballaios, King Agron and Queen Teuta from ancient Rhizon”, *Anodos. Studies of the Ancient World* 13/2013, 195–202.
- Dzino 2010:** D. Dzino, *Illyricum in Roman Politics, 229 BC–AD 68*, Cambridge.
- Dzino 2014:** D. Dzino “‘Illyrians’ in ancient ethnographic discourse”, *Dialogues d'histoire ancienne*, tom. 40, ap. 2, 45-65.
- Δάκαρης 1964:** Σ. Δάκαρης, *Οι γενεαλογικοί μύθοι των Μολοσσών*, Αθήνα.
- Δάκαρης 1965:** Σ. Δάκαρης, «Ανασκαφή του ιερού της Δωδώνης», *ΠΑΕ* 120, 53-65.
- Δάκαρης 1997:** Σ. Δάκαρης, «Ηπειρος και Μακεδονία. Το μήλον της Έριδος», *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, Θεσσαλονίκη, 105-124.
- Δουκέλλης 1992:** Π. Δουκέλλης, «Ο Ρωμαϊκός επεκτατισμός στην Ιστοριογραφία του 20ου αιώνα», *Μνήμων* 14, 237-245.
- Eberle - Quéré 2017:** Lisa Pilar Eberle - Enora Le Quéré, “Landed Traders, Trading Agriculturalists? Land in the Economy of the Italian Diaspora in the Greek East” *JRS* 107, 27-59.
- Eckel 1792-8:** J. Eckel, *Doctrina nummorum veterum*, tom. 8, Vienna.
- Eckstein 1994:** A. M. Eckstein, “Polybius, Demetrius of Pharus, and the Origins of the Second Illyrian War”, *Classical Philology* 89, No. 1, 46-59.
- Eckstein 2008:** A.M. Eckstein, *Rome Enters the Greek East*, Malden: Blackwell.
- Errington 1971:** R.M. Errington, *The Dawn of Empire: Rome's Rise to World Power*, London: Hamish Hamilton.
- Ευαγγελίδης 1947:** Δ. Ευαγγελίδης, *Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου*, Ιωάννινα.
- Evans 1991:** R. J. Evans, “Candidates and Competition in Consular Elections at Rome between 218 and 49 BC”, *Acta Classica* 34 111-136.
- Fasolo 2003:** M. Fasolo, *La via Egnatia: Da Apollonia e Dyrrachium ad Herakleia Lynkestidos*, Istituto Grafico Editoriale Romano.
- Ferrière – Skenderaj 2015:** Marie-Claire Ferrière et Altin Skenderaj “Les villae et la dynamique de l'espace sur le territoire antique de l'Albanie” *AdriAtlas et l'histoire de l'espace adriatique du vie s. a.C. au viii s. p.C. Actes du colloque international de Rome (4-6 novembre 2013)*, Bordeaux, 195-225.
- Frank 1914:** T. Frank, *Roman Imperialism*, New York: Macmillan.
- Franke 1963:** P.R. Franke, “Ἀρτεμὶς ὀπλισμένη”, *AA*, 450-4.
- Gabrielsen 2001:** V. Gabrielsen “Economic Activity, Maritime Trade and Piracy in the Hellenistic Aegean”, *REA* 103.1-2, 219-240.
- Giorgi 2017:** E. Giorgi, “Landscape and Citizens during the early Roman era in Northern Epirus: Phoinike and the Chaonia region (2nd BC-2nd AD)”, *GROMA* tom. 2, 1-20.
- Gjipali 2005:** Il. Gjipali, “Kërkime sërve në Degën Jugore të Via Egnatias”, *Iliria* 32, 305-321.
- Gjongecaj 1981:** Sh. Gjongecaj, “Nje thesar monedhash antike nga Apollonia”, *Iliria* 2, 105-152.
- Gjongecaj 1985:** Sh. Gjongecaj, “Thesari i Hijes së Korbit”, *Iliria* 15 n°1, 167-209.
- Gjongecaj 1990:** Sh. Gjongecaj, “Thesari i Hoxharës”, *Iliria* 2, 207-226.

- Gjongecaj 1998a:** Sh. Gjongecaj, “Thesaret, burime të rëndësishme informacioni për numizmatikën ilire”, *Iliria* 28, 159-172.
- Gjongecaj 1998b:** Sh. Gjongecaj, “Le Tresor de Kreshpan (Albanie)”, *RN* 153, 81-102.
- Gjongecaj - Picard 2005:** Sh. Gjongecaj - O. Picard, “Le trésor de Senitsa et le monnayage des Chaones en Épire”, *RN* 161, 51-58.
- Gjongecaj 2005:** Sh. Gjongecaj, “Thesari i Lleshanit, një ndihmesë për politikën monetare të Dyrrahut”, *Iliria* 32, 105-154.
- Gjongecaj - Picard 2007:** Sh. Gjongecaj - O. Picard, “Monnaies d’Apollonia”, στο *Dimo, Quantin, Lenhardt*, 81-97.
- Gjongecaj 2013:** Sh. Gjongecaj, «Le monnayage des Chaones», στο Κ. Λιάμπη et al. (επιμ.), *Πρακτικά του 1 ου Διεθνούς Συνεδρίου. Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3–7 Οκτωβρίου 2007, Ιωάννινα (KERMA III)*, Αθήνα, 9-17.
- Gjongecaj 2014:** Sh. Gjongecaj, *Tresors de Monnaies Antiques Trouves En Albanie (V^e-Ier Siecle Av. J.-C.)*, Tirane.
- Giannelli 1980-1:** G. Giannelli, “Il tempio di Giunone Moneta e la casa di Marco Manlio Capitolino”, *BCAR* 87, 7-36.
- Giorgi 2002:** E. Giorgi, “Ricerche e ricognizioni nel territorio”, S. De Maria, Sh. Gjongecaj (επιμ.) *Phoinike I*, Firenze, 123.
- Giorgi 2017:** E. Giorgi, “Landscape and Citizens during the early Roman era in Northern Epirus: Phoinike and the Chaonia region (2nd BC-2nd AD)”, *Groma* 2, 1-20.
- Gros 2001:** P. Gros, *L’architecture romaine du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire*, II. Paris.
- Grueber 1910:** H.A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum: volumes 1 and 2*, London.
- Gruen 1984:** E.S. Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, University of California Press.
- Hamilton 1969:** C.H. Hamilton “The Tresviri Monetales and the Republican Cursus Honorum”, *Transactions of the American Philological Association* 100, 181-199.
- Hammond 1966:** N. G. L. Hammond, “The kingdoms of Illyria c. 400-167 BC”, *Annual of British School at Athens*, 61, 239-254.
- Hammond 1997:** N.G.L. Hammond, «Φυλετικές οργανώσεις στην Ήπειρο και τις γειτονικές περιοχές ως το 400 π.Χ.», στο Μ.Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 54-58.
- Hammond-Hatzopoulos 2017:** N.G.L. Hammond, M.B. Hatzopoulos, “The Via Egnatia in Western Macedonia”, *American Journal of Ancient History*, ed. by Ernst Badian, Piscataway, NJ, USA: Gorgias Press, 128-149
- Hands 1910:** M. Hands, “Juno Moneta”, *NC* 10, 1-12.
- Harris 1985:** W.V. Harris, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 B.C*, Oxford.
- Head 1889:** B.V. Head, *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum (Corinth and Colonies)*, London.
- Head 1911:** B.V. Head, *Historia numorum, a manual of Greek numismatics*, Oxford.
- Hernandez 2018:** D.R. Hernandez, “Acculturation (“Romanization”) in Illyria and Epirus”, *Journal of Roman Archaeology* 31, 876-882.
- Hersh 1952:** C. A. Hersh, Sequence Marks on the Denarii of Publius Crepusius, *NC* 12, No. 42, 52-66.

- Holleaux 1921:** M. Holleaux, *Rome: la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle avant J.-C. (273-205)*, Paris: de Boccard.
- Holleaux 1924:** M. Holleaux, "Fragment de sénatus-consulte trouvé à Corfou", *Bulletin de correspondance hellénique. Volume 48*, 381-398.
- Holleaux 1928:** M. Holleaux, "The Romans in Illyria", *CAH VII (1928/1954)*, 822-857.
- Holleaux 1952:** M. Holleaux, «Les Romains en Illyrie, ne Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques. Rome, la Macedoine et l'Orient Greque» τομ. 4, Paris.
- Humbert 1999:** M. Humbert, *Institutions politiques et sociales de l'Antique*, 7^η έκδ., Paris.
- Jamarbër 2015:** B. Jamarbër, "Klasifikim i varreve monumentale të Bylisit të shek. IV-I p. Kr.", *Iliria* 39, 137-169.
- Kraay 1976:** C.M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, London.
- Lahi 1992:** B. Lahi, "Amfora transporti II-I p.e.s. zbuluar në Shkodër", *Iliria* 1-2, 97-115.
- Larsen 1968:** J.A.O. Larsen, *Greek Federal States*, Oxford.
- Liampi 2016:** K. Liampi, "Zur Münzzirkulation in Epirus (Ende 4. bis Ende 1. Jhs. v. Chr.). Das Zeugnis der Münzschatzfunde", στο *ήχάδιν I, Τιμητικός Τόμος για τη Στέλλα Δρούγου*, Αθήνα, 784-812.
- Liampi 2017a:** K. Λιάμπη, «Άπειρος», στο K. Σουέρφ et al. (επιμ.), *ΣΠΕΙΡΑ. Πρακτικά Επισημονικής Συνάντησης προς τιμήν της Αγγέλικας Ντούζουγλη και του Κωνσταντίνου Ζάχου, Ιωάννινα 1-3 Νοεμβρίου 2012*, 279-294.
- Λιάμπη 2017b:** K. Λιάμπη, «Χρήμα και Προπαγάνδα», στο *ΧΡΗΜΑ: Σύμβολα απτά στην αρχαία Ελλάδα*, επιμ. Νικόλαος Χρ. Σταμπολίδης, Δήμητρα Τσαγκάρη, Γιώργος Τασούλας, 223-262.
- Lintott 1993:** A.W., *Imperium Romanum: Politics and Adminidtration*, London.
- Luce 1968:** T.J. Luce, "Political propaganda on Roman Republican Coins, circa 92-82 B.C.", *AJA*, 25-39.
- Mattingly 1924:** H. Mattingly, "The Roman Serrati", *The Numismatic Chronicle. The Journal of the Royal Society*, 31-66.
- Mattingly 1928:** H. Mattingly, *Roman coins from the earliest times to the fall of the western empire*, London.
- Mattingly 1967:** H. Mattingly, *Roman Coins from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, Methuen.
- Maier 1908:** A. Maier, "Die silberprägung von Apollonia und Dyrrhachion", *NZ*, 1-33.
- Mayer 1958:** A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier II*, Vienna.
- McPherson 2012:** C. McPherson, *The First Illyrian War: A Study in Roman Imperialism*, Montreal.
- Meadows-Williams 2001:** A. Meadow, J. Williams, "Moneta and the Monuments: Coinage and Politics in Republican Rome" *Journal of Roman Studies*, 91, 27 - 49.
- Meta 2012:** A. Meta, "Names and Mintmarks at the Mint of Dyrrhachium (c.270-60/55 BC): a case study", *RBN CLVIII*, 21-38.
- Meta 2015:** A. Meta, *Le monnayage en argent de Dyrracgion 375-60/55 av J.C.*, École française d'Athènes.
- Meyer 2013:** E. Meyer, *The Inscriptions of Dodona and a New History of Molossia*, (Habes 54), Στουτγάρδη.
- Moorhead-Gjongecaj-Abdy 2005:** S. Moorhead, Sh.Gjongecaj, R. Abdy, "Coins from the excavations at Butrint, Diaporit and the Vrina Plain", *Roman Butrint*, Oxford, 82-102.
- Pajakowski 1981:** W. Pajakowski, *Illirowie*, Poznań.

- Papageorgiadou 1993:** Ch. Pageorgiadou “Contribution à l'étude de la circulation des monnaies de l'Illyrie”, στο *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. II : actes du IIe Colloque international de Clermond-Ferrand, 5-27 octobre 1990 / réunis par Pierre Cabanes*, Paris, 251-253.
- Papazoglou 1965:** F. Papazoglou “Les origines et la destinée de l'État illyrien : Illyrii proprie dicti”, *Historia*, 14, 143-179.
- Paunov-Prokopov 2013:** E.I. Paunov, I.S. Prokopov, "Actium and the 'Legionary' Coinage of Mark Antony: Historical, Economic and Monetary Consequences in Thrace (The Coin Evidence)", στο Κ. Λιάμπη *et al.* (επιμ.), *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου. Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-7 Οκτωβρίου 2007, Ιωάννινα (KERMA III)*, Αθήνα, 87-106.
- Petranyi 1994:** G. Petranyi, “Comments on the chronology of the final minting period of the Apollonian-Dyrrhachian drachms”, *BSNR* 136-137, 67-75.
- Pink 1952:** K. Pink, *The Triumviri Monetales and the Structure of the Coinage of the Roman Republic*, New York.
- Prendi - Budina 1972:** F. Prendi - Dh. Budina, “Kalaja e Irmajt (Gërmime të vitit 1960)”, *Iliria* 2, 21-60.
- Prentzas 2013:** K.P. Prentzas, “Epirus deserta? Roman Economic Activity in Epirus. Literary Sources and Archaeological Evidence”, στο Κ. Λιάμπη *et al.* (επιμ.), *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου. Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-7 Οκτωβρίου 2007, Ιωάννινα (KERMA III)*, Αθήνα, 589-600.
- Πετρόχειλος 2013:** Ν. Πετρόχειλος «Οι διακυμάνσεις των ηθικών αξιών στο ρωμαϊκό χώρο» στο *Πολυπολιτισμικότητα στη Ρώμη, Κοινωνική και Πνευματική ζωή, Πρακτικά του Η' Πανελληνίου Συμποσίου Λατινικών Σπουδών Κομοτηνή, 2-5 Μαΐου 2007*, (Επιμ. Ανδρέας Ν. Μιχαλόπουλος και Χρυσάνθη Τσίτσιου-Χελιδόνη), Αθήνα, 22-29.
- Ράιος 1994:** Δ. Ράιος, *Ρωμαϊκή κωμωδία: Πλάτου Μέναιχοι*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Romiopoulou 1974:** C. Romiopoulou, “Un nouveau milliaire de la Via Egnatia”, *Bulletin de correspondance hellénique* 98, 2, 813-816.
- Rostovtzeff 1926:** M.I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford: Clarendon.
- Šašel Kos 1993:** M. Šašel Kos “Cadmus and Harmonia in Illyria”, *Arheološki Vestnik*, 44, 113-136.
- Šašel Kos 2007:** M. Šašel Kos, “The Illyrian king Balleus – some historical aspects”, *Berranger-Auserve, D. (ed.): Épire, Illyrie, Macédoine... Mélanges offerts au Professeur Pierre Cabanes*. Collection ERGA 10, 2007, 125–138.
- Schwarz 2010:** H. Schwarz, “Damastion in Illyrien – Zu Lage und Geschichte einer griechischen Gründung im 5. Jh. v. Chr.”, *Gephyra* 7, 7-69.
- Shehi-Shpuza 2011:** E. Shehi - S. Shpuza, “Mbishkrime të reja latine nga Durresi dhe rrethinat e tij”, *Iliria* 35, 207-226.
- Shpuza 2006:** S. Shpuza “Some Aspects of the Romanisation Process in South Illyria”, *Studia Albanica*, 57-62.
- Shpuza 2007:** S. Shpuza, “Importimi dhe prodhimi i verës dhe vajit në Ilirinë e Jugut (shekujt III-I p. e. s.)” *Iliria* 33, 219-232.
- Shpuza 2009a:** S. Shpuza, “Aspekte të ekonomisë antike ilire dhe epirote Iliria”, *Iliria* 34, 91-110.

- Shpuza 2009b:** S. Shpuza “L’Illyrie méridionale à l’époque romaine”, *Mélanges de l’École française de Rome. Antiquité*, τομ. 121, αρ. 2. Antiquité, 481-502.
- Shpuza 2017:** S. Shpuza 2017, “Mbi procesin e romanizimit tek ilirët e jugut (shek. III p.e.s.-shek. III e.s)”, *Iliria* 41, 213-236.
- Simone 1993:** C. de Simone, “L’elemento non greco nelle iscrizioni di Durazzo ed Apollonia”, στο *Grecs et Illyriens dans les inscriptions en langue grecque d’Épidamne-Dyrrhachion et d’Apollonia d’Illyrie*, Paris, 35-75.
- Stevenson 1889:** S.W. Stevenson, *A Dictionary of Roman Coins, Republican and Imperial*, London.
- Sydenham 1931:** E.A. Sydenham, “Symbols on denarii of L. Papius and L. Roscius”, *NC*, 1-13.
- Sydenham 1952:** E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, London.
- Σβορώνος 1918:** ΙΝ. Σβορώνος, «Η Κλεοπάτρα εν Πάτραις», *Ακαδημαϊκού Ημερολόγιον Πατρών*, 123-8.
- Σιόντης 2013:** Θ.Κ. Σιόντης, «Βασιλεύς Γένθιος: ιστορία και νομισματική παραγωγή», στο Κ. Λιάμπη et al. (επιμ.), *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου. Νομισματική και Οικονομική Ιστορία στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 3-7 Οκτωβρίου 2007, Ιωάννινα (KERMA III)*, Αθήνα, 87-106.
- Tafilica 1990:** Z. Tafilica, “Gërmimet arkeologjike të vitit 1990, Shkodër”, *Iliria* 2, 263-264.
- Tartari 1982:** F. Tartari, “Amforat e Muzeut Arkeologjik Durrës”, *Iliria* 2, 241-279.
- Thomsen 1957-61:** R. Thomsen, *Early Roman Coinage. A Study of the Chronology. Vol. I-III*, Copenhagen, Denmark.
- Τζαμτζής 2006:** Ι.Ε. Τζαμτζής, *Libertas - Ζητήματα ελευθερίας εις το δίκαιο και τους θεσμούς της Ρώμης*, εκδ. Σάκκουλα.
- Τουράτσογλου 2002:** Ι. Τουράτσογλου, «Νομισματική και αρχαιολογία», στο *Η ιστορική διαδρομή της νομισματικής μονάδας στην Ελλάδα*. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 11-23.
- Τσούρτη-Παπαγεωργιάδου-Μπάνη 1996:** Η. Τσούρτη – Χ. Παπαγεωργιάδου-Μπάνη, «Ρωμαϊκός «θησαυρός» από την Εύβοια», ανάτυπο από τον τόμο ΜΝΗΜΗ ΜΑΤΙΝ Τ. ΠΡΑΙΣ, *Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Νομισματικής Εταιρείας αρ. 5*, 161-176.
- Ujes-Morgan 2018:** D. Ujes-Morgan, “Damastion - its Foundation and the Beginning of its Coinage”, *Numizmatičke vijesti* 71, 22-39.
- Veyne 1975:** P. Veyne, “Y a-t-il eu un impérialisme romain?”, *MEFRA* 87, 793-855.
- Vrekaj 1993:** B. Vrekaj, “Katalog amforash të gjetura në Apolloni”, *Iliria* 1-2, 161-199.
- Vrekaj 1997:** B. Vrekaj, “Tipare të qeramikës së zbuluar në Bylis”, *Iliria* 1-2, 167-205.
- Walbank 1963:** F. W. Walbank, “Polybius and Rome’s Eastern Policy”, *JRS* 53, 1-13.
- Weigel 1982-3:** R.D. Weigel, “The Duplication of Temples of Juno Regina in Rome”, *AS* 13-14, 179-192.
- Wilkes 1999:** J. Wilkes, *Οι Ιλλυριοί*, εκδ. Οδυσσέας.
- Witchonke 2012:** R. Witchonke “The Use of the Die Marks on Roman Republican Coinage”, *RBN CLVIII*, 65-86.
- Χατζόπουλος 1997:** Μ.Β. Χατζόπουλος, «Τα όρια του ελληνισμού στην Ήπειρο κατά την αρχαιότητα», στο Μ.Β. Σακελλαρίου (επιμ.), *ΗΠΕΙΡΟΣ. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 140-145.
- Χρυσοστόμου 1987:** Π. Χρυσοστόμου, «Νομισματικοί θησαυροί δηναρίων των χρόνων της Δημοκρατίας από το Άκτιο», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29/9/1984)* Πρέβεζα 1987, 23-56.
- Zheku 1983:** K. Zheku, “Hambarë të nëndheshëm në Qesarat”, *Iliria* 2, 223-226.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Πίνακας 1

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Πίνακας 2

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

Πίνακας 3

Πίνακας 4

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

Πίνακας 5

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

Πίνακας 6

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

104

105

106

107

108

Πίνακας 7

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

Πίνακας 8

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

Πίνακας 9

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

Πίνακας 10

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

Πίνακας 11

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

Πίνακας 12

Πίνακας 13

217

218

219

220

221

222

223

